

# Inspel till Västerbottens livsmedelsstrategi



## Fokusområde Utbildning och kompetensförsörjning

Annika Svensson  
Januari 2019

## Sammanfattning

Inspelet kring fokusområde ”Utbildning och kompetensförsörjning” behandlar i huvudsak tre frågeställningar.

1. Hur ser utbildningslandskapet ut för arbetskrafts- och kompetensförsörjning inom livsmedelsproduktionen i dag, avseende primärproduktion och förädling?
2. Fyller de utbildningar som finns att tillgå arbetsmarknadens behov i dag och i framtiden, inklusive behovet av nya entreprenörer/företag?
3. Finns det behov av förändringar och insatser, t.ex. för att bättre matcha nysvenskars och ungdomars intressen och kompetensbehov samt attrahera dem till livsmedelsbranschen alternativt för att kunna karriär- och yrkesväxla in i branschen?

Rapporten slår fast att förutsättningarna för en lyckad livsmedelsstrategi i grunden är goda i länet men framgången står och faller med kompetensförsörjningen. Insamling av data och olika underlag visar att det visserligen finns ett nationellt utbildningslandskap som täcker de flesta nivåer och områden med anknytning till livsmedelsbranschen i någon mån, men att utbildningssfärens sammantagna dimensionering, distribution, geografiska spridning samt tillgänglighet har brister när det gäller att tillgodose de verkliga behoven i länet. Det behövs fler yrkesutbildningar inom området tillgängliga på regional nivå, både inom yrkesvux och på eftergymnasial nivå. Inom ungdomsgymnasiet finns det utbildningar men dessa lider istället av bristande söktryck i konkurrens med andra. Ungdomar väljer dock inte nödvändigtvis bort yrken inom gröna näringslivet, utan det handlar oftare om att yrkena aldrig ens tas upp som alternativ. Det finns stora behov av såväl fortsatt arbete och ytterligare åtgärder om man ser till ungdomars val, funktionshindrades och nysvenskars inkludering samt möjlighet till yrkesväxling inom länets gränser. Det kan finnas en outnyttjad potential även inom andra målgrupper men dold av bristen på tillgängliga utbildningsvägar. Här behöver yrkesvux och yrkeshögskoleutbildningar samverka med såväl varandra som med den regionala nivån och livsmedelsbranschen i ännu högre grad för att nå ut och fånga upp, framför allt inom just primärproduktion och förädling. En allmän och fortsatt utveckling av samverkan mellan Region Västerbotten, aktuella skolor och lärosäten med utbildning inom området samt kommunernas lärcentra behövs.

Målsättning för livsmedelsstrategin inom fokusområdet bör vara att alla relevanta aktörer är så samordnade och välinformerade om utbildningsvägar och pågående kompetensförsörjningsinsatser att ingen med intresse för livsmedelsbranschen undgås att fångas upp eller slussas rätt. Man bör även vara så samordnade och välinformerade kring livsmedelsbranschens behov att man gemensamt över organisations- och myndighetsgränser kan agera proaktivt när förändringar kopplade till befintliga utbildningsvägar eller utbudet behöver göras. Föreslagna åtgärder är att formera ett regionalt kompetensnav, öka uppföljningen av regionalt yrkesvux inom området, kraftsamla kring digitaliseringens möjligheter när det gäller utbildning och kompetensutveckling, utreda behovet av en gles- och landsbygdsinkubator med fokus på livsmedelsföretagen, tillsätta snabbspårcoachers för att säkerställa effekten av projektet Mer mat – Fler jobb samt bedriva ett aktivt lobbyarbete mot myndigheter och departement för att öka medvetenheten om bestående brister i utbildningslandskapet inom fokusområdet, inte minst när det gäller rättigheten till komvux där nödvändiga yrkeskurser för karriärväxling fortfarande saknas.

## Innehållsförteckning

Sammanfattning.....	2
Inledning.....	6
Frågeställningar och avgränsningar .....	8
Metod, statistik och källor.....	8
Nationell livsmedelsproduktion .....	9
Jordbruket och dess förädling.....	9
Renskötsel .....	9
Jakt.....	10
Yrkesfisket .....	10
Svamp och vilda bär .....	11
Livsmedelsproduktionen i Västerbotten.....	11
Företag, producenter samt anställda.....	12
Attraktionskraft .....	15
Unga har en vag samt negativ bild .....	16
Millennials, smartphonegenerationen och alla nysvenskar .....	17
Kompetensförsörjningsutmaningen .....	17
Utbildning, arbetsmarknad och matchning .....	18
Sämre matchning trots den högre utbildningens expansion.....	20
Livslångt lärande och karriärväxling.....	21
Matchning inom livsmedelssektorn.....	22
Framtiden ställer nya krav.....	24
Åldersstruktur, pensionsavgångar och kompetensreserven .....	26
Slakten – en extra sårbarhetsfaktor.....	29
Stor brist på trädgårdsodlare .....	29
Mer mat – Fler jobb.....	30
Utbildningslandskapet.....	31
Europeisk nivå .....	31
Nationell nivå .....	32
Regional och lokal nivå .....	32
Region Västerbotten – ett förtydligat övergripande ansvar .....	32
Arbetsförmedlingen .....	33
Nationella snabbspår.....	33
Snabbspår inom Livsmedelsindustrin .....	33

Lokala jobbspår .....	34
Yrkesintroduktionsanställning.....	34
Gymnasieskolan .....	34
Forslundagymnasiet .....	35
Naturbruksgymnasiet i Burträsk .....	35
Vuxenutbildningen .....	35
Generellt svag regional påverkan på utbudet trots samordning.....	36
Västerbottensvux .....	36
Folkbildningen .....	38
Yrkeshögskolan.....	40
Yrkeshögskolans särart och syfte .....	40
Utbildningar för livsmedelsproduktion .....	42
Eldrimner .....	43
Lärosäten och akademisk utbildning.....	44
Nationell och allmän utblick.....	44
Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU).....	45
Utbildningsplatser SLU samt studerande och examinerade .....	46
Studenter från Västerbotten .....	49
Ny färdplan för SLU .....	50
SLU Umeå .....	51
Öjebyn Agro Park.....	52
Lunds Universitet.....	53
Rådgivning och projektverksamhet.....	53
Lapland a Culinary Region .....	53
Fler Får i Västerbotten.....	54
Digitala möjligheter för ökat företagande och fler jobb på Västerbottens landsbygd .....	54
REKO-ringar .....	55
Diskussion .....	55
Resultat.....	55
Frågeställning 1 – hur ser utbildningslandskapet ut idag? .....	55
Frågeställning 2 - fyller de utbildningar som finns behoven? .....	56
Frågeställning 3 - finns det behov av förändringar och insatser?.....	57
Avslutande reflektioner och slutsatser .....	57
Förslag på mål och åtgärder .....	59
Långsiktiga mål .....	59

Kortsiktiga mål.....	60
Säkerställ effekten av Mer Mat – Fler jobb regionalt .....	60
Säkerställ kompetensförsörjningen inom slakteribranschen .....	60
Åtgärdsförslag 1 – formera ett regionalt kompetensnav .....	61
Motivering .....	61
Åtgärdsförslag 2 – ökad uppföljning av regionalt yrkesvux .....	61
Motivering .....	62
Åtgärdsförslag 3 – kraftsamla kring digitaliseringens möjligheter .....	62
Motivering .....	63
Åtgärdsförslag 4 – utred behovet av en gles- och landsbygdsinkubator/accelerator .....	63
Motivering .....	64
Åtgärdsförslag 5 – tillsätt snabbspårcoach .....	64
Motivering .....	64
Åtgärdsförslag 6 – bedriv aktiv lobbyverksamhet mot myndigheter och departement .....	65
Motivering .....	65
Rapportens tagna kontakter och avgörande kontaktytor .....	66
Lista på intervjuade intressenter .....	66
Forum, sammanhang och plattformar för dialog som indirekt bidragit till undertecknads förförståelse och därmed rapportens inspel .....	66

## Inledning

Detta inspel till den regionala livsmedelsstrategins fortsatta arbete utger sig inte för att erbjuda vare sig en enkel lösning, någon slutgiltigt heltäckande bild eller absolut precision och vetenskaplighet inom alla de områden som tas upp. Samtliga resonemang och slutsatser skall därför endast ses som ett bidrag och ett stöd för vidare reflektion och vid behov även fortsatt kartläggning och fördjupning av länets och branschens förutsättningar. Med det sagt är det ändå viktigt att redan så här inledningsvis poängtera hur avgörande framtida kompetensförsörjning är om livsmedelsstrategins övriga fokusområden skall nå framgång. Länet har därför allt att vinna på en regional kraftsamling kring just dessa frågor.

Det finns många utmaningar att lyfta fram inom livsmedelssektorn. Det är en bransch som under lång tid haft det ekonomiskt mycket tufft nationellt sett. Till och med så ekonomiskt kärvt att utveckling och forskning fått stå tillbaka för ren överlevnad.<sup>1</sup> Det finns även många olika perspektiv att belysa när man uttalar sig om länets livsmedelsproduktion samt behovet av kompetensförsörjning. Kedjan från jord till bord består av många delar. Det är dock viktigt att redan inledningsvis klargöra att det trots en tuff livsmedelsbransch finns företag runt om i hela landet som utmärker sig genom att ha lyckats ekonomiskt bra under flera år i rad. Det är allt från små lokala verksamheter till multinationella jättar.

Trots de många olikheterna i storlek och produktion finns det vissa saker som tycks gemensamma för framgångsrika företag enligt Livsmedelsföretagens<sup>2</sup> egen analys. Utgår man från deras slutsatser är det följande fem faktorer vi här i länet behöver fånga in, lära av samt utgå ifrån när den regionala livsmedelsstrategin formeras och genomförs.

De framgångsrika livsmedelsföretagen;

1. har starka varumärken, ofta med tydlig lokal förankring
2. har en informell och närmast familjär företagskultur i kombination med professionell, ofta externt rekryterad ledning
3. har en innovativ produktutveckling, ofta med förankring i hantverk och praktiska lärdomar från produktionen
4. har en kultur där kvalitetstänkande medverkar även till ökad säkerhet på arbetsplatserna och omsorg om medarbetarna
5. har en tydlig strategi att i första hand arbeta med premiumprodukter

Tillgången på arbetskraft med rätt kompetens kan nog med rätta, tillsammans med tillgång på mark och råvaror, anses vara den yttersta gränsen för hur långt länets livsmedelsstrategi kommer att kunna nå. Kompetensförsörjning kan ske antingen genom nyanställningar av

---

<sup>1</sup> Snabb, snäll och dyr – framgångsfaktorer för svenska livsmedelsföretag, Livsmedelsföretagen, 2016

<sup>2</sup> Se ovan rapport

människor med rätt utbildning och kompetens eller genom att fortbilda och kompetensutveckla redan befintlig personal. Oavsett vilket har inget företag idag råd att *inte* ha en plan för hur det hela ska lösas. Utvecklingen går alltför fort avseende marknad, teknik, trender och arbetsätt för att företagen ska hänga med i konkurrensen om de inte tar kompetensförsörjningsfrågan på allvar. Utan rätt kompetens i tillräckligt omfattning kommer helt enkelt ingen tillväxt att vara möjlig vare sig i det enskilda företaget eller i länet som helhet.

Det finns dessutom ingen tid att spilla i tron att länets eller livsmedelsbranschens kompetensförsörjning som av ett mirakel blir löst på övergripande samhällsnivå av "någon annan". Det finns inte något givet kärll att ösa ur eller någon helpdesk att ringa för det enskilda företaget. Demografin och den allt hårdare konkurrensen om landets arbetskraft och kompetens talar sitt tydliga språk. Nu är därför hög tid att vara proaktiva och innovativa tillsammans och samordna alla resurser och kloka insatser som länet kan uppbåda. Det finns nämligen i grunden väldigt goda förutsättningar för Mer mat från Västerbotten.

Annika Svensson



## Uppdragsbeskrivning

### Frågeställningar och avgränsningar

Inledningsvis gjordes en avgränsning för uppdraget kring kompetensförsörjning och utbildning och fokus kommer utifrån detta främst att vara primärproduktion och råvarans förädling. Skälet till detta är tvåfaldigt. Dels är fokusområdet för stort och brett för att med befintliga resurser gripa över alla yrkeskategorier och verksamheter som på något sätt är en del i livsmedelsproduktionens ekosystem. Och dels syftar själva strategin till att vi ska få mer mat från Västerbotten och detta är otvivelaktigt först och främst beroende av att själva produktionen i länet ökar. Därmed blir det naturligt att fokusera på de kompetensområden som har tydligast bäring på detta och de utmaningar och möjligheter som finns.

Följande frågeställningar är i fokus för rapporten;

4. Hur ser utbildningslandskapet ut för arbetskrafts- och kompetensförsörjning inom livsmedelsproduktionen idag, avseende primärproduktion och förädling?
5. Fyller de utbildningar som finns att tillgå arbetsmarknadens behov i dag och i framtiden, inklusive behovet av nya entreprenörer/företag?
6. Finns det behov av förändringar och insatser, t.ex. för att bättre matcha nysvenskars och ungdomars intressen och kompetensbehov samt attrahera dem till livsmedelsbranschen alternativt för att kunna karriär- och yrkesväxla in i branschen?

### Metod, statistik och källor

Underlaget till rapporten har tagits fram genom insamling av data via webben, genom deltagande vid möten och konferenser samt genom intervjuer och mejlkontakt med en mängd olika personer.

Fakta och statistik i denna rapport är valda utifrån delvis olika avgränsningar och perspektiv i syfte att ge en så bred bild som möjligt. Detta kan ibland ge lite olika siffror och resultat, men handlar mest om skillnader i yrkeskategoriseringar, val av tidsperiod, geografisk indelning eller någon annan utgångspunkt. Förhoppningsvis ska det sammantaget bredda förståelsen och även bidra till att bilden av utmaningar och möjligheter klarnar, snarare än att skapa förvirring.

Merparten av uppgifterna härrör från Statistiska Centralbyrån (SCB), antingen direkt eller indirekt via t.ex. den rapport<sup>3</sup> som nyligen tagits fram av LRF och merparten av branschorganisationerna inom livsmedel. Fakta och påståenden har även hämtats via Arbetsförmedlingen, Jordbruksverket (SJV), Skolverket, Myndigheten för Yrkeshögskolan (Myh), Universitetskanslersämbetet (UKÄ), Naturbruksskolornas förening, Delegationen för unga och nyanlända till arbete, Lantbrukarnas Riksorganisation (LRF), branschorganisationen Livsmedelsföretagen, Svenskt Näringsliv samt Svensk Dagligvaruhandel. En del direkt utbildningsrelaterad data har även samlats in och därefter sammanställts på egen hand via

---

<sup>3</sup> Arbetskrafts- och kompetensbehov i livsmedelssektorn 2018, en förstudie av LRF mfl branschorganisationer inom ramen för ESF-projektet 2017/00474



olika direktkontakter med länets kommuner, Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU), ett antal övriga universitet och högskolor, Sveriges Folkhögskolor m.fl. Åter annat har inhämtats via olika källor på nätet som sökts fram via Google, t.ex. olika nyhetskanalers hemsidor, forskningsportalen DIVA, olika forskningsinstitut mm. Hänvisningar ges löpande genom fotnoter i rapporten för den som vill fördjupa sig ytterligare.

## Nationell livsmedelsproduktion

När vi pratar om livsmedelsproduktion menas i denna rapport jordbrukets primärproduktion och förädlingsleden, renskötsel, jakt och fiske samt vilda bär och svamp. Livsmedelsföretagen kan delas in i ett femtontal delbranscher där slakt- och chark, mejeri samt bageri dominerar i storlek och tillsammans står för närmare hälften av antalet sysselsatta. Nästan hälften av livsmedelsföretagen finns inom bageri- och konditori. Av de femton största livsmedelsföretagen i Sverige ingår de flesta i utlandsägda multinationella koncerner.<sup>4</sup>

En låg genomsnittlig lönsamhet gör branschen mer känslig och förändringar som t.ex. efterfrågeminskning eller råvaruprisökningar, vilket bl.a. skedde år 2008, kan därför snabbt resultera i neddragningar av antalet sysselsatta.<sup>5</sup> Även händelser som extremtorkan sommaren 2018 kan givetvis få stora konsekvenser under lång tid.

## Jordbruket och dess förädling

I dag finns det närmare 63 000 gårdar i Sverige varav ca 15 000 är heltidsverksamma med jordbruk och drygt 1 900 med trädgårdsföretagande. Heltidsföretagarna står för ca 80 % av råvaruproduktionen. Var tredje jordbruksföretagare som drev enskild firma var 65 år eller äldre år 2016. Ungefär var sjätte jordbruksföretagare var under 45 år och 17 % av lantbruksföretagen ägs av kvinnor. Bland yngre företagare är andelen kvinnor något högre än männen. 5 % av jordbrukarna är under 35 år.<sup>6</sup>

Jordbruk med binärningar står för 1,2 procent av sysselsättningen i Sverige och omsätter 65 miljarder kronor medan förädlingsvärdet och branschens bidrag till BNP (produktionssidan), var 13 miljarder. Primärproduktionen av livsmedel inom jordbruket omfattar trädgårdsföretagande, växtodling, djurhållning och viss förädling av råvaror. Mjölken står för drygt 20 procent av värdet av hela den svenska jordbruksproduktionen. Produktionen av nöt, gris, ägg och fjäderfä har också en betydande omfattning medan får och lamm ekonomiskt sett ännu inte nått samma betydelse. Odlingen av vall, spannmål och andra grödor är totalt sett ungefär lika stor som produktionen av kött, mjölk och ägg. Vete, oljeväxter och sockerbetor odlas i södra delen av landet, medan korn och havre är viktiga grödor längre norrut.<sup>7</sup>

## Renskötsel

Det finns cirka 4 600 renägare (som äger minst en ren), varav 85 procent bor i Norrbottens län. 40 % av landets renägarna är kvinnor. Inom en sameby finns flera renskötsel företag och

---

<sup>4</sup> Se ovan

<sup>5</sup> Marknadsöversikt – livsmedelsindustrin, Jordbruksverkets rapport 2012:42

<sup>6</sup> Arbetskrafts- och kompetensbehov i livsmedelssektorn 2018, en förstudie av LRF mfl branschorganisationer inom ramen för ESF-projektet 2017/00474

<sup>7</sup> Se ovan

det finns drygt 1 000 renskötselföretag i Sverige. Man beräknar att omkring 2 500 personer är beroende av inkomster från renskötsel. Renskötaryrket har blivit ett mansdominerat yrke där endast 18 % av de gruppansvariga renskötarna är kvinnor. Det är alltså oftast en man som arbetar heltid i företaget medan familjemedlemmar och släkt hjälper till när arbetet så kräver, till exempel vid renskiljning, kalvmärkning och slakt.<sup>8</sup>

## Jakt

Sveriges viltstammar är en förnybar naturresurs som ger livsmedel av hög kvalitet med liten miljöpåverkan samt bidrar till sysselsättning och regional utveckling. Förutsatt att våra viltstammar förvaltas hållbart utgör vilt som resurs en till stor del outnyttjad potential. För att det ska vara möjligt behöver det finnas en enkel och säker hantering av den naturresurs som viltköttet utgör. Jakt, handel, distribution och förädling av viltkött och andra produkter av vilt måste utformas så att livsmedelshygien och köttkvalitet säkras och att så mycket som möjligt av djuret tas till vara.<sup>9</sup>

Efterfrågan på viltkött av god kvalitet är i vissa fall större än utbudet. I dag konsumeras majoriteten av viltkött av jägaren eller andra involverade i jakten och distribueras inte till en marknad. En av huvudorsakerna är att det för de enskilda jägarna kan vara svårt eller olönsamt att leverera fällt vilt vidare in i livsmedelskedjan och till export. Förbättrade möjligheter för jägare till avsättning av fällt vilt under hela jakttiden kan därför öka utbudet av viltmat för konsumenten och öka produktionsvärdet. Fler möjligheter till avsättning skapar också möjligheter till ökad sysselsättning i nya eller redan etablerade företag inom viltmatsektorn. Genom hela förädlingskedjan uppstår dessutom arbetstillfällen i hela landet genom vilthanteringsanläggningar, gårdsbutiker och restauranger. Den nationella och regionala jakt- och viltförvaltningen bör enligt den Nationella Livsmedelsstrategin ha som målsättning att öka utbudet av viltmat inom ramen för en hållbar förvaltning för inhemsk produktion och export.

Jaktåret 2017-2018 var det 282 971 jägare som betalade viltvårdsavgiften för att få det statliga jaktkortet. Det är en minskning med cirka 1 500 jägare jämfört med jaktåret före. Det är femte året på raken som antalet lösta jaktkort minskar. Antalet jaktkortslösare brukar användas för att uppskatta hur många som jagar i Sverige eftersom det är olagligt att jaga utan jaktkortet. I Västerbotten löste samma år ca 17 500 jägare jaktkort, vilket var en minskning med 111 stycken. På sikt är minskningen om den fortsätter problematisk av flera skäl. Dels finansieras en stor del av viltvården och viltforskningen av intäkterna och dels blir det svårare att utföra nödvändiga åtgärder med färre aktiva som delar på ansvaret.<sup>10</sup>

## Yrkesfisket

Sverige är ett land med närmare 100 000 sjöar, tusentals mil strömmande vattendrag och en lång kuststräcka. Fisk och skaldjur har traditionellt varit en betydelsefull källa till nyttig mat och yrkesfisket är en av landets basnäringar. Jordbruksverket och Havs- och vattenmyndigheten ansvarar gemensamt för strategin Svenskt yrkesfiske 2020 – hållbart fiske och nyttig mat. Yrkesfisket bidrar till en levande landsbygd, kust och skärgård. Arbetstillfällen skapas både inom yrkesfiske och beredningsindustri och det bidrar bland annat till sysselsättning

<sup>8</sup> Sametinget, [https://www.sametinget.se/rennaring\\_sverige](https://www.sametinget.se/rennaring_sverige)

<sup>9</sup> En livsmedelsstrategi för Sverige – fler jobb och hållbar tillväxt i hela landet, Prop. 2016/17:104

<sup>10</sup> Jakt & Jägare, Färre jaktkortslösare för femte året, 2018-09-18, [www.jaktojagare.se](http://www.jaktojagare.se)

hos restauranger, detaljister, varv, redskapshandel, industri, verkstad och turism. För många kustsamhällen är det lokala yrkesfisket en viktig del av bygdens identitet och det bidrar till kommunernas attraktivitet för boende och turister. Det svenska yrkesfisket domineras av små företag. Under 2008 fanns 1 211 företag verksamma inom yrkesfisket som tillsammans hade ungefär 2 000 anställda. Under 2015 fanns 968 företag. Mellan 2008 - 2015 minskade antalet registrerade och aktiva fiskefartyg från 1 150 till strax under 1 000 stycken.<sup>11</sup>

### Svamp och vilda bär

Under ett år producerar den svenska skogen ca 800 miljoner kg svamp. Det är dock bara runt 5 % av den totala svampproduktionen som utgörs av populära matsvampar som kantarell, trattkantarell, stensopp och smörsopp. Av den årliga totala svampproduktionen plockar vi uppskattningsvis bara 3 %.<sup>12</sup> Utöver den vilda svampen finns det företag som bedriver kommersiell svampodling.

## Livsmedelsproduktionen i Västerbotten

Det spenderas ca 9 mdkr på mat i länet årligen, inräknat lantbruksproduktionen, produkternas förädling och försäljning samt restaurangernas servering. Endast 1,1 mdkr av detta kommer dock från vår egen livsmedelsproduktion. Länet har en stor outnyttjad potential i tillgången på jordbruksmark liksom en outnyttjad potential avseende växthusodlade grönsaker samt odlade bär, men även genom sin unika rikedom på ren, vilt, fisk och vilda bär.<sup>13</sup>

För den som gör rätt och hittar sin nisch finns med andra ord goda möjligheter i Västerbotten även i framtiden. Det finns idag en tydlig konsumtionstrend kring viljan att betala mer för premiumprodukter. Värden som bygger på råvarans svenska ursprung har vuxit sig starkare och ses idag som premium, särskilt när det är lokalproducerat eller bär på en tydlig historia som känns genuin och helst i kombination med ekologiska och hållbarhetsmässiga mervärden. Här finns fortfarande stor utvecklingspotential för länets matproducenter, både när det gäller att producera för dagligvaruhandel och till restauranger som en del i upplevelseturismens utveckling.

Länets livsmedelsbransch har allra störst potential när det dels handlar om ytterligare förädling av befintlig mjölk- och köttråvara (även fisk och vilt) och dels ökad produktion av grönsaker samt bättre tillvaratagande av länets vilda bär.<sup>14</sup> Det finns även utvecklingspotential i länet när det gäller andra drycker än mjölk. Såväl mikrobryggerier med lokal öltillverkning som lokal förädling av frukt och bär till både alkoholfria och alkoholhaltiga drycker har blivit allt vanligare och kan utvecklas ytterligare i samverkan med andra aktörer och lokala råvaruproducenter. Exempel på lokala förädlingsföretag som till stor del utgår

---

<sup>11</sup> Svenskt yrkesfiske 2020 – hållbart fiske och nyttig mat, Jordbruksverket och Havs- och vattenmyndigheten (2016)

<sup>12</sup> <https://www.bergvikskog.se/nyfiken-pa-skog/svampproduktion/>

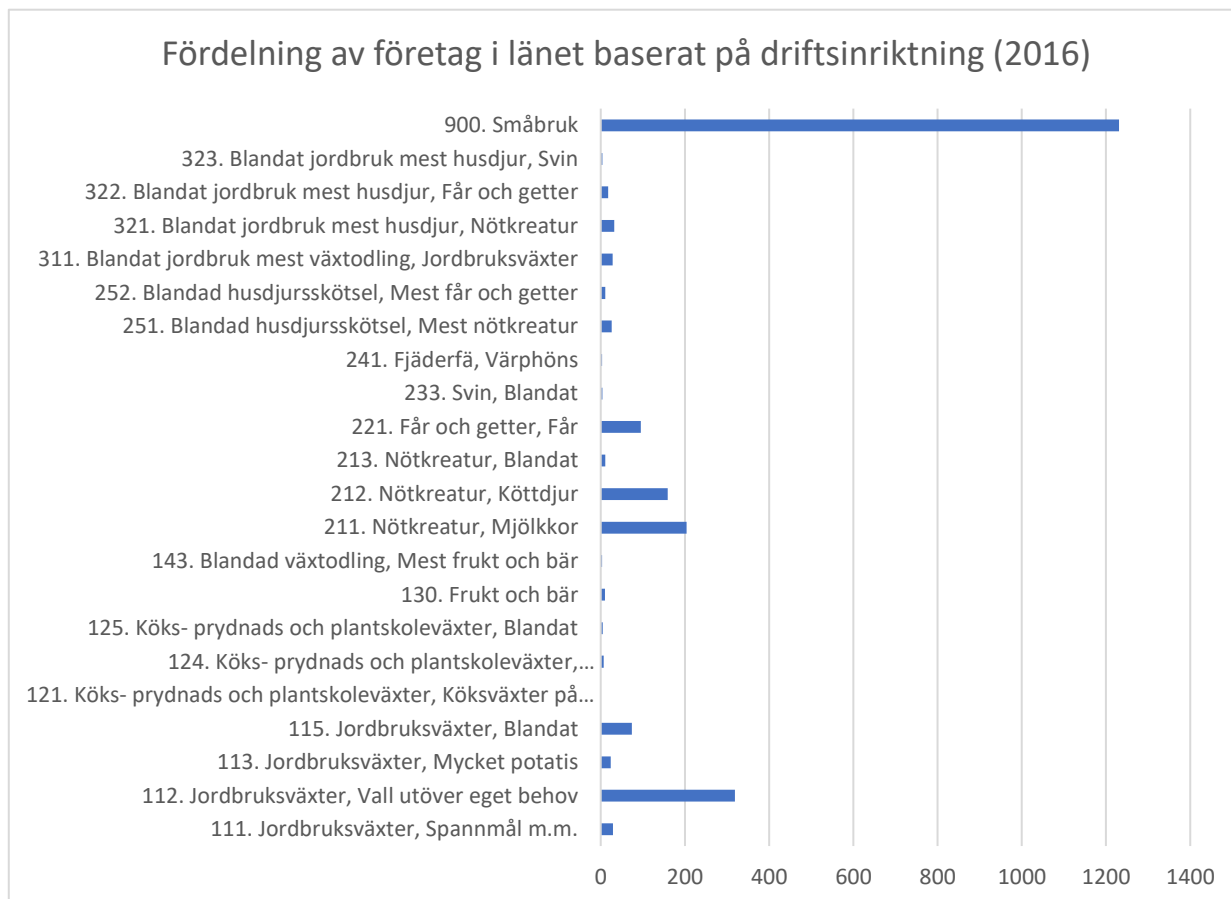
<sup>13</sup> Jonasson, Lars & Persson, Sören, *Skafferiet mellan kust och fjäll, Livsmedelsproduktion i Västerbottens län, Region Västerbotten (2017)*

<sup>14</sup> Se ovan

från lokal/regional råvara är Brännland Cider AB, Norrlands Fruktvin AB samt Idunn Norsjö Wine & Co.

### Företag, producenter samt anställda

Av landets primärproducenter inom jordbruk finns 2124 stycken i Västerbotten inom totalt 2307 jordbruksföretag<sup>15</sup>. Diagrammet nedan visar hur dessa fördelar sig mellan olika driftsinriktningar.



I Västerbotten bedrivs yrkesmässigt fiske av cirka 25 fiskare med fiskelicens.<sup>16</sup> Förutom fisket längs kusten finns 22 anslutna fiskevårdsområden. I inlandet så domineras naturen av skogar och myrar med ofantligt många sjöar och tack vare länets närhet till polcirkeln bjuder sommaren på underbara kvällar med midnattssol och ljusa dygn. Genom länet så rinner flera välkända fiskevatten som till exempel Ume Älv, Skellefte Älv och Vindelälven. Vindelälven är dessutom en av Sveriges nationalälvar vilket innebär att den är skyddad från utbyggnad av vattenkraft. Fiskarna som går att hitta i Västerbotten är röding, insjöring, havsöring, lax, harr, sik, gädda, abborre mfl.<sup>17</sup>

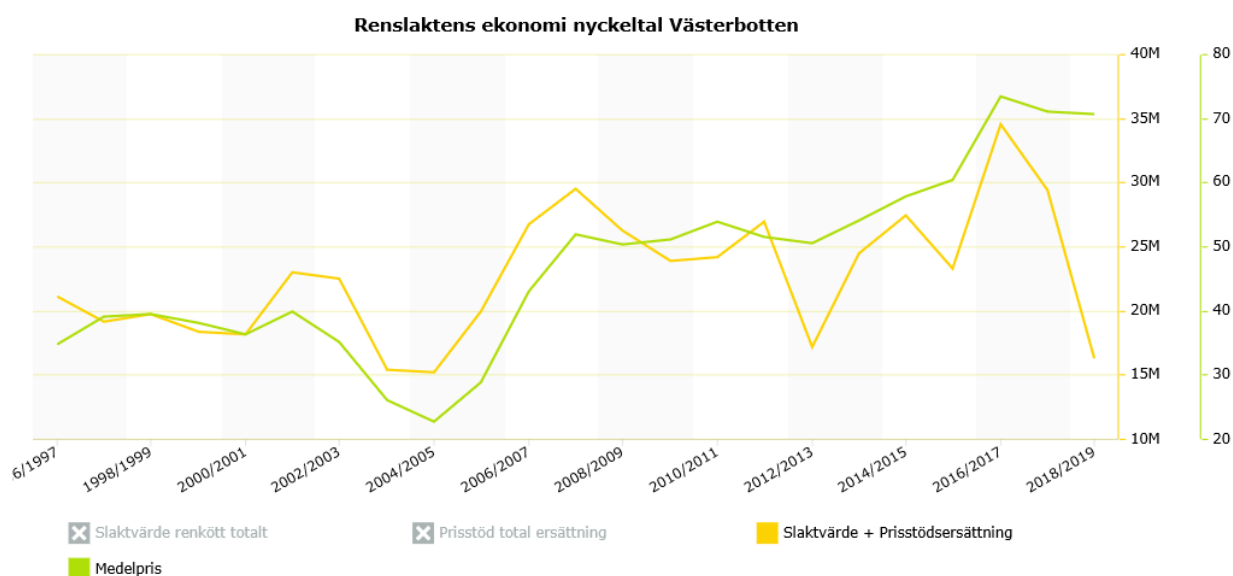
<sup>15</sup> Jordbruksverkets statistikdatabas. Med jordbruksföretag avses en inom jordbruk, husdjursskötsel eller trädgårdsodling bedriven verksamhet under en och samma driftsledning.

<sup>16</sup> <https://www.lansstyrelsen.se/vasterbotten/lantbruk-och-landsbygd/jordbruk-och-djurhallning/fiske-och-fiskodling.html>

<sup>17</sup> <http://www.ifiske.se/fiska-i-vasterbottens-lan.htm>

Sammanlagt ger beräkningarna ett värde på 124 miljoner för fisk och fiskodling i länet vilket motsvarar 6 procent av all matfisk i Sverige. Odlingar för utplanteringar är då inte medräknade. Förädlingsvärdet är heller inte medräknat utan detta avser endast värdet när fisken landas och när den lämnar odlingarna. När sedan fisken är rensad och packad är värdet därmed betydligt högre.<sup>18</sup>

Inom rennäringen i länet fanns det 103 gruppansvariga renskötare för totalt 324 renägare år 2018. Av renägarna är 45 % kvinnor men endast 18 % är kvinnliga gruppansvariga renskötare. Produktionsvärdet i länet är beräknat till 46 miljoner (2016).



Källa: <https://www.sametinget.se/statistik/ekonomi>

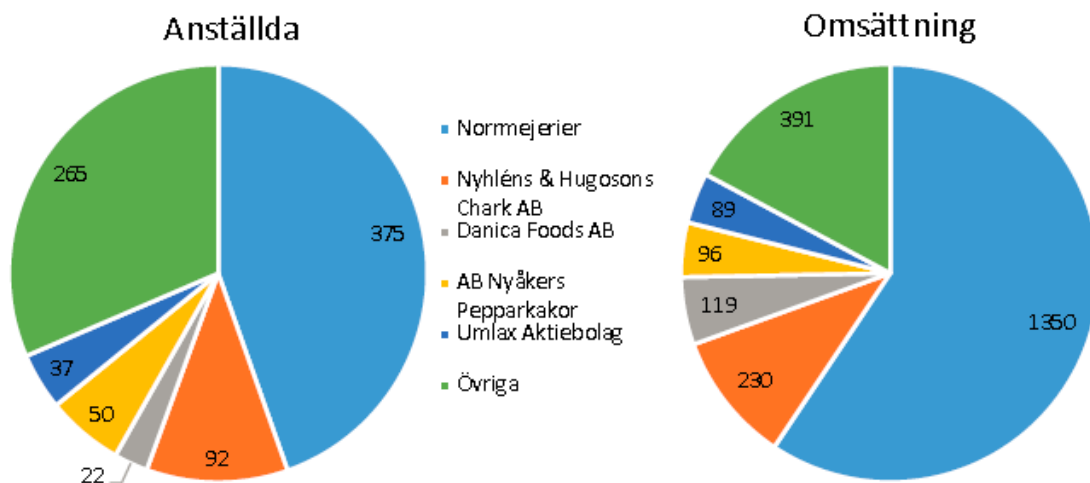


Foto: Marie Enoksson

<sup>18</sup> Jonasson, Lars & Persson, Sören, *Skafferiet mellan kust och fjäll, Livsmedelsproduktion i Västerbottens län, Region Västerbotten (2017)*

I länet finns ca 140 livsmedelsförädlade arbetsställen med totalt drygt tusen anställda och ett sammantaget produktionsvärde på 2,6 mdkr respektive ett förädlingsvärde på 623 mnkr. Det klart dominerande företaget är Norrmejerier avseende samtliga parametrar och tårtdiagrammen nedan visar en fördelning baserad på anställda respektive omsättning hos de större företagen.<sup>19</sup>

**Figur 3.** De största företagens betydelse för förädlingsindustrin i Västerbotten.



Källa: Sammanställning från årsbokslut

Ett annat sätt att beskriva sysselsättningsstrukturen i länets livsmedelsproduktion är att titta på antalet anställda inom de yrkeskategorier man anser relevanta. I de på nästa sida kommande tabellerna<sup>20</sup> redovisas ett möjligt urval avseende detta.

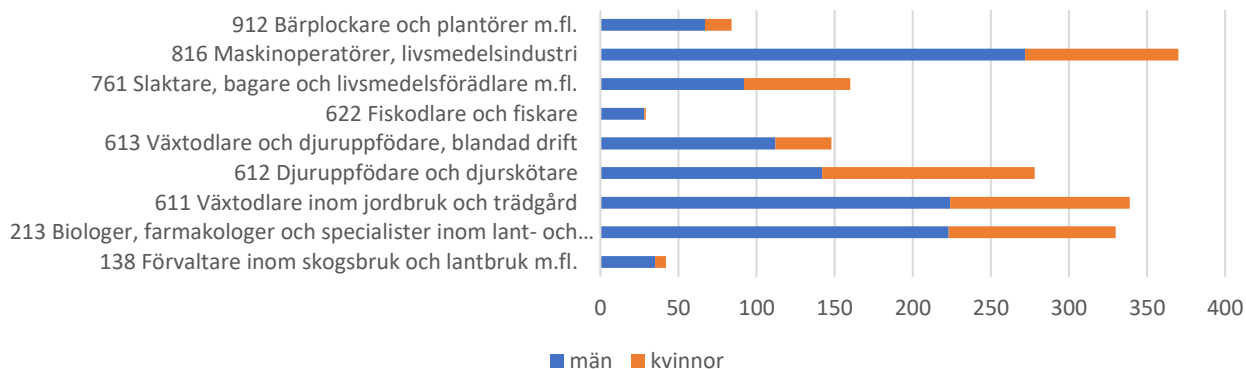
Det första grupperade stapeldiagrammet visar det antal kvinnor respektive män som de facto har sin arbetsplats i länet och är verksamma inom respektive yrkeskategori, medan det andra diagrammet visar de som bor i länet men inte nödvändigtvis har sin arbetsplats inom länets egna gränser. Siffrorna före respektive kategoribeskrivning är den aktuella SSYK-koden (2012). Diagrammen visar förutom omfattningen att det råder en relativ mansdominans inom hela sektorn primärproduktion och förädling, i alla fall inom dessa relativt produktionsnära yrkeskategorierna. Det finns ingen av yrkeskategorierna som uppvisar kvinnlig dominans i denna relativt grova kategorisering. Utan att analysera några orsaker kan man konstatera att bäst könsjämsig balans råder bland djuruppfödare och djurskötare medan läget är mest könsjämsigt snedfördelat bland yrkesfiskare samt bärplockare och plantörer.

<sup>19</sup> Jonasson, Lars & Persson, Sören, *Skafferiet mellan kust och fjäll, Livsmedelsproduktion i Västerbottens län, Region Västerbotten (2017)*

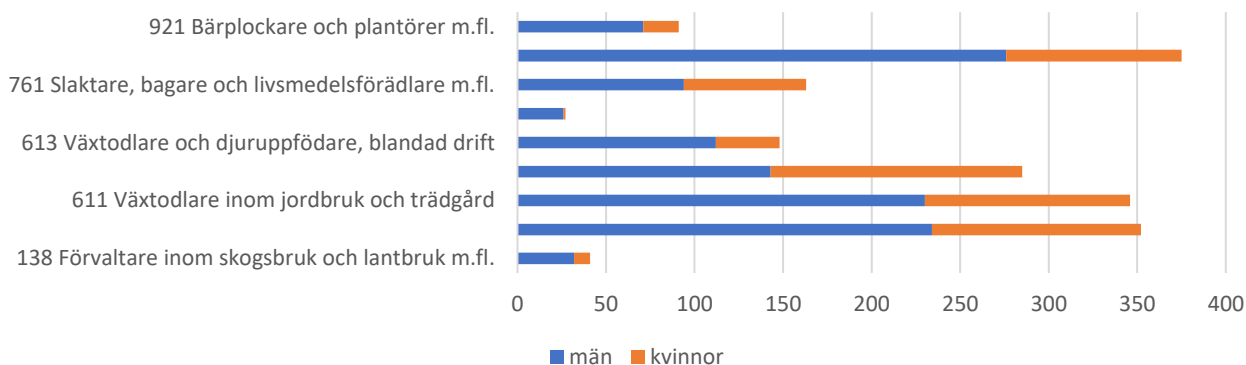
<sup>20</sup> Statistikdatabasen, SCB



### Anställda 16-64 år Västerbotten (dagbef) efter yrke (SSYK2012) och kön



### Anställda 16-64 år Västerbotten (nattbef) efter yrke (SSYK2012) och kön



#### Attraktionskraft

Om jordbruk, trädgård och hela livsmedelsindustrin ska kunna expandera som förväntat kommer behovet av arbetskraft ytterligare öka. Det finns redan idag betydande svårigheter att rekrytera personal. Såväl inom primärproduktionen som inom förädlingsindustrin är det ofta svårt att stå sig i jämförelse med andra branscher som kämpar om ungdomars eller yrkesbytares uppmärksamhet. Orsakerna till detta kan vara flera och mekanismerna bakom enskilda individers val är oerhört komplexa och inte så lätt genomskådade. Analyser bygger ofta på självutsagor, vilket vi vet har begränsad legitimitet när det gäller mänskliga beteenden och dess orsaker. I bästa fall avslöjar det underliggande föreställningar och attityder.

Till viss del påverkar möjligen löneläget attraktionskraften, vilket i sin tur till stor del styrs av lönsamheten inom branschen. Stora jordbruksnära sektorer som slakterier och köttvaruindustri samt mejerier och glassindustri är de som har lägst lönsamhetstal. Inom sektorn slakterier och köttvaruindustri skiljer sig lönsamheten dock åt, då förädlingsledet (kött och



chark) har en betydligt bättre rörelsemarginal jämfört med slakt och styckning. Bröd och konditorivaror som också är en stor sektor utifrån antal företag och anställda, har också relativt låga lönsamhetstal.<sup>21</sup>

Inom vissa yrkeskategorier kan det även vara arbetsmiljön, att det är fysiskt tungt, mycket ensamarbete alternativt begränsade karriärmöjligheter. Ytterligare en försvårande faktor handlar om att en stor del av branschen bygger på entreprenörskap och eget företagande, dessutom i en bransch som inte är helt lätt att ta sig in i. Det krävs dels mycket kapital och dels stor kompetens för att t.ex. överta ett lantbruk eller starta upp något nytt. När det gäller just lantbruk kompliceras det dessutom många gånger av att dessa är sammankopplade med såväl boende som privatliv. Vägarna till yrkesväxling och den nivå på kompetens som krävs för att lyckas har dessutom länge varit begränsade för den som inte valde denna väg från början.

#### Unga har en vag samt negativ bild

När det gäller att attrahera unga till det gröna näringslivet tycks dock, enligt en målgruppsundersökning som gjordes av Skogs- och lantarbetsgivareförbundet (SLA) och LRF i samband med projektet Grön Attraktionskraft, den enskilt tydligaste orsaken vara att unga generellt sett har en vag och negativ bild av det gröna näringslivet samt att kunskapen om utbildningar och arbeten inom det gröna näringslivet är låg. Många saknar idag naturlig kontakt med livsmedelsproducerande näringar på grund av den urbanisering som pågått i decennier med allt färre som växer upp med naturen och de biologiska processerna runt knuten. Vi är idag helt enkelt ett folk som i allt högre grad distanserat oss från såväl jorden som det som läggs på borden. Mat är något man köper och som serveras – och möjligen fotar med mobilen - snarare än något man producerar eller lagar. Ungdomar har alltså svårt att föreställa sig hur en arbetsdag ser ut och tankar på att starta eget ligger för flertalet långt borta.

Det som även framkom i målgruppsundersökningen inför Grön Attraktionskraft var dock att ungdomar egentligen inte väljer bort yrken inom gröna näringslivet, utan att yrkena aldrig ens tas upp som alternativ. Till detta läggs en generell oro bland dagens unga att inte få jobb efter utbildningen.

Ska man som bransch och arbetsgivare nå ut och attrahera i en allt mer uppkopplad värld där människor möts av konstanta intryck från alla håll och hela världen, måste dessutom jobba hårt och medvetet för att få uppmärksamhet. Detta kan vara olika lätt för olika branscher beroende på dess struktur och kanske även kultur. Man behöver även förstå på vilka grundvalar de yngre generationers värdering och drömmar vilar och hitta sätt att möta detta med svar som lockar. Det duger inte att vara den som anser sig veta bäst eller har svaren på hur framtiden skall byggas eller en slipsten bör dras, inte ens inom en bransch som i mångt och mycket bygger på delvis relativt konstanta och naturliga processer. Man måste även förstå sig på de man vill attrahera, vare sig det är ungdomar eller människor från andra kulturer.

---

<sup>21</sup> Jordbruksverket, Marknadsöversikt – Livsmedelsindustrin, 2012:42

### Millennials, smartphonegenerationen och alla nysvenskar

Vi vet att olika generationer inte enbart och främst definieras utifrån ålder, utan snarare utifrån omvärldshändelser och värderingsskiften under de mest formativa ungdomsåren. Millennials kallas ibland alla som är födda 1982 och senare och dessa har t.ex. växt upp i ett individualistiskt tidevarv och kan i hög grad definieras utifrån internets framväxt och sin ofta obotliga tro på sig själva. Men mycket pekar nu på vi åter har med en ny ungdomsgeneration att göra, de som är födda på sent 90-tal och framåt. De växer också upp som individualister, men det är i första hand smartphoneutvecklingen och konsekvenserna av att växa upp i en osäker omvärld som definierar den här nya generationen.<sup>22</sup>

Vad behöver dessa generationer för att välja livsmedelsbranschen och specifikt dess primärproduktions- och förädlingsled? Utan att på allvar ställa sig den frågan ordentligt lär man knappast lyckas bättre än hittills när det gäller att attrahera och behålla arbetskraften. Samma resonemang kan man till viss del säga gäller för våra nysvenskar, även om deras val åtminstone de första 2-5 åren ofta styrs i hög grad av samhällets olika åtgärder och insatser. Men på lång sikt behöver man som arbetsgivare även här fundera över hur de skall kunna attraheras långsiktigt och vad som krävs för att de skall vilja bidra till landets och Västerbottens livsmedelsstrategi. En början kan ju möjligen vara att i högre grad möta även deras smakpreferenser, kulturella matuttryck samt på allvar förstå vilken stark konsumentgrupp de är. Säkert finns ur den insikten sedan även frön till många nya produkter, företagsidéer, möjliga samarbeten och även ökad attraktionskraft hos branschen, i nysvenskarnas ögon.

När det gäller kompetensförsörjning i framtiden finns oavsett allt ovanstående inget annat val än att ta sig an uppgiften snarast. Det är helt enkelt något av en ödesfråga.

### Kompetensförsörjningsutmaningen

Sverige är ett land i mångt och mycket byggt på parollen utbildning till alla, vilket gett snart ett sekel av god tillväxt och utveckling. Vi har många goda samhällssystem och strukturer på plats och utbildningsnivån är generellt hög. Ändå ser vi idag att en del står utanför även i högkonjunktur och det krävs mer och mer för att komma in på arbetsmarknaden. Inträdesbiljetten stavas som regel gymnasiekompetens och bland de som har en gymnasieexamen är endast 4 % arbetslösa medan det är 20 % bland de utan.

Detta är inte så konstigt då det behövs allt högre kompetens inom företagen för att de ska stå sig i den globala konkurrensen och nå lönsamhet. Även det mest lokala företaget är idag under press från de globala aktörerna. De flesta så kallade enkla jobb är inom merparten av näringslivet bortrationaliserade och ersatta med tekniska lösningar, automation och ökad digitalisering, alternativt förflyttade utanför landets gränser till länder med betydligt billigare arbetskraft. Men det är inte nödvändigtvis den enda sanningen och orsakerna är mer komplexa än så. Det finns utmaningar inbyggda i hela vårt samhälle och även i själva de landvinningar vi gjort under det senaste seklet när det kommer till allt från arbetsrätt, arbetsmiljö, jämställdhet på arbetsmarknaden och till lönestrukturen på arbetsmarknaden.

---

<sup>22</sup> Voltaire, Fanny & Simonsson, Ulrik, iGen, Gen Z eller Smartphonegenerationen? - Perspektiv på dagens unga

Frågor som å ena sidan är en förutsättning för ett tryggt och välfungerande samhälle men samtidigt å andra sidan skapar svårigheter att agera och anpassa sig till omvärlden.

En sak är oavsett andra utmaningar säkert. Om Västerbottens företag ska ha fortsatt tillväxt har vi inte råd att inte ta tillvara på de människor som valt att bo och leva här.

*”Vi måste utgå från den arbetskraft vi faktiskt har. Till exempel nyanlända, personer med funktionshinder som medför nedsatt arbetsförmåga och de som varit arbetslösa lång tid. I de här grupperna finns det en otrolig kompetens som många arbetsgivare behöver bli betydligt bättre på att ta till vara än vad jag ser i dag.” /Carola Larsson, arbetsförmedlingschef i Umeåregionen och talesperson för Västerbotten.<sup>23</sup>*

Det finns dessutom inget som tyder på att vi kommer hitta lösningen utanför länet. Ser man t.ex. till inrikes omflyttningar så flyttade fler personer *från* länet än till, även om nettoutflödet minskat en del de senaste åren tack vare antalet nyanlända. Jämför man t.ex. åren 2010 var nettoutflödet 1249 personer medan det år 2017 endast var 490 till följd av det historiskt stora flyktingmottagandet på kort tid. Något som nu återgått till mer normala nivåer igen och antagligen inte går att räkna med framöver. Störst antal både kommer från och flyttar till Stockholms län dit Västerbotten har ett nettoutflöde, följt av in- och utflyttning från och till Norrbotten respektive Västernorrland, som båda istället ger ett nettoinflöde av personer till länet.<sup>24</sup>

Könsmässigt är fördelningen relativt jämn både gällande in- och utflyttning, med det hjälper föga när länet som helhet tappar befolkning. Det man med bakgrund av detta kan säga är att det är orealistiskt att tro att Västerbotten i en nära framtid kommer vara någon nettovinnare när det gäller omflyttning av människor inom rikets gränser. Det kommer snarare att handla om att ta till vara på och utveckla den arbetskraft och kompetens som redan finns här såväl maximalt som optimalt. Allt annat är att ägna sig åt önsketänkande. Att tro att vi skall lyckas locka precis de just vi behöver och vill ha ute i Europa och omvärlden är en naiv tanke, även om det givetvis kan bidra på marginalen eller kanske till och med inom vissa områden vara en dellösning. Det vi bör fokusera på är den kompetensreserv som finns och de människor som av en eller annan anledning redan byggt ett liv här i länet, eller i alla fall bor här för tillfället och skulle kunna fångas upp mer långsiktigt med rätt insatser. En stor del av dessa är utrikesfödda och dessutom ofta i kombination med låg utbildningsnivå. Men även ungdomar utan någon större yrkeserfarenhet samt funktionshindrade i alla åldersgrupper.

### Utbildning, arbetsmarknad och matchning

Det stora flyktingmottagandet under de senaste åren ställer nya krav på arbetsmarknadspolitiken och Arbetsförmedlingen. Riksrevisionen har slagit fast<sup>25</sup> att ett väl fungerande utbildningsväsen och en väl fungerande arbetsmarknad är fundamentala för Sveriges

---

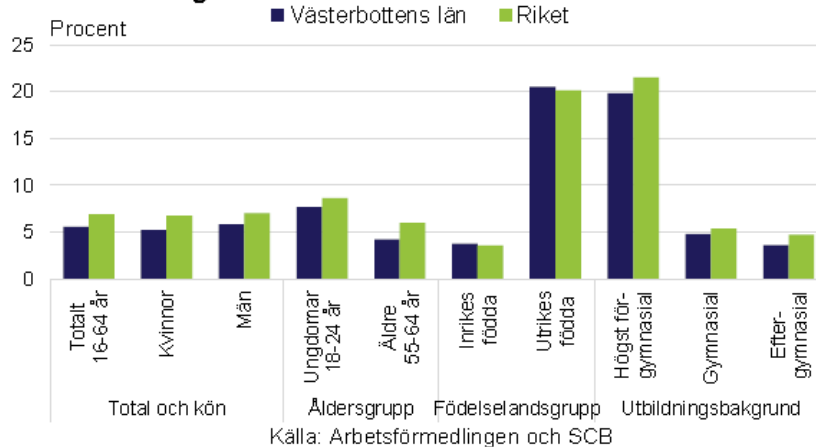
<sup>23</sup> <https://www.arbetsformedlingen.se/Om-oss/Statistik-och-publikationer/Prognoser/Prognoser/Vasterbotten/2018-06-19-Stark-konjunktur-ger-brist-pa-arbetskraft.html>

<sup>24</sup> Statistikdatabasen, SCB

<sup>25</sup> Riksrevisorernas årliga rapport, 2017

framtida tillväxtpotentialer. Utbildning påverkar humankapitalet, vilket i sin tur påverkar produktivitet, inkomster och sysselsättning.

### Inskrivna arbetslösa 16-64 år fördelat på olika grupper i Västerbottens län genomsnitt av kv2 2018 och kv3 2018



En bra matchning på arbetsmarknaden, effektiva arbetsmarknadspolitiska program och etablering samt en bra arbetslöshetsförsäkring är centrala delar för en uthålligt hög sysselsättningsnivå. Utbildning och sysselsättning är dessutom avgörande för en jämn inkomstfördelning och för jämställdheten. I Riksrevisionens granskningsplan 2016/17 framhöll man att brister i dessa system riskerar att påverka samhällets funktionssätt. Förbättringar behövs bl.a. för att följa upp och analysera effekterna av statens insatser på individnivå och det finns förbättringsbehov när det gäller att anpassa utbudet till efterfrågan.<sup>26</sup>

Dagens arbetsmarknad kännetecknas av en högkonjunktur med stor efterfrågan på arbetskraft samtidigt som arbetslösheten är fortsatt hög för vissa grupper. Kompetensbristen är stor inom många områden vilket medför en mycket stark efterfrågan på personer med vissa utbildningar. Samtidigt har andra betydligt svårare att få arbete inom ett yrke som motsvarar deras utbildningsbakgrund. En orsak till denna situation är att arbetsmarknaden kännetecknas av så kallad mismatch, vilket innebär att det saknas förutsättningar för att matcha arbetssökande med de lediga platser som arbetsgivarna anmält då de arbetssökande saknar de kvalifikationer som arbetsgivarna efterfrågar.<sup>27</sup>

Mismatch handlar även om att det inom hela den arbetsföra befolkningen finns bristande samstämmighet när det gäller utbildning och aktuell anställning. Hälften av de som redan är anställda och har jobb idag är fel- eller överutbildade, vilket förstås är ett oerhört slöseri med resurser.<sup>28</sup> Dessutom tyder mycket på att befolkningen i hög grad även är "felutbildad" enligt författarna till boken *Högskola i otakt*.<sup>29</sup> Kärnpunkten i kritiken som där framförs är att

<sup>26</sup> Se ovan

<sup>27</sup> Arbetsmarknadsrapport 2018

<sup>28</sup> Kompetenspusslet – den viktigaste framtidsfrågan, Forskningsinstitutet Ratio (2017)

<sup>29</sup> Högskola i otakt, Dialogos Förlag (2017), av Johan Eklund och Lars Pettersson, Internationella Handelshögskolan i Jönköping

högskolorna i snart 25 år haft ekonomiska villkor och starka ekonomiska drivkrafter att ha många utbildningsplatser samt godkänna studenternas prestationer snarare än värna kvaliteten eller ta hänsyn till om utbildningen efterfrågas på arbetsmarknaden.

#### Sämre matchning trots den högre utbildningens expansion

Under de tre senaste decennierna har landet haft en mycket kraftig expansion i antal högre lärosäten ute i regionerna och antalet studenter har fördubblats. Detta borde ha gett ett tydligt avtryck på arbetsmarknaden. Men sedan 90-talet har både arbetslöshet och kvarvarande vakanser på arbetsmarknaden vuxit. Och just kvarvarande vakanser är ett tecken på otillfredsställd efterfrågan hos arbetsgivare.<sup>30</sup> Det är en olycklig paradox att matchningen på arbetsmarknaden fungerar allt sämre trots den kraftiga utbildningsexpansionen. Detta är något som Svenskt Näringslivet belyste i en rapport<sup>31</sup> i slutet på 2018, där man lyfte vikten av högre arbetslivsanknytning och kraftigare förankring i arbetslivets reella behov inom hela utbildningssystemet om Sverige ska klara kompetensförsörjningen och konkurrensen på en global marknad.

Även i arbetet med de statliga styr- och resursutredningen för universitet och högskola identifierade utredarna ett antal nuvarande brister som behöver åtgärdas.<sup>32</sup> Den tidigare styrningen av högre utbildning har missgynnat profilering, mångfald och nyskapande men även viktiga politiska mål såsom samverkan, jämställdhet och breddad rekrytering. Dessutom har livslångt lärande fått svagt genomslag samt kopplingen mellan forskning och utbildning brister och det finns uppenbara problem med kunskaps- och kompetensförsörjningen inom vissa samhällsviktiga områden. I februari 2019 kom betänkandet<sup>33</sup> där man bl.a. föreslår att det skrivs in i författning att "utbildningsutbudet ska utformas med hänsyn till kunskapsutvecklingen och svara mot studenternas efterfrågan samt arbetslivets och samhällets behov". Vidare föreslås att de nationella och regionala behoven av kompetens- och kunskapsförsörjning bör vara en del i lärosätenas planering av utbildningsutbudets utformning och att "lärosätenas ansvar för det livslånga lärandet i form av yrkesverksammas fortbildning och vidareutbildning åter explicit slås fast i högskolelagen".

Utan att lägga några ideologiska värderingar i det hela eller ta ställning i fråga om bildningsuppdraget ska handla om bildning för bildningens skull eller utbildning för att lösa arbetsmarknadens behov, kan man konstatera att det på sikt kan komma att ske förändringar när det gäller lärosätenas inriktningar och arbetssätt om allt detta blir beslutat, med ökat fokus på regionala faktorer samt arbetslivets behov. Region Västerbotten har redan helt nyligen tecknat ett strategiskt partnerskapsavtal med Umeå Universitet, vilket är utformat så att det kan omfatta flera av organisationernas ämnes- och/eller verksamhetsområden såsom forskning, utbildning, innovation, kompetensförsörjning eller andra områden som parterna kommer överens om.<sup>34</sup> Rätt hanterat borde detta öppna upp möjligheter för satsningar även till stöd för en regional livsmedelsstrategi.

---

<sup>30</sup> Se ovan

<sup>31</sup> Morgondagens Yrkehögskola, december 2018, Svenskt Näringsliv

<sup>32</sup> <http://www.sou.gov.se/utredningen-om-styrning-for-starka-och-ansvarsfulla-larosaten>

<sup>33</sup> SOU 2019:6, En långsiktig, samordnad och dialogbaserad styrning av högskolan

<sup>34</sup> Mitz, Mattias, Umeå universitet och Region Västerbotten fördjupar samarbetet (Uppdaterad 2019-01-16)  
<https://www.regionvasterbotten.se/umea-universitet-och-region-vasterbotten-fordjupar-samarbetet>

### Livslångt lärande och karriärväxling

För att komma till rätta med dagens omfattande mismatch krävs både incitament och möjligheter att karriärväxla, byta yrke och lära hela livet. Det finns utmaningar och hinder som behöver överkommas vare sig det handlar om kompetensutveckling inom ramen för befintlig anställning eller byte av yrke och jobb. Tillgänglighet, vilken den prioriterade målgruppen är, särskilda behörighetskrav samt finansiering är några exempel. Möjligheten till kompetensutveckling via arbetsgivaren ser t.ex. väldigt olika ut inom olika branscher, och att helt prova en ny väg i livet är en stor utmaning som kräver individuellt mod och privata förutsättningar. Även om rätten till tjänstledigt för utbildning omfattar alla som jobbat tillräckligt länge hos samma arbetsgivare, är det ofta ett stort steg att ta som enskild individ. Inte minst p.g.a. inkomstbortfallet det ofta medför. Familje- och boendesituationen, det sociala livet och även inre psykologiska faktorer som rör förändringsbenägenhet, motivation och självledarskap påverkar det slutliga valet att ta klivet eller ej, även i de fall det finns en väg till ett annat yrke och en ny karriär. Vilket det inte alltid är helt självklart att det gör på enskild individnivå.

Det har länge funnits en rätt att läsa på komvux för att uppnå grundläggande behörighet till högskolan, men inte någon given väg att skaffa sig en yrkesutbildning i efterhand om man redan har en grundläggande behörighet för högskolestudier från gymnasiet. På senare år har dock ett antal viktiga reformer skett för att i högre grad möjliggöra även denna rörlighet. Rätten till behörighetsgivande utbildning inom komvux har stärkts och omfattar sedan 2017 även en rätt för de som behöver komplettera för grundläggande eller särskild behörighet till Yrkeshögskolan inom ett antal valda områden med koppling till bristyrken.<sup>35</sup> Och det oavsett om man redan har tidigare utbildning på gymnasial eller eftergymnasial nivå. Även rätten att läsa in en eller flera särskilda behörigheter till högskolan har lagstadgats och är inte längre en prioriteringsfråga hos enskilda kommuner.

Tillsammans ger detta en ny och ökad möjlighet att skapa broar till andra yrken och nya karriärer hela livet och de olyckliga inlåsnings effekterna av tidigare val bör därmed generellt minska. Utmaningen återstår dock att skapa kännedom om detta på många nivåer i samhället och bland enskilda individer om mismatchen på arbetsmarknaden skall minskas. Det handlar om allt från studie- och yrkesvägledning på olika nivåer till branschers och arbetslivets sätt att samverka med utbildningssektorn för att skapa attraktiva och kommunicerbara alternativ lokalt, regionalt och nationellt.

När det gäller möjlighet att med hjälp av den nya rättighetslagstiftningen byta till yrken som hör till livsmedelsbranschen finns tyvärr en hel del kvarvarande hinder. Framför allt när det gäller att bli behörig till Yrkeshögskolans utbildningsutbud, där många av utbildningarna som leder till jobb inom primärproduktion- och förädling finnas. Rättighetslagen kom nämligen med en rättighet för Myndigheten för Yrkeshögskolan att utfärda en lista på de kurser som omfattas av rättigheten som en slags begränsning för att det hela skulle bli hanterbart för kommunerna samt gynna just utbildnings som leder till jobb, det vill säga inom särskilt viktiga bristyrken. Ett knappt femtital yrkeskurser har valts ut och gäller tills vidare men ingen av dessa har dessvärre bäring på livsmedelsbranschen, vilket är en stor brist för en sektor som länge har haft svårt att attrahera just blivande gymnasieelever.

---

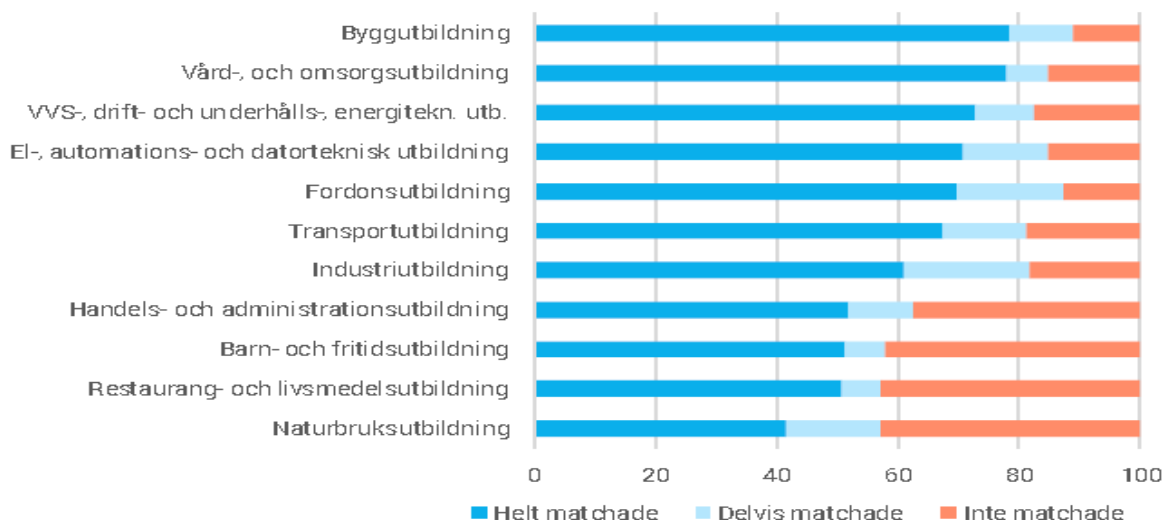
<sup>35</sup> Rätt till behörighetsgivande utbildning inom komvux, Prop. 2016/17:5

### Matchning inom livsmedelssektorn

Hur ser då läget ut inom livsmedelsbranschen i allmänhet och primärproduktionen- och förädlingsindustrin i synnerhet? Det finns flera olika sätt att mäta matchningen på arbetsmarknaden. I en temarapport från Arbetsförmedlingen redovisas inom vilka yrken personer med olika utbildningsbakgrund arbetar och hur stor andel av de anställda som har ett yrke som helt, delvis eller inte alls matchar utbildningen. Detta för att kunna identifiera utbildningar som ofta leder till ett arbete som motsvarar den specifika utbildningen. Men också för att kunna urskilja utbildningar där många arbetar inom yrken som inte bedöms överensstämma med utbildningens nivå eller inriktning.<sup>36</sup>

Bland de gymnasiala yrkesutbildningarna är matchning mellan utbildningsinriktning och yrkesverksamhet som lägst just för gymnasieprogrammen med anknytning till livsmedel och livsmedelsproduktion och allra lägst för naturbruksutbildade.

**Diagram 3.1. Gymnasiala utbildningar. Anställda i åldern 20–64 år efter hur väl yrket bedöms matcha utbildningen år 2016. Procent**

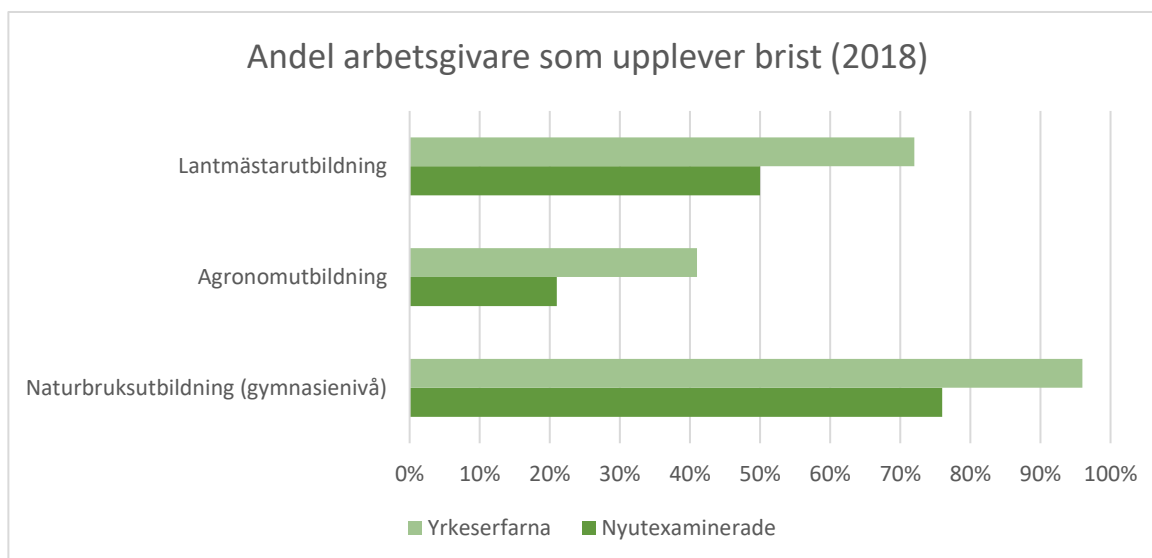


Dålig matchning skulle förstås helt enkelt kunna bero på bristande efterfrågan och stor konkurrens om jobben. Men så är det varken i fallet för restaurang- och livsmedelsutbildade eller inom naturbruksområdet. I båda fallen uppger arbetsgivarna att det råder stor brist idag. Det till och med så att det är större andel arbetsgivare som upplever brist på sökande med naturbruksutbildning än vad som gäller både för lantmästare och agronomer. Nästintill alla (96%) upplever brist när det gäller nyutexaminerade och tre av fyra (76%) när det gäller yrkeserfarna.<sup>37</sup>

<sup>36</sup> SCB, Matchningen på arbetsmarknaden – sambandet mellan utbildning och yrke Analyser om utbildning och arbetsmarknad, A40 - Temarapporter

<sup>37</sup> [www.scb.se/arbetskraftsbarometern](http://www.scb.se/arbetskraftsbarometern)





Att matchningen trots det är förhållandevis låg kan istället ha flera olika förklaringar.<sup>38</sup> Flera av de yrken som restaurang- och livsmedelsutbildningen riktar sig mot är t.ex. typiska så kallade genomgångsyrken, vilket även kan påverka de som utbildat sig inom området. Andra kan lämna yrkesområdet på grund av exempelvis obekväma arbetstider eller stressigt arbete. Bland de 43 % som *inte alls* är matchade mot restaurang- och livsmedel återfinns merparten inom vård- och omsorgsyrken, städyrken, bland lagerpersonal samt barnskötare och elevassistenter. Möjligheterna att få arbete inom rätt område skiljer sig dock beroende på utbildningens inriktning och var man bor i landet. Enligt Arbetsförmedlingens yrkeskompass (2018) är det exempelvis goda jobbmöjligheter för kockar och kallskänkor medan det är hård konkurrens om jobben i vissa delar av landet för restaurang-, köks-, kafé- och konditoribiträden.

När det gäller personer med gymnasial naturbruksutbildning är det vanligaste yrket bland män husdjursuppfödare/husdjurskötare (10 %), följt av förare av jordbruks- och skogsmaskiner (8 %) och lastbils- och långtradarförare (6%) medan kvinnorna istället återfinns framför allt inom andra yrkesområden än de som utbildningen leder till. Här är det vanligaste yrket för gruppen vårdbiträden och personliga assistenter (10 %), följt av undersköterskor och vårdbiträden m.fl. (9 %) och först på tredje plats kommer husdjursuppfödare/husdjurskötare (7 %).<sup>39</sup> Branschen misslyckas med andra ord av någon anledning att fånga upp många av de som utbildar sig och framför allt gäller det kvinnorna.

Vidare visar statistik gällande länet att bland de yrkesområden som normalt kräver högst gymnasial utbildning är just jord- och skogsbruk den kategori som har lägst antal verksamma med adekvat utbildning, av samtliga yrkeskategorier. Västerbotten avviker dessutom jämfört

<sup>38</sup> SCB, Matchningen på arbetsmarknaden – sambandet mellan utbildning och yrke Analyser om utbildning och arbetsmarknad, A40 - Temarapporter

<sup>39</sup> SCB, Matchningen på arbetsmarknaden – sambandet mellan utbildning och yrke Analyser om utbildning och arbetsmarknad, A40 - Temarapporter

med övriga landet i negativ riktning med hela 10 % lägre andel med adekvat utbildning än riket som helhet.<sup>40</sup>

Yrkesområde	Adekvat utbildning		Diff. Riket	Ej adekvat utbildning	
	Antal	%		Antal	%
Kontor o kundservice	1 260	72	-4	500	28
Vård o omsorg	3 480	78	0	990	22
Service, storhushåll o restaurang	480	72	2	190	28
Försäljn. inom detaljhandeln m.m.	1 590	88	-3	220	12
Jordbruk, skogsbruk m.m.	110	65	-10	60	35
Hantverk inom bygg o tillverkn.	2 130	81	-1	500	19
Process- o maskinoperatörer m.fl.	2 140	74	1	770	27
Transportarbete	980	77	4	290	23
Arbete utan krav på särskild yrkesutb	1 240	76	2	400	24
<b>Totalt</b>	<b>13 410</b>	<b>77</b>	<b>-1</b>	<b>3 920</b>	<b>23</b>

Detta betyder alltså sammantaget att man å ena sidan misslyckas med att fånga upp en stor del av de som *har* utbildning och å andra sidan att man samtidigt är den bransch med lägst andel verksamma med adekvat utbildning, och i länet dessutom lägre än i riket i övrigt. Detta är givetvis ingen optimal situation.

Andelen som arbetar i ett yrke som matchar utbildningen är dock ungefär densamma för såväl kvinnor och män som för olika åldersgrupper. Det är även små skillnader i matchning mellan inrikes och utrikes födda.

#### Framtiden ställer nya krav

Livsmedelsbranschen är inget undantag när det gäller ökade krav på kompetens och ökad konkurrens. Livsmedelsproduktion tillhör i allra högsta grad en globalt sammankopplad marknad där produkterna många gånger dessutom är utbytbara både inom och mellan produktgrupper.

Lojaliteten bland konsumenter är en ytterligare utmaning. Sedan intåget av EMV (egna varumärken i livsmedelshandeln) har kampen om konsumenterna hårdnat och producenter står ständigt i valet mellan att leverera anonymt till andra eller bygga sitt eget varumärke. I kombination med synen på vad mat får kosta och vilken andel av vår disponibla inkomst den tillåts utgöra idag, visar det tydligt vilken press det är på företagen och producenterna. Konkurrensen är hård och marginalerna små såväl inom industriell produktion och större företag som vid småskaligt mathantverk bland mikro- och småföretag. Att minimera

<sup>40</sup> SCB, Länens arbetsmarknad – befolkning, näringsliv, yrken och framtida pensionsavgångar, Information om utbildning och arbetsmarknad 2010:1

kostnaderna och maximera förädlingsvärdet är därför a och o för den som vill ha en utkomst inom branschen.

Jämfört med många andra typer av industrier präglas livsmedelsbranschen av en stor andel hantverkskunskaper och delar av produktionen förutsätter fortfarande betydande manuella arbetsinsatser. Detta präglar också många svenska livsmedelsföretags sätt att se på kompetensförsörjning där fokus ofta ligger mer på hantverksskicklighet än på utveckling av nya kompetenser.<sup>41</sup>

Hantverkstraditionen avspeglar sig också i utbildningsnivån. Av de anställda i livsmedelsindustrin har 19 procent eftergymnasial utbildning och 21 procent endast grundskola.<sup>42</sup> Detta kan jämföras med tillverkningsindustrin som helhet, där 27 procent har eftergymnasial utbildning och 16 procent endast grundskola. Branschorganisationen Livsmedelsföretagen har identifierat att det i takt med att konkurrenssituationen och kundernas förväntningar förändras ställs krav på ny typ av kompetens och särskilt inom två strategiska områden. För det första avseende IT-kompetens av olika slag. Många företag ser framför sig att en större del av produktionen behöver automatiseras, vilket kräver kompetens av ett slag företagen kanske inte har av tradition. På samma sätt överväger flera företag satsning på online-försäljning framöver, vilket kommer kräva att de på ett eller annat sätt knyter till sig personer med specialistkompetens även inom detta område. För det andra pekar flera företag på att deras arbete med marknadsföring behöver utvecklas. Även om många företag i praktiken mycket systematiskt bygger sina varumärken är det få som säger sig ha någon egentlig strategi bakom sina marknadsföringsinsatser. Detta är ett kompetensområde som kommer att behöva utvecklas framöver.<sup>43</sup>

Björn Hellman och Carl Eckerdal, Livsmedelsföretagen skriver i en debattartikel<sup>44</sup> att Sverige dessutom behöver fler stora livsmedelsföretag. Den stora majoriteten idag är småföretag med 1–3 anställda. Debattörerna menar att dessa förvisso är en oumbärlig och en självklar del av industrin men att ryggraden i en stark livsmedelsindustri är företag med över 500 anställda. Dessa stora företag kan forska, produktutveckla och exportera i en skala som kan forma och lyfta hela industrin. I Västerbotten är det enda företag som kommer upp i denna storlek Norrmejerier med sina 520 anställda.

Samtidigt som kompetens alltså är viktigare än någonsin är den allt oftare svår att finna för många företag. Den starka hantverkstraditionen inom branschen leder dessutom lätt till en inställning att man helst bör ”göra allt själv” snarare än att rekrytera experter utifrån för kompetenser man själv kanske inte alltid fokuserar på.<sup>45</sup> Likaså hindras nödvändiga ägarskiften i brist på potentiella övertagare, inte minst hos jordbruksföretagen. Här är såväl kompetens som finansieringslösningar avgörande i en tid när inte längre gårdar per automatik går i arv, tas över och drivs vidare av barnen. Dessutom är stödformer som t.ex. startstöd för unga hos Länsstyrelsen utformat så att de endast kan åtnjutas om man kan styrka tillräcklig kompetens genom relevant utbildning. För de som inte redan valt en sådan

---

<sup>41</sup> Snabb, snäll och dyr – framgångsfaktorer för svenska livsmedelsföretag, Livsmedelsföretagen, 2016

<sup>42</sup> SCB (2016)

<sup>43</sup> Snabb, snäll och dyr – framgångsfaktorer för svenska livsmedelsföretag, Livsmedelsföretagen, 2016

<sup>44</sup> Livsmedelsbranschens potential utnyttjas inte, ATL, 1 juli 2018

<sup>45</sup> Livsmedelsbranschens potential utnyttjas inte, ATL, 1 juli 2018

utbildningsväg tidigare i livet har det varit svårt att komplettera med formell kompetens, då utbildet saknats för denna målgrupp inom befintligt utbildningssystem.

I Västerbotten var det under de två föregående Landsbygdprogramperioderna löst genom Gröna Navet, Forslundagymnasiet och projektfinansierad kompetensutveckling. Den möjligheten försvann dock i och med innevarande programperiod.

#### Åldersstruktur, pensionsavgångar och kompetensreserven

Liksom övriga delar av västvärlden har Västerbotten och Sverige en stor åldrande befolkning som växer i förhållande till övriga åldrar. Alla kommuner i Västerbotten, bortsett från Umeå, har dessutom en högre andel äldre bland befolkningen än rikssnittet.

Utifrån åldersfördelningen bland de i dag yrkesverksamma i länet kommer cirka 40 000 personer att träda ut ur arbetsmarknaden redan fram till år 2025<sup>46</sup> och procentuellt sett faller allra flest ifrån inom jord-, skogsbruk, trädgård och fiske där hela 65 % tillhör ålderskategorin som är på väg att gå i pension. Men även övriga delar av livsmedelsproduktionskedjan och dess förädlingsled är utsatt för stora pensionsavgångar. Många av dessa står att finna inom yrkesområden med dystra siffror och därmed väntar en stor kompetensbrist i länet, t.ex. bland process- och maskinoperatörer i den industriella produktionen samt i transportledet. Dessa yrkeskategorier omfattar och finns i många branscher med olika inriktningar. Andelen utbildade som har specialinriktning mot just livsmedelsproduktion och dess industri- eller tillverkningsprocesser är redan låg inom gruppen vilket ger skäl att tro att effekten blir om möjligt ännu större inom just livsmedelssektorn när kampen om den framtida kompetensen hårdnar alltmer.

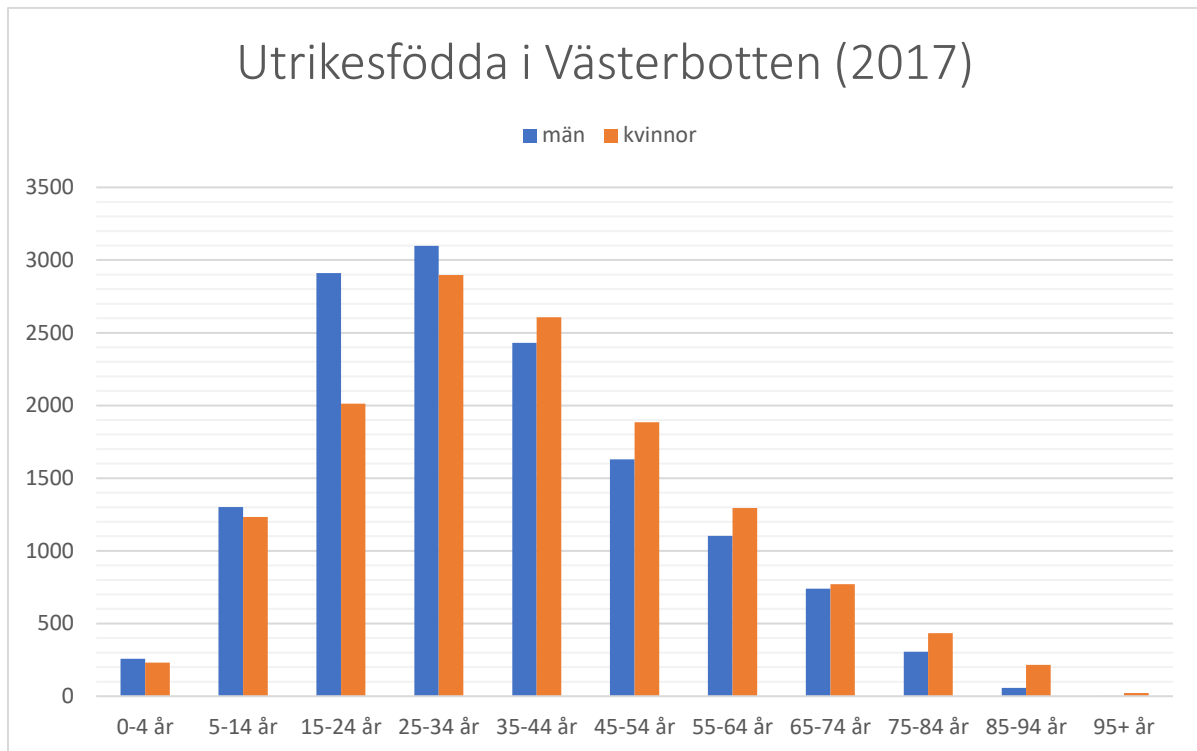
De som finns tillgängliga på arbetsmarknaden idag saknar ofta den kompetens företagen behöver och vägen att skaffa den är för många lång och kantad av hinder och utmaningar. De som inte redan har ett jobb har som regel väldigt låg utbildning, eventuellt kombinerat med bristande kunskaper i svenska alternativt en funktionsvariation eller någon form av ohälsa alternativt sociala problem som lett till utanförskap och svårighet att komma in på arbetsmarknaden. Det finns helt enkelt allt färre att tillgå på arbetsmarknaden, samtidigt som pensionsavgångarna blir allt fler inom de flesta branscher.

En stor del av det man brukar kalla kompetensreserven finns bland våra utrikesfödda, vare sig de är nyanlända eller har bott här ett tag. De utrikesfödda finns dock som tur är framför allt bland just unga och människor i arbetsför ålder. År 2017 fanns 27 436 utrikesfödda personer folkbokförda i länet av totalt 268 278 länsbor, vilket motsvarar drygt 10 % av befolkningen att jämföra med riket totalt som var ca 18,5%. Nedan åskådliggörs hur länets utrikesfödda fördelade sig ålders- och könsmässigt.<sup>47</sup>

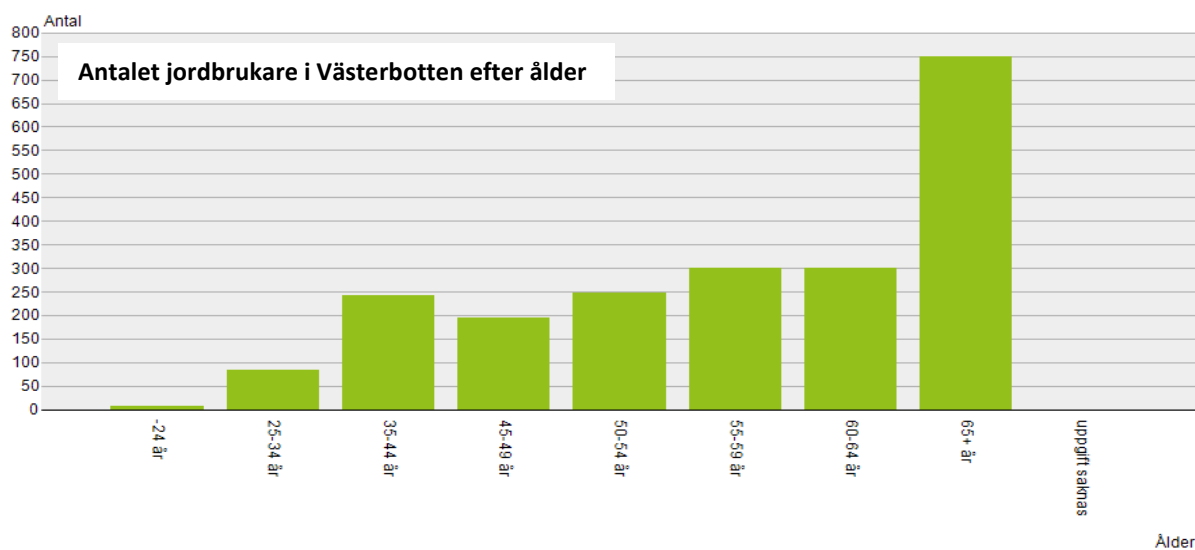
---

<sup>46</sup> Rapport 40 000 nya medarbetare behövs till 2025 – Strategisk kompetensförsörjning i Västerbotten

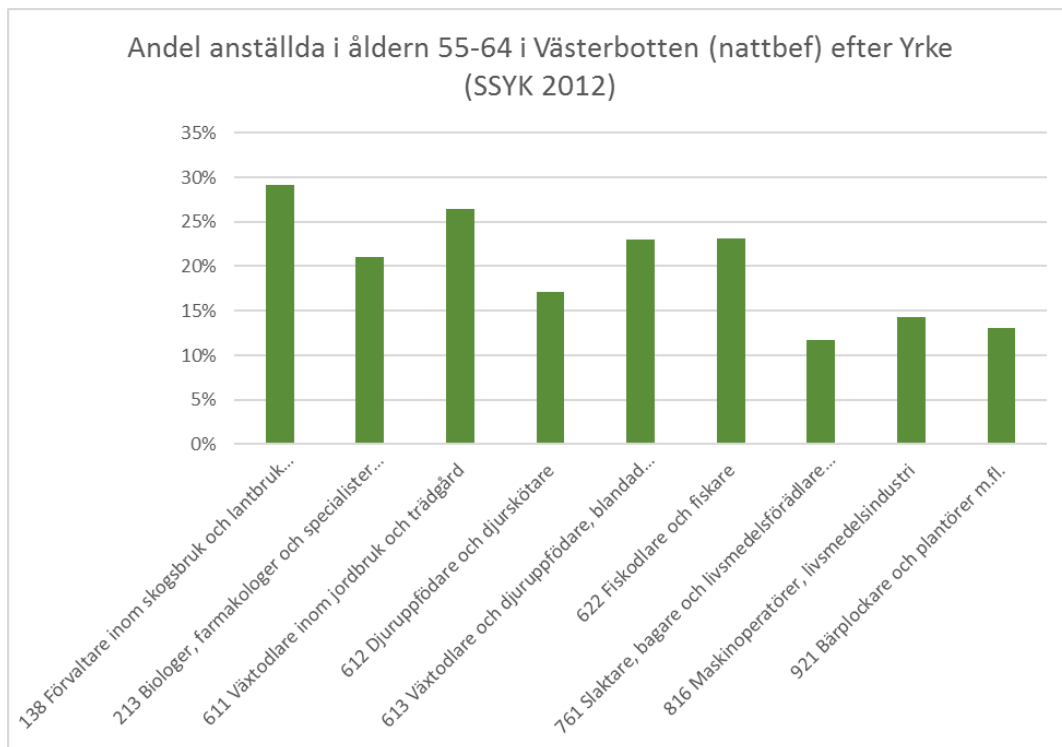
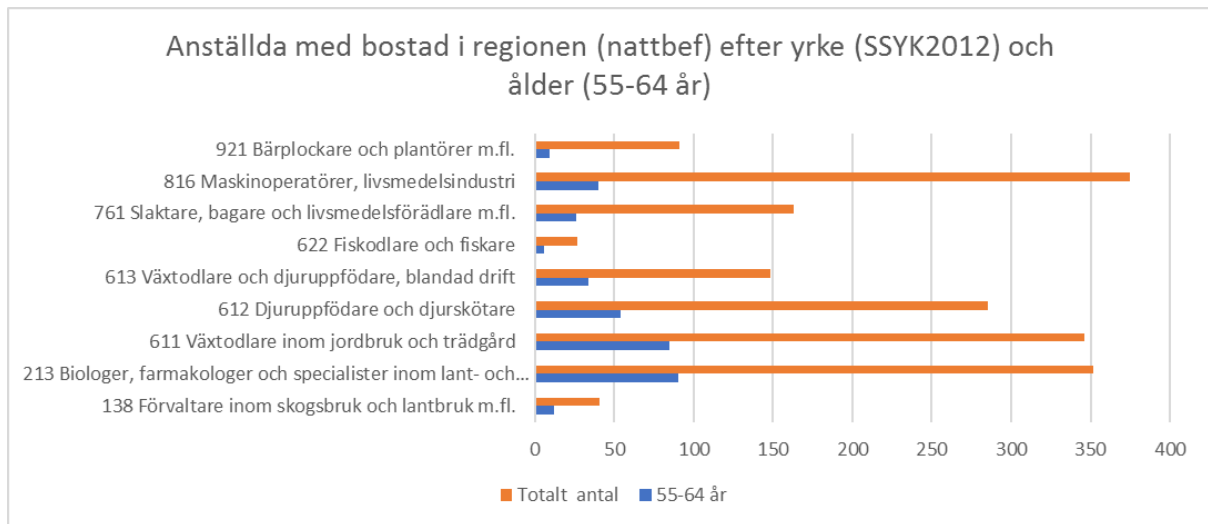
<sup>47</sup> Statistikdatabasen, SCB



För att förstå lite av den utmaning som väntar redovisas i det följande ett antal diagram som åskådliggör åldersstruktur och väntande pensionsavgångar de närmaste tio åren. Det första diagrammet visar åldersfördelningen bland verksamma jordbrukare i länet.<sup>48</sup> De två därefter baseras istället på anställda som är folkbokförda i länet, så kallad nattbefolkning, inom ett antal valda yrkeskategorier med bäring på livsmedelsproduktion, såväl inom jordbruket som förädlingsledet. Först visas detta baserat på det faktiska antalet anställda respektive antalet som är på väg i pension. Därefter förtydligas den procentuella andelen som snart går i pension i ett eget diagram. (Andelen är likvärdig även bland de som jobbar i länets livsmedelsproducerande företag oavsett bostadsort, den så kallade dagbefolkningen.)



<sup>48</sup> Jordbruksverkets statistikdatabas



Av diagrammen framgår att den riktigt stora utmaningen är primärproduktionen och antalet jordbrukare på väg i pension eller som redan passerat pensionsåldern. Fiskodlare och fiskare är också en stor utmaning och här måste man även komma ihåg det lilla antalet yrkesfiskare som finns i länet, endast ca 25 stycken. Men det finns tydliga utmaningar även inom flera yrkeskategorier inom branschen där olika kompetenser anställs, såsom växtodlare, specialister och förvaltare inom lantbruk och trädgård samt djurskötare. Även antalet maskinoperatörer på väg i pension är ett område som föranleder oro, då detta är en yrkeskategori som generellt har stora pensionsavgångar inom alla industrins inriktningar. Det

rådet dessutom historiskt alltför låg tillströmning via gymnasiet inom de flesta teknikområden samtidigt som det går 32 % i pension till år 2025 av de som idag arbetar inom teknik- och industribranschen.<sup>49</sup>

#### Slakten – en extra sårbarhetsfaktor

Ett yrkesområde som är av särskild vikt för en stor del av livsmedelsindustrin är slakt och styckning. Det finns sedan länge en skriande brist på både slaktare och styckare i hela landet. Problemet visade sig på allvar för omkring tio år sedan bemanningsföretagen med personal från Östeuropa har länge varit nödlösningen som hållit hela branschen flytande.<sup>50</sup> Bristen blir dock mer och mer påtaglig i takt med att andra europeiska länder upplever samma situation som i Sverige, och konkurrensen om bemanningspersonalen ökar med mindre löneskillnader som följd i Europa. Samtidigt väntas stora pensionsavgångar i hela Sverige och redan idag får man på många håll kalla in pensionerade för att klara säsongstopparna. Om inte slakten fungerar påverkar det hela kött- som mejeriindustrin vilket kan få katastrofala följder och effekter som är svåra att reparera med nedläggningar och konkurser även inom lantbruken som följd. Något som i nästa led påverkar hela den svenska råvarutillgången och därmed förädlingsindustrin och utvecklingen samt utbudet av lokala och regionala produkter. Efter att slakteriet i Burträsk nyligen gått i konkurs finns det endast ett slakteri kvar i Västerbotten som tar emot flera sorters djur för slakt, slakteriet Strömdahla i Örsbäck, Nordmaling.<sup>51</sup> Ägare Patrik Strömdahl berättar att han länge haft stora utmaningar med kompetensförsörjningen, vilket försvårar företagets utveckling och den egna möjligheten till lönsamhet. För att kunna marknadsföra och sälja produkterna måste det finnas personal att tillgå som hanterar slakt och styckning. Med mindre tid att sälja och vårda marknadskontakterna minskar även kapaciteten att ta emot djur för slakt.

#### Stor brist på trädgårdsodlare

Ytterligare en sak att ha i åtanke är även den stora bristen på trädgårdsodlare i länet, både för friland och växthus, och de nästintill obefintliga företagen liksom bristen på anställningsbar kompetens för de företag som trots allt finns kvar. Här finns en utpekad outnyttjad potential<sup>52</sup> men för att tillvara ta den krävs nya entreprenörer, nyinvesteringar och återuppbyggnad av generell infrastruktur och välfungerande distributionsmöjligheter.

För att uppnå det krävs i sin tur tillgång på utbildning och regional kompetensförsörjning. Björn Isaksson, VD Hällnäs Handelsträdgård förklarar att lösningen för hans företag varit att fånga upp människor han tror på och utbilda dem internt. Hade det funnit rätt kompetens att anställa lokalt hade det förstås varit enklare men på många orter är det svårt att hitta. Det företaget behöver är folk som vågar och som har "ett huvud mellan axlarna". Det behövs även en kritisk massa, menar Björn. Har man bra folk lockar man bra folk och det attraherar när någon tycker det är roligt på jobbet. Det är även lättare att knyta personal till en ort där de redan bor och ge utbildning vid behov, än att försöka locka någon ny med rätt kompetens att flytta in.<sup>53</sup>

---

<sup>49</sup> Statistikdatabasen, SCB

<sup>50</sup> Färre vill slakta – personalbristen förvärras, SvD Näringsliv, 10 dec 2018

<sup>51</sup> <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/vasterbotten/tufft-for-sma-slakterier-slass-for-sin-overlevnad>

<sup>52</sup> Jonasson, Lars & Persson, Sören, Skafferiet mellan kust och fjäll, Livsmedelsproduktion i Västerbottens län, Region Västerbotten (2017)

<sup>53</sup> Egen intervju per telefon, 6 februari 2019



Det finns idag vare sig trädgårdsinriktning inom gymnasiet eller någon eftergymnasial trädgårdsutbildning norr om Uppsala. Det har dock funnits ett relativt stadigt intresse bland vuxna för att läsa trädgård via komvux och Forslunda har under flera år kunnat ge en ettårig grundläggande utbildning. Fram till och med 2016 fanns även en eftergymnasial trädgårdsmästarutbildning inom ramen för Yrkeshögskolan på Forslunda, med huvudsaklig inriktning mot ledarskap samt skötsel av utemiljöer men endast begränsade inslag av odling och då främst i växthus. I nuläget står tyvärr skolan utan statsbidrag för trädgårdsmästarutbildningen, men man planerar nya ansökningar både för skötsel och anläggning samt odling med hopp om förnyade starttillstånd och finansiering.

### Mer mat – Fler jobb

Idag har vi på nationell nivå ca 350 000 arbetslösa kvinnor och män som står långt från arbetsmarknaden och som är eller kommer skrivas in i etableringsprogrammet och/eller jobb- och aktivitetsgarantin. Det är inte orimligt att tro att det i den här målgruppen finns många som med rätt matchningsinsatser har goda förutsättningar att erhålla anställning inom primärproduktion och livsmedelsförädling.

LRF och Livsmedelsföretagen tillsammans med SLA Arbetsgivarna, Hushållningssällskapet samt Arbetsförmedlingen och Bemanningföretagen genomförde ett projekt<sup>54</sup> delfinansierat av Europeiska socialfonden för att kartlägga var arbetskraftsbehoven uppstår och vilka utbildningsinsatser som kommer att behövas. En fördjupad behovsinventering bland befintliga företagare och deras arbetskraft gjordes också för att se vilka kompetensutvecklingsinsatser som behövs inom företaget. Inventeringen visar att över hälften av företagen planerar att växa de kommande fem åren och drygt 13 000 företag avser att rekrytera mer personal. En överväldigande majoritet, 8 av 10 företag, uppgav att det är svårt att hitta rätt arbetskraft och att detta begränsar företagets verksamhet. Många företag efterfrågar mer stöd och hjälp att hitta rätt arbetskraft efter verksamhetens behov.

Tillsammans samverkade hela 63 organisationer inom primärproduktion och förädling för att genomföra projektet och utifrån dess resultat har nu två nya och treåriga socialfondsprojekt beviljats i december 2018 under den gemensamma parollen Mer mat – Fler jobb<sup>55</sup>. Syftet är att utifrån förstudiens resultat gå från ord och analys till handling för att stödja företagen vad gäller kompetensutveckling och kompetensförsörjning. Det ena projektet omfattar drygt 134 M och har Lantbrukarnas Riksförbund som projektägare samt inriktning på kompetensutveckling för och inom livsmedelsföretagen, såväl primärproducenter som förädlingsföretag. Det andra projektet har Arbetsförmedlingen som projektägare, omfattar knappt 64 M och syftar till bättre matchning mellan utbud och efterfrågan kopplat till lantbruk och livsmedelsbranschen samt har personer som är eller kommer skrivas in i etableringsprogrammet och/eller jobb- och aktivitetsgarantin eller står långt från arbetsmarknaden som huvudmålgrupp.

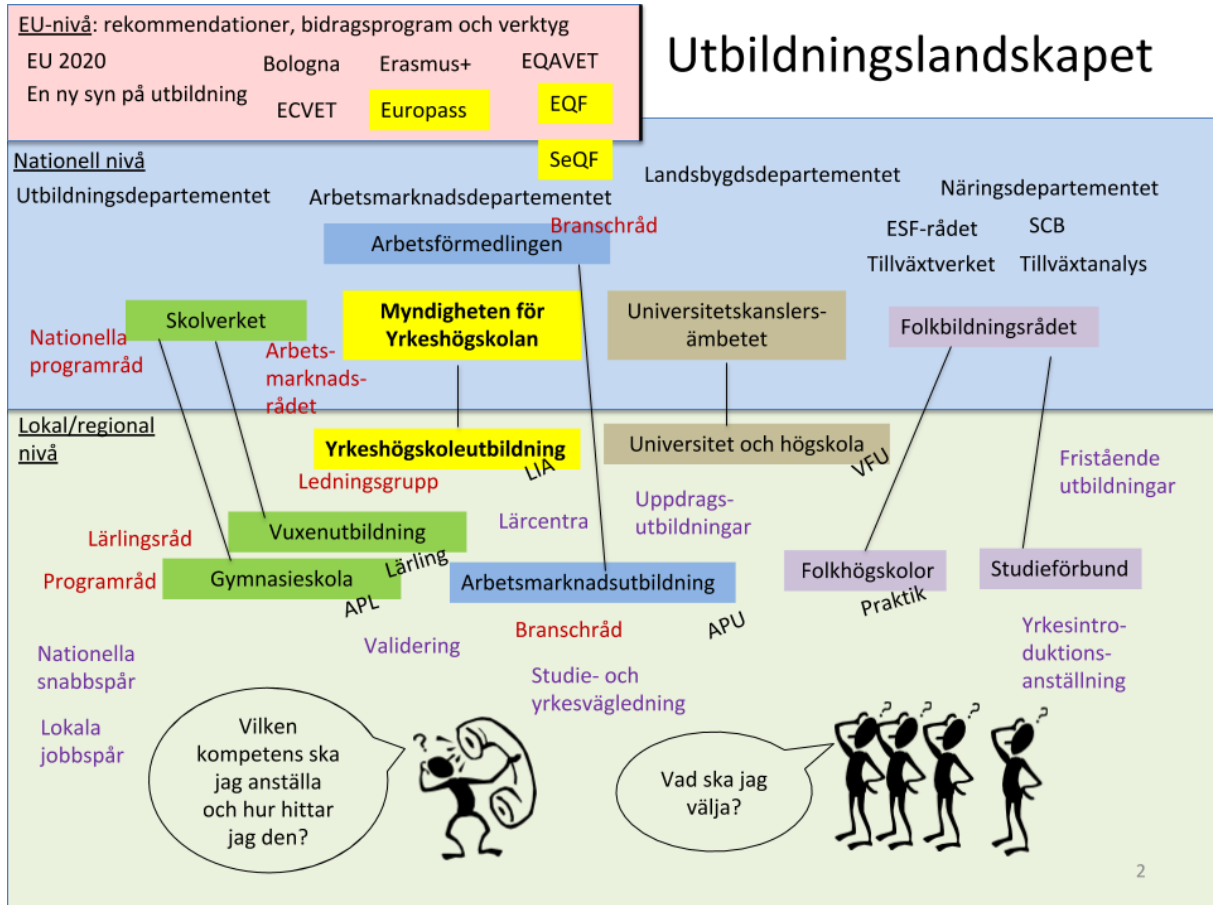
---

<sup>54</sup> Arbetskrafts- och kompetensbehov i livsmedelssektorn 2018, en förstudie av LRF mfl branschorganisationer inom ramen för ESF-projektet 2017/00474 respektive Hållbar livsmedelskedja för ökad sysselsättning, slutrapport, Arbetsförmedlingen, 2018-10-14

<sup>55</sup> <https://www.esf.se>, se projektbanken och projektnummer 2018/00503 respektive 2018/00510

## Utbildningslandskapet

Det svenska utbildningslandskapet är inte alltid helt lätt att överblicka och oavsett vilken avgränsning man gör så finns det förstås alltid utbildningsmöjligheter som hamnar utanför. Nedan är en någorlunda täckande bild om man bortser från grundskolans nivå.



I de kommande avsnittet kommer vi titta lite närmare på detta landskap utifrån behovet som finns för att landet skall kunna nå målen i den nationella livsmedelsstrategin och för att länet ska lyckas bidra på den regionala nivån. Bilden ovan visar tre underliggande nivåer från den lokala/regionala, via den nationell och upp till EU-nivån samt hur olika delar av samhället sedan kan bilda ett landskap av aktörer och funktioner kopplat till dessa nivåer.

### Europeisk nivå

Den strategiska ramen för europeiskt utbildningssamarbete "Utbildning 2020" hjälper EU-länderna att utbyta bästa praxis och lära av varandra. Utbildning 2020 har följande fyra gemensamma mål för alla EU-länder<sup>56</sup>:

- Att göra livslångt lärande och rörlighet till verklighet
- Att förbättra utbildningens kvalitet och effektivitet
- Att främja lika möjligheter för alla, social sammanhållning och aktivt medborgarskap
- Att öka kreativiteten och innovationsförmågan, inklusive företagand, på alla utbildningsnivåer

<sup>56</sup> [https://ec.europa.eu/education/policies/european-policy-cooperation/et2020-framework\\_sv](https://ec.europa.eu/education/policies/european-policy-cooperation/et2020-framework_sv)

För att underlätta sammanhållningspolitiken och den fria rörligheten i Europa finns många och långtgående samordningsprocesser även kopplat till utbildningsområdet, till exempel kring översättning och bedömning av kvalifikationer från olika länders utbildningssystem.

### Nationell nivå

Förutom den europeiska nivån som även vi i Sverige naturligtvis förhåller oss till och är en del av så har vi det som ligger inom våra egna domäner. På den nationella nivån har vi dels vår politiska styrning med sina departement, vilka i sin tur kommer med årliga regleringsbrev samt budgetramar till olika myndigheter med ansvar för olika delar av vårt utbildningsväsende. På den här nivån finns även ofta en formaliserad nationell dialog mellan olika parter som berörs, t.ex. arbetsmarknadens parter.

### Regional och lokal nivå

Till sist har vi de faktiska utbildningsanordnarna i form av universitet och högskolor, aktörer som bedriver yrkeshögskoleutbildning, gymnasieskolor, folkhögskolor och studieförbund samt Arbetsförmedlingens lokala kontor, vilka alla finns ute i landets regioner och syns samt verkar i den lokala verkligheten. Ofta finns det ett brett utbud av olika utbildningsformer hos en och samma aktör och inte sällan samverkar olika aktörer med varandra och även med det omgivande samhället och arbetslivet i många sammanhang, vilket kan göra det svårt för den enskilde individen att riktigt förstå vem som driver och ger vad. Eller vad som gäller inom olika utbildningsformer och vem som har tillträde på vilka grunder och när.

Och kanske spelar det mindre roll så länge det hela ändå fungerar tillräckligt väl? Problemen kommer först när brist på förståelse för utbildningslandskapet leder till missade möjligheter för individer eller brister i utbildningssystemets leverans kopplat till samhällets behov. Tyvärr finns det alltför många rapporter och utredningar som tyder på att vi har hamnat precis där. Flertalet av dessa anges löpande som referenser i denna rapport för den som vill fördjupa sig ytterligare.

### Region Västerbotten – ett förtydligt övergripande ansvar

Regeringen gav i slutet av 2018 de regionala utvecklingsansvariga runt om i landet i uppdrag att organisera och fastställa målsättningar för regionalt kompetensförsörjningsarbete i samverkan med bl.a. kommuner, arbetsliv, utbildningsaktörer och statliga myndigheter.<sup>57</sup> I Västerbotten ligger detta ansvar hos Region Västerbotten och finansieras via Tillväxtverket. Region Västerbotten är därmed en viktig samordnande part och har fått såväl ett förtydligt uppdrag och resurser för att främja och etablera effektiva strukturer för validering på regional nivå, medverka i planeringen av utbud och inriktning för regionalt yrkesinriktad kommunal vuxenutbildning samt bidra till etableringen av lärcentra. Inom uppdraget gör också Region Västerbotten analyser av regionens kompetensbehov, för att fördjupa kopplingen mellan bidragsansökan och hur utbildningsplatserna fördelas.<sup>58</sup>

---

<sup>57</sup> <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2018/01/regeringen-satsar-pa-kompetensforsorjning-i-hela-landet/>

<sup>58</sup> <https://www.regionvasterbotten.se/naringsliv-och-samhallsbyggnad/naringsliv-och-utbildning/kompetensforsorjning/vart-uppdrag>

## Arbetsförmedlingen

Hur arbetsförmedlingens uppdrag och lokala närvaro kommer se ut framöver är i nuläget osäkert då den arbetsmarknadspolitiska kartan håller på att ritas om. Arbetsförmedlingen har idag en uppsjö av möjliga utbildningar och åtgärder med olika former av ersättning för såväl deltagare i etableringsprogrammet som inskrivna arbetssökande. Det finns även insatser som medför ekonomisk ersättning för arbetsgivaren. Den kanske största målgruppen för insatserna idag är av begripliga skäl nyanlända.

### Nationella snabbspår

Arbetet med nationella snabbspår för nyanlända initierades våren 2015 mellan ett antal branscher och regeringen och resulterade i skriftliga överenskommelser eller avsiktsförklaringar mellan arbetsmarknaders parter, Arbetsförmedlingen samt andra berörda myndigheter och utbildningsanordnare. Ett snabbspår innebär en kedja av insatser som parterna står bakom och som syftar till att bidra till kompetensförsörjning av bristyrken samt att korta tiden i arbetslöshet för nyanlända individer med relevanta kompetenser. Snabbspåren är utformade på olika sätt men följer alla i princip tre steg; kartläggning, bedömning/test och komplettering och uppläggen utgår i huvudsak från befintliga insatser i Arbetsförmedlingens verktygslåda. Det handlar om arbetsmarknadsutbildning, arbetspraktik, branschvalidering, korta vägen, yrkeskompetensbedömning eller yrkessvenska. För Arbetsförmedlingens del handlar det om att identifiera och matcha personer till de framtagna snabbspåren och myndigheten upphandlar även insatser enligt identifierade behov inom snabbspåren samt hanterar ansökningar och beslutar om tilldelning av främjandemedel. I april 2018 hade drygt 6 700 nyanlända påbörjat ett snabbspår till yrken där det är brist på arbetskraft.<sup>59</sup>

### Snabbspår inom Livsmedelsindustrin

Inom livsmedelsindustrins snabbspår omfattas yrkena slaktare, styckare och bagare. Från och med januari 2016 till april 2018 har på nationell nivå totalt 315 personer deltagit eller deltar i snabbspåret, främst inriktat mot bagare. Av dessa är 92 procent män.<sup>60</sup>

Slakterinäringen har enorma kompetensförsörjningsbekymmer i hela landet och har länge levt på utländsk arbetskraft främst, från Östeuropa. Men även den lösningen blir allt svårare att åstadkomma i takt med att dessa länder själva får ökade brist på arbetskraft. Dessutom har det i praktiken saknats fungerande utbildningsvägar under lång tid och branschen har på olika sätt försökt lösa kompetensförsörjning genom intern fortbildning, vilket är oerhört tids- och resurskrävande och därför svårt i en redan hårt pressad näring. Under hösten 2017 gjordes därför en större nationell kartlägningsinsats kring yrkesgrupperna styckare och slaktare. Kartläggningens syfte var att säkerhetsställa att personer som är inskrivna hos Arbetsförmedlingen är korrekt yrkeskodade samt att de därefter går vidare till relevant insats. Arbetsmarknadsutbildning för styckare/slaktare har därefter upphandlats och finns nu på plats i Kalmar och Västerås sedan april 2018. För slaktare och styckare har dessutom tester, så kallade "snabbscreenings", tagits fram hos en arbetsgivare, dit nyanlända kan komma för att bli testade. Arbetet med att hitta fler yrkeskompetensbedömningsplatser fortsätter tillsammans med parterna.<sup>61</sup>

<sup>59</sup> Arbetsförmedlingens nulägesbedömning av arbetet med snabbspår, Juni 2018

<sup>60</sup> Arbetsförmedlingens nulägesbedömning av arbetet med snabbspår, Juni 2018

<sup>61</sup> Se ovan

Förutom ovanstående detta har man i Kristianstad precis startat en ny utbildning i samverkan mellan HK Scan, Arbetsförmedling och Astar, där 29 personer plockats ut via tester och antagits av totalt ca 80 sökande i syfte att bidra till deras stora kompetensförsörjningsutmaningar.<sup>62</sup>

### Lokala jobbspår

I februari 2017 fick Delegationen för unga och nyanlända till arbete (DUA) ett utökat uppdrag att främja den lokala samverkan mellan Sveriges kommuner och Arbetsförmedlingen för att förbättra nyanländas etablering. De lokala överenskommelserna sker i form av så kallade lokala jobbspår med syftet att kompetensförsörja den egna kommunens bristyrken. Genom detta finns sedan våren 2018 en ökad lokal frihet för Arbetsförmedlingen och kommunen att samarbeta med arbetsgivare inom ett lokalt jobbspår och i högre grad matcha lokala företags behov av kompetens. Ett lokalt jobbspår kan utformas för ett eller flera företag inom samma bransch. Detta är alltså en möjlighet som även omfattar t.ex. lantbruk, trädgårdsodling, fiske eller slakt och styckning, förutsatt att en lokal överenskommelse görs. Inom jobbspåren råder stor flexibilitet och det är behoven som styr både längd och innehåll. Deltagarna får under tiden ingen lön från arbetsgivaren men insatsen och samverkan bygger på att det föreligger ett reellt rekryteringsbehov, även om det inte finns krav på garanterad anställning efter utbildningens och praktikens slut. Det kan dock övergå i exempelvis introduktionsjobb som är en subventionerad anställningsform.<sup>63</sup>

De nationella snabbspåren och de lokala jobbspåren ska ses som insatser som kan komplettera varandra.

### Yrkesintroduktionsanställning

Inskrivna arbetssökande i åldern 15-24 år samt nyanlända eller personer som varit utan arbete under längre tid kan även erbjudas yrkesintroduktionsanställning i branscher där de centrala kollektivavtalen, alternativt hängavtalen, finns. Arbetsgivare får då viss ekonomisk ersättning mot att någon som saknar erfarenhet från yrket under arbetstid erbjuds utbildning och/eller handledning. Det finns idag 14 branscher med sådana överenskommelser varav livsmedelsindustrin är en. Här krävs enligt avtalet att den som anställs inom ramen för yrkesintroduktion har genomgått Teknikcollege eller annan industriell utbildning där utbildningsanordnaren har ett etablerat samarbete med livsmedelsföretag om utbildningens innehåll och utformning. Inom de så kallade gröna näringslivet, med lantbruk, trädgårdsodling, fiske och andra livsmedelsproducerande branscher saknas än så länge centrala avtal som möjliggör just denna anställningsform.<sup>64</sup>

### Gymnasieskolan

De senaste tjugo åren (1999-2018) har totalt 2 226 392 personer haft åldern inne för att tillträda gymnasiet. Antalet studerande på Naturbruksprogrammet på nationell nivå de har

---

<sup>62</sup> <https://www.landlantbruk.se/lantbruk/premiar-for-ny-kottutbildning/>

<sup>63</sup> <https://www.dua.se>

<sup>64</sup> <https://www.livsmedelsforetagen.se/yrkesintroduktion/>

samma period varit totalt varit 64 820 personer, vilket motsvarar 2,9 % av årskullarna. Av dessa i sin tur har 9474 gått lantbruksinriktning och 2219 har gått trädgårdsinriktning medan resterande gått andra inriktningar mot t.ex. skog, smådjur eller häst. Det är i snitt 474 personer årligen (lantbruk) respektive 111 (trädgård). Andelen sökande av respektive totala årskull har varierat från 2,2 % (1999) till 3,63% (2004) och andelen slutligen antagna har varierat mellan 2,23 % (2016) och 3,03 % (2010).<sup>65</sup>

Medan lantbruk ligger relativt stabilt över tid och ganska väl följer årskullarnas fluktuationer, har antalet inom trädgård halverats över tid med en stor andel skolor som har tvingats lägga ner inriktningen de senaste decennierna. Det finns idag t.ex. ingen trädgårdsinriktning inom gymnasiet i hela Norrland, utan det närmaste gymnasiet är Öknaskolan i Sörmland. Det sista året trädgårdsinriktning gavs i länet var år 2011 via Forslundagymnasiet. Det fanns då sedan flera år tillbaka för få sökande för att upprätthålla inriktningen.

### Forslundagymnasiet

I Västerbotten är det endast Forslundagymnasiet som erbjuder naturbruksprogrammets inriktning lantbruk och de senaste fem åren har sammantaget totalt 21 elever antagits med denna inriktning. Det är lätt att förstå att detta inte tillnärmelsevis fyller behoven även om samtliga skulle bli kvar i näringen i någon form. Något som är långt ifrån fallet vilket tidigare redovisad statistik kring vart elever tar vägen efter gymnasieutbildningen visar. De senaste åren har en ökning bland sökande skett och en viss berättigad optimism finns. Man skall dock komma ihåg att sett till behoven i branschen är det fortfarande på en blygsam nivå.

Förutom gymnasieutbildning driver Forslundagymnasiet även såväl vuxenutbildning, yrkes- högskoleutbildning, flertalet kompetensutvecklingsprojekt samt även samordningsfunktionen och uppdragsutbildningsverksamheten Gröna Navet, som är en enhet på skolan som i snart tjugo år aktivt jobbar med fokus på extern och regional samverkan till gagn för gröna näringen i hela länet och även över länsgränserna i norra Sverige.

### Naturbruksgymnasiet i Burträsk

Skolan ger naturbruksprogrammet med möjlig inriktning skog/jakt vilket i viss mån kan bidra till kompetensförsörjning med koppling till viltvård och därmed jaktens betydelse för livsmedelsstrategin.

### Vuxenutbildningen

Vuxenutbildning omfattar många delar men det som är i fokus här kommer vara det som kallas regionalt yrkesvux. Syftet med statsbidraget för yrkesvux är att öka utbildningsutbudet för vuxna elever inom yrkesutbildning och tillgodose behoven på arbetsmarknaden i de samverkande kommunerna. Inför 2019 fanns på nationell nivå två miljarder att söka för kommuner som ville ge yrkesvux. De andra två formerna inom regional yrkesvux är

---

<sup>65</sup> <https://www.naturbruk.se/for-nb-skolor/elevstatistik/>



yrkeslärling samt yrkesförarutbildningar med knappt 300 respektive 127 miljoner vardera att söka på nationell basis samma år.<sup>66</sup>

För att kommuner alls skall åtnjuta statsbidrag för genomförande av yrkesutbildning för vuxna krävs att minst tre kommuner samverkar. Det krävs även att de samverkande kommunerna tillsammans erbjuder minst lika mycket utbildning med egna medel som den utbildning de söker statsbidrag för. Med andra ord behöver 50 % av länets yrkesutbildning på kommunal nivå vara kommunalt finansierad. I praktiken betyder det att det finns ett reellt tak för hur mkt yrkesutbildning samverkande kommuner kan bedriva. Taket är helt avhängigt de egna resurserna och alltså inte enbart de potentiella statsbidragen.

I klartext kan man säga att små och fattiga kommuner i praktiken blir helt beroende av samverkan med större kommuner med mer resurser, för att kunna åtnjuta möjligheten att erbjuda utbildning inom regionalt yrkesvux. Likaså blir det lättare för regioner med redan resursstarka kommuner som samverkar att ta del av statsbidragen för dessa utbildningar.

### Generellt svag regional påverkan på utbudet trots samordning

Yrkesvux skall vara en form av sammanhållen yrkesutbildning och inte enbart en enstaka kurs. Skolverket är den som listar vilka yrkeskurser som får ingå när man söker statsbidrag och det finns även en del nationellt framtagna så kallade yrkespaket att utgå ifrån. Frihetsgraden är dock väldigt stor för kommunerna och tanken är att det skall kunna spegla de regionala behoven. Därför är även samverkan med parterna regionalt en avgörande och viktig hörnsten.

Enligt en nationell uppföljning som Skolverket gjort med aktörer på regional nivå (de regionalt utvecklingsansvariga och Arbetsförmedlingen) tyder intervjuer på att det finns utmaningar i matchningen av utbildningsutbudet på lokal nivå och efterfrågan på arbetskraft på den regionala nivån. De regionala aktörerna upplever generellt att de har svårt att få gehör för sina analyser av kompetensbehovet. De anser att kommunerna i första hand utbildar för den offentligt finansierade kommunala arbetsmarknaden och att stort fokus ligger på vård och omsorg. Samråd mellan de samverkande kommunerna och den regionala nivån sker i högst varierande utsträckning. Vissa kommuner på nationell nivå uttrycker däremot att det regionala perspektivet ändå har påverkat utbildningsutbudet inom ramen för regionalt yrkesvux.<sup>67</sup>

### Västerbottensvux

I Västerbotten finns en väl utbyggd samverkan kring den del av vuxenutbildningen som rör yrkesutbildningar inom ramen för det som kallas Västerbottensvux.<sup>68</sup> Länet är lite av ett nationellt föredöme och hanterar samordningen av statsbidragen väl till nytta för hela det regionala området och dess individer. Hur läget är i länet när det gäller samordningens påverkan på själva utbudet utifrån ett regionalt behovsperspektiv har dock inte denna rapport lyckats gå på djupet med trots försök. Vid frågor om samordning utifrån regionala behov har svaren varit svävande vilket kan tyda på att här finns ett jobb att göra. Även att

<sup>66</sup> Skolverket, <https://www.skolverket.se/skolutveckling/statsbidrag/statsbidrag-for-yrkesvux-2019>

<sup>67</sup> Rapporten Regionalt Yrkesvux, uppföljning 2017, Dnr: 2017:294, Dokumentdatum: 2018-05-30

<sup>68</sup> Västerbottensvux, <http://vasterbottensvux.se/>



samla in specifik statistik via kommunerna visade sig svårt vilket givetvis kan bero på prioriteringar och tidsbrist hos enstaka kontaktpersoner samt hos undertecknad själv.

Den data som ändå inkommit, där bl.a. de största kommunerna Umeå och Skellefteå ingår samt en del mindre kommuner, visade ändå relativt tydligt att det för det första inte rör sig om något stort antal elever som läser livsmedelsrelaterade kurser och för det andra att de ämnesområden som är klart dominerande är kock, storhushåll, café och kallkök samt bageri och konditori. Viss beröring med primärproduktionen finns via ett antal som går trädgårdsutbildningar, där odlingskunskap ingår till viss del.

Det finns en fortsatt stor utvecklingspotential i den samverkan som sker kopplat till regionalt yrkesvux och inte minst för att gynna den regionala livsmedelsstrategin. Om man bortser från regler om prioriteringar bland sökande så finns det ett antal övriga viktiga punkter som utgångspunkt för arbetet att ta fasta på och vid behov eventuellt utveckla vidare.<sup>69</sup>

- Planera sammansättningen av utbildningen efter samråd med företrädare för arbetsgivare, organisationer eller andra sammanslutningar som är verksamma inom de branscher som finns i de samverkande kommunerna
- Planera utbudet av utbildningsplatser efter samråd med Arbetsförmedlingen och den aktör som har ett regionalt utvecklingsansvar i länet eller länen
- I ansökan visa på ett behov av utbildningen på arbetsmarknaden hos de samverkande kommunerna
- Ha ett eller flera yrkesråd för samråd mellan kommunerna och företrädare för utbildningen och arbetslivet. Ett yrkesråd får vara gemensamt för flera utbildningar. Det får även vara gemensamt med motsvarande funktion inom gymnasieskolan.

Olika former av samverkan är helt avgörande för vilka satsningar som görs. Och här kan möjligen en viss svaghet finnas kopplad till livsmedelsbranschen och hur den är organiserad och uppdelad i många olika sektorer och dessutom består av mikro- och småföretag till stor del. Branscher med många småföretag har generellt sett svårare att föra fram sin talan i olika sammanhang. De har svårare att bedriva lobbyarbete och driva sina frågor på såväl regional som nationell nivå. Men även att göra grundläggande behovsanalyser och ta fram relevant statistik, liksom att finna tid för att delta i olika former av samverkan etc. kan vara svårt om man jämför med branscher som har starka branschorganisationer både lokalt, regionalt och nationellt. Självklart är sådant lättare där det finns flera stora företag med avdelningar och resurser för att samverka strategiskt på övergripande samhällsnivå.

Det finns alltså en överhängande risk att behoven inom primärproduktions- och förädlingsområdet inte blir tillgodosedda utan snarare marginaliserade, trots att de egentligen finns och trots att branschen som sådan har en kritisk roll att spela i samhället i stort och även i länet. Skälen till lågt antal elever inom vissa yrkesinriktningar kan vara många. Det är dock inte nödvändigtvis säkert att det beror på bristande intresse bland potentiella vuxenstuderande. Det skulle lika gärna kunna handla om kommunernas prioriteringar, val av utåtriktad kommunikation kring utbudet och utbildningsformens möjligheter för såväl

---

<sup>69</sup> Skolverket, <https://www.skolverket.se/skolutveckling/statsbidrag/statsbidrag-for-yrkesvux-2019#h-Vilkavillkorgallerforstatsbidraget>

individerna som olika branscher, eller om bristande samordning mellan och lyhördhet hos olika parter som behöver mötas på regional nivå.

Detta kan vara värt att fundera kring och kanske göra en fördjupad analys runt så man åtminstone vet hur det ser ut och varför samt vilka eventuella följd effekter det får kopplat till målen i livsmedelsstrategin. Att vuxenutbildningen med yrkesvux är en viktig pusselbit inom området här i länet är i alla fall ställt utom allt tvivel.

## Folkbildningen

Det finns en uppsjö folkhögskolor runt om i landet med ett enormt utbud av olika utbildningar och inriktningar. En del av dessa folkhögskolorna erbjuder även kurser med koppling till livsmedelsproduktion och förädling.<sup>70</sup> Av tidsskäl har inte någon fullständig eller djupare analys kunnat göras i denna rapport, ej heller insamling av statistik för eventuell genomströmning. Däremot ges här en översiktlig bild av de skolor med längre kurser som erbjuds 2019 och som berör rapportens fokusområde. Förutom de redovisade utbildningarna finns en hel del med fokus på matlagning, storhushåll och kost. Det man kan konstatera är att det knappast sker någon större tillströmning av kompetens till näringen via Folkhögskolorna, även om det på individnivå är ett viktigt komplement till andra studier.

Holma Folkhögskola i Lund, Skåne är en relativt nystartad folkhögskola som ger utbildningar inom hållbarhet, ekologisk odling, permakultur och omställning. De driver dels "Allmän kurs med omställningsprofil", vilket förutom sedvanliga kärnämnen på gymnasienivå bl.a. innefattar ekologisk odling. Skolan ger även en hel del andra och kortare kurser och utbildningar som ger praktisk och teoretisk kunskap om kretsloppsanpassade system för livsmedel, energi, boende mm. Alla skolans kurser innehåller praktiskt arbete som till exempel just odling. "Livsmedelsförädling för självhushållare" är t.ex. en lite längre kurs delvis på distans där man får lära sig att ta tillvara och förädla det vi har runt omkring oss, främst det vi kan odla men också en del vilda växter.<sup>71</sup>

Helsjöns Folkhögskola i Horred, Västra Götaland är en väletablerad folkhögskola på kyrklig grund som ger en kurs i Odlarglädje och skaparglädje med bl.a. fokus på ekologisk odling på halvfart och distans med träffar under knappt ett år.<sup>72</sup>

Åsa Folkhögskola i Sörmland ger flertalet utbildningar som ger svampkunskap, inklusive en längre utbildning till Svampkonsulent på distans och halvfart (31 veckor).<sup>73</sup>

Karlskoga Folkhögskola ger en ettårig utbildning "Agroekologi - Småskalig odling i praktik och perspektiv" samt ytterligare en ettårig utbildning "Andelsjordbruk - Delat ansvar, delad skörd".<sup>74</sup>

---

<sup>70</sup> [www.folkhogskola.nu](http://www.folkhogskola.nu)

<sup>71</sup> <https://www.holmafolkhogskola.se/>

<sup>72</sup> <https://helsjon.se/utbildningar/aktuella-kurser/odlargladje-skapelsekarlek/>

<sup>73</sup> <https://www.asa.fhsk.se/Utbildningar-Kurser/Distanskurser>

<sup>74</sup> <http://karlskogafolkhogskola.se/utbildning/>

Vårdinge By Folkhögskola ger dels allmän kurs med eko-vegetarisk matlagning inriktning där man får kombinera hantverk med teori för att läsa in grundläggande behörighet för högskolan. Utbildningen sig säger även passar den som siktar på entreprenörskap eller annat engagemang för framtidens mat. Tillsammans undersöks hela livsmedelskedjan, från myllan, via förädlingsprocesserna till gemenskapen runt matbordet. Här ges även en ettårig utbildning "Ekologisk odling – distans".<sup>75</sup>

Hola Folkhögskola utanför Kramfors ges en utbildning på halvfart under ett år "Ekobruk - självhushållning".<sup>76</sup>

Malungs Folkhögskola ger en 6-veckors profilkurs där man lär sig grunderna för traditionellt fäbodbruk och kunskaper som passar för självförsörjning på en mindre gård. Man får inblick i fäbodarnas historia och användning, djurskötsel, mjölkhantering, hygien och matlagning samt en del hantverk som är förknippat med fäbodbruk.<sup>77</sup>

Skarpnäcks Folkhögskola ger en ettårig utbildning "Urbant ekohushåll – i teori och praktik" för den som vill ta ett större socialt ansvar lokalt genom att praktisera en bärkraftig tillvaro. Man säger sig jobba med regenerativ odling utifrån permakultur och natural farming som grund.<sup>78</sup>

Fristads Folkhögskola i Västra Götaland har dels en ettårig bred och grundläggande "Trädgårdsutbildning" med bl.a. viss odlingskunskap och dels en ettårig utbildning på halvfart, "Foodmaker" som säger sig vända sig till den som undrar över följande frågor: Hur kan maten göra skillnad? Vad är den urbana matrörelsen? Hur producerar man mat i en stad? Kan man odla i en lägenhet eller på asfalt? Kan man odla fisk inomhus? Vad är permakultur? Hur påverkar digitaliseringen dagens jordbruk? Mår jag inte bäst av att äta med andra? Hur i hela friden syrar man vitkål? Hur kan jag lära mig att odla i säsong? Kan jag äta tång?

Vindelns Folkhögskola är en folkhögskola i länet och här finns möjlighet att läsa "Allmänna kockskolan" och kombinera en yrkesutbildning med att läsa in grundläggande behörighet till högskolan. Utbildningen arbetar med säsongsanpassad matlagning och traditionella tekniker som exempelvis att syra, sylta och röka. Man säger sig sträva efter att eliminera matsvinn och använda sig av ekologiska och närproducerade råvaror i mån av tillgång samt värna om miljön genom helhetstänkande. I utbildningen ingår olika tillagningstekniker som exempelvis långkok, sous vide och tryckkokning. Andra moment är livsmedelskunskap, näringslära, ekonomi, styckning, specialkost, hygien, bakning och odling. Kursen är praktiskt orienterad.<sup>79</sup>

---

<sup>75</sup> <http://vardinge.fhsk.se/ekologisk-odling-tradgard-och-hantverk/>

<sup>76</sup> <https://www.rvn.se/sv/Folkhogskolor/Hola-folkhogskola/kursutbud/distanskurser/Ekobruk/>

<sup>77</sup> <http://malungsfolkhogskola.se/sv/kurser/fabodkurs>

<sup>78</sup> <http://www.skarpnacksfolkhogskola.se/vara-kurser/urbant-ekohushall-i-teori-och-praktik>

<sup>79</sup> <http://www.vindelnsfolkhogskola.se/utbildningar/allmanna-kockskolan/>

## Yrkeshögskolan

### Yrkeshögskolans särart och syfte

Yrkeshögskolan bildades 2009 och lyder under Myndigheten för Yrkeshögskolan. Utbildningar beviljas med starttillstånd för 1-5 omgångar i taget med en norm om tre utbildningsomgångar. De ska alltid svara mot arbetslivets behov av kvalificerad yrkeskompetens och drivas i nära samverkan med företag och andra arbetsgivare. En utbildning kan maximalt beviljas med 35 studerandeplatser men många utbildningar ges med färre beviljade platser.

Det är alltid ett nationellt intag av studerande oavsett var en utbildning ges och en anordnare, region eller kommun kan alltså inte själv styra vilka som antas till utbildningen på annat sätt än genom ett strikt meritbaserat urval. Däremot kan dess upplägg och genomförande indirekt gynna eller missgynna den lokala och regionala nivån när det gäller bidraget till kompetensförsörjningen. Utbildningarnas innehållet utvecklas i takt med att arbetslivets krav förändras och de är oftast mellan ett och tre år långa. Under utbildningen får de studerande kombinera teoretiska studier med arbetsplatsförlagda kurser som kallas Lärande i arbete, LIA. Arbetslivet medverkar dessutom alltid aktivt i utbildningarna på olika sätt både inför en ansökan och under utbildningens drift. Representanter deltar i utbildningens ledningsgrupp och företagen bidrar med föreläsare, olika former av resurser eller erbjuder LIA-platser. Alla utbildningar inom yrkeshögskolan ger rätt till studiemedel från CSN och de allra flesta är avgiftsfria, men det finns några som tar ut en studerandeavgift.<sup>80</sup>

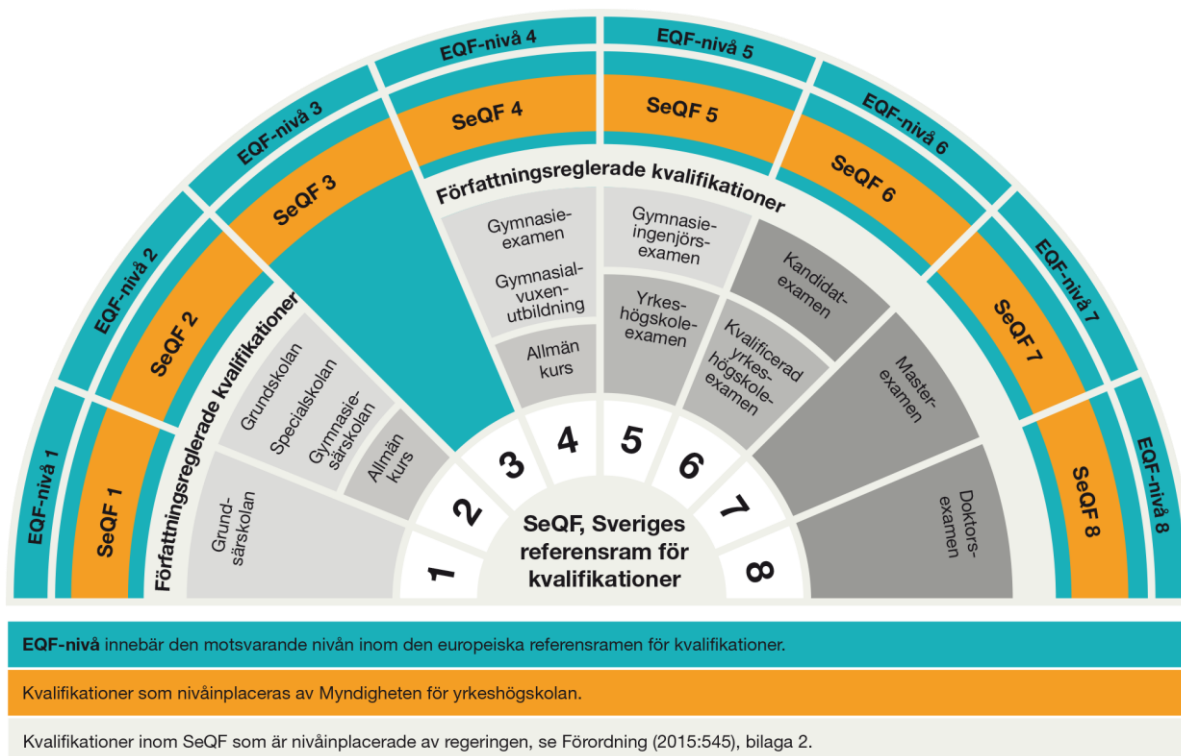
Yrkeshögskolan är en eftergymnasial utbildningsform som omfattar SeQF-nivå 5-6 på en 8-gradig skala avseende kvalifikationer. Utbildningarna har två examensnivåer, yrkeshögskoleexamen och kvalificerad yrkeshögskoleexamen. Den högre examensgraden ligger därmed på samma kvalifikationsnivå som t.ex. akademins kandidatexamen. Man ska alltså inte se yrkeshögskoleutbildningar som något som ligger under eller generellt lägre än högskoleutbildning, utan det rör sig snarare om olika eftergymnasiala utbildningsformer.

Yrkeshögskolan har direkt fokus på bristyrken och en kompetensnivå som omfattar specialiserade eller avancerade kunskaper, färdigheter och kompetenser samt förmåga till arbetsledning och ansvar för individers och gruppers utveckling. På nästa sida finns en schematisk bild som visar hur utbildningssystemets olika skolformer och utbildningsnivåer kan inplaceras i den nationella referensramen för kvalifikationer (SeQF) och även kopplingen till den europeiska referensramen (EQF).

---

<sup>80</sup> Myndigheten för Yrkeshögskolan, [www.myh.se](http://www.myh.se)

Bild över SeQF's nivåer och relation till EQF<sup>81</sup>



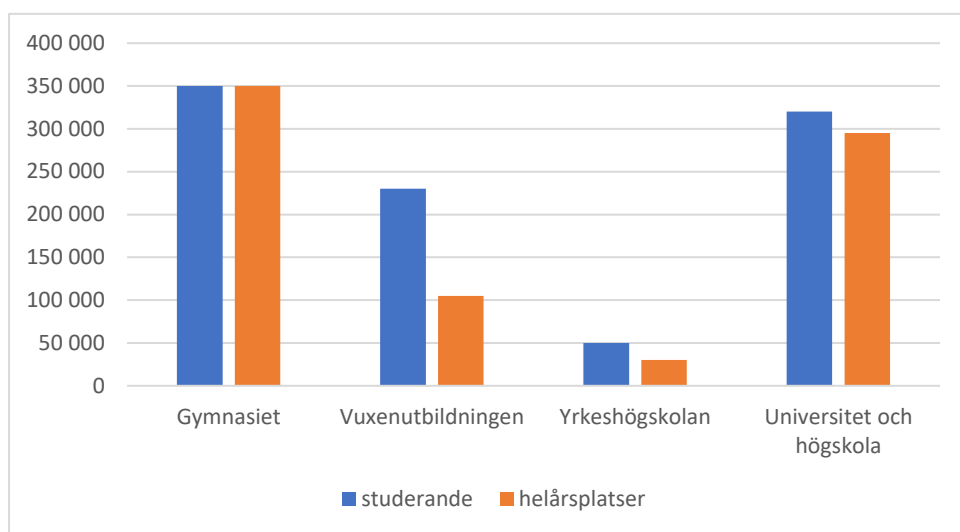
Utbildningsanordnarna av yrkeshögskoleutbildning finns runt om i hela landet och kan vara privata utbildningsföretag, kommuner, landsting, högskolor samt från och med 2017 även statliga myndigheter driva.<sup>82</sup> Yrkeshögskolan är för närvarande under en kraftig expansion och det finns en parlamentarisk enighet i riksdagen om att utbildningsformen är en viktig pusselbit om landet skall klara kompetensförsörjningen och de demografiska utmaningar vi står inför i en allt hårdare global konkurrens. Från starten år 2009 med ca 20 000 helårsstudieplatser beräknas man ha ca 44 000 platser år 2022, vilket sett till antal studerande kommer röra sig om en ökning från dagens 50 000 personer till ca 70 000 årligen som läser en yrkeshögskoleutbildning.

Ser man till Yrkeshögskolans dimensionering jämfört med andra utbildningsformer i vårt utbildningssystem är den att betrakta som liten (se diagram nästa sida). Det man dock alltid skall ha i åtanke är att det endast ges utbildningar inom uttalade bristyrken på eftergymnasial nivå samt att 9 av 10 får jobb direkt efter sin utbildning och de allra flesta fångas upp av sina tidigare LIA-företag.

<sup>81</sup> <https://www.seqf.se/Sa-funkar-det/De-olika-nivaerna/>

<sup>82</sup> Se ovan

Diagram: Jämförelse mellan studerande samt årsstudieplatser inom olika utbildningsformer



### Utbildningar för livsmedelsproduktion

Processen för att få en utbildning beviljad att ingå i Yrkehögskolan är omfattande och det krävs ett starkt lokalt och regionalt engagemang för att de skall komma till stånd. Norra Sverige med sin lägre befolkning, de större avstånden samt färre företag och arbetsplatser har generellt haft svårare att samla sina resurser för att ansöka om samt starta yrkehögskoleutbildningar.

Detta har lett till att det idag är en stark koncentration av utbildningar i de tre storstadsregionerna kring Mälardalen, i Västra Götaland samt i Öresundsregionen. Här finns även de stora privata utbildningsbolagen närvarande och väldigt aktiva, medan det i norra landsändan samt i mindre kommuner och i glesbygd generellt, har varit färre aktörer som sökt och drivit utbildning. Det har helt enkelt varit ett större ekonomisk risktagande p.g.a. mindre målgrupp och svårare att bygga en stabil organisation samt även svårare att få branscher engagerade att samverka trots i grunden samma behov av kompetens. På flera håll har det därför främst varit kommunerna själva som tagit bollen som en del i kompetensförsörjningsarbetet. Även vilka utbildningsområden som är störst speglar i mångt och mycket hur branschstrukturen ser ut i landet samt var det finns starka och drivande krafter. Yrkehögskolan verkar inom i huvudsak 16 olika utbildningsområden, eller "branscher" i vid bemärkelse, och utbildar mot drygt 200 olika yrkesroller. De fem stora utbildningsområdena "Data/IT", "Ekonomi, administration och försäljning", "Hälso-och sjukvård samt socialt arbete", "Samhällsbyggnad och byggteknik" samt "Teknik och tillverkning" stod enligt den senast redovisade statistiska granskningen för 75–80 procent av volymerna.<sup>83</sup>

Livsmedelsbranschens olika yrken återfinnas fördelat på flera av utbildningsområdena men kanske främst inom "Djurvård, lantbruk, skog och trädgård", "Teknik, tillverkning, drift och underhåll" samt "Hotell, restaurang och turism". Begränsar man fokus till de som främst

<sup>83</sup> Myndigheten för Yrkehögskolan, Statistisk årsrapport 2018, Dnr: MYH 2017/1974

berör primärproduktion och förädling finns ett antal i nuläget beviljade utbildningar<sup>84</sup> att tillgå runt om i landet, varav en av dessa från och med 2019 finns knuten till länet.

- Agrotekniker (bunden) – Skara, Västra Götaland
- Trädgårdsmästare, ekologi och entreprenörskap (bunden) – Järna, Stockholm
- Driftledare lantbruk (bunden) – Vreta Kloster, Östergötland
- Driftledare lantbruk (distans) – Umeå, Västerbotten
- Viltförvaltare med fördjupning ekosystemtjänster (distans) – Trollhättan, Västra Götaland
- Mathantverkare; bagare, bär-, frukt- och grönsaksförädlare, charkuterist, mejerist (bunden) – Ås, Jämtland
- Bagare och konditor (bunden) – Göteborg, Västra Götalands län/Halland
- Bagare och konditor (bunden) – Kristianstad,
- Mejeritekniker (bunden) – Götene, Västra Götaland
- Processoperatör Livsmedel (distans) – Liljeholmen, Stockholm
- Läke- och livsmedelstekniker (bunden) – Lund, Skåne
- Hantverkslärling (distans samt möjligt val charkuterist) – Leksand, Dalarna

## Eldrimner

Eldrimner bildades 1995 i Jämtlands län och blev nationellt resurscentrum för mathantverk 2005 och finansieras av statliga medel och av EU:s landsbygdsprogram. Eldrimner har i uppdrag att förmedla kunskap, ge stöd och inspiration till mathantverkare i hela Sverige, såväl i starten som i utvecklingen av företaget och man har förutom utbildning, kurser och rådgivning även en certifieringsverksamhet. Här bedrivs bl.a. en yrkeshögskoleutbildning inom småskaligt mathantverk

Eldrimner har branschråd för alla sina branscher bageri, gårdsslakt och charkuteri, fiskförädling, mejeri och bär-, frukt- och grönsaksförädling. I branschråden sitter mathantverkare från hela landet. För att det skall räknas som mathantverk skall man arbeta hantverksmässigt. Det innebär tillverkning där handen styr. Mekanisering av vissa delar av produktionen får förekomma i huvudsak för att undvika kroppsliga förslitningar. En mathantverkare använder t.ex. inte datorer för att övervaka sin produktionskedja utan använder sin kunskap och erfarenhet i hantverksmässig tillverkning. De huvudsakliga råvarorna rekommenderas vara lokala, men svensk råvara accepteras. Kryddor och andra smaksättare ska vara naturliga, inte innehålla tillsatser, men kan vara utländska. Eldrimners strävan är att verka för ett mathantverk utan tillsatser men vissa tillsatser är tillåtna. Eldrimner vill med certifieringen sträva efter att mathantverkets råvaror ska komma från närområdet och att användningen av tillsatser ska fortsätta att minska och man anser att tillverkningen ska anpassas efter produkterna och inte efter maskinerna.<sup>85</sup>

---

<sup>84</sup> [www.yrkeshogskolan.se](http://www.yrkeshogskolan.se)

<sup>85</sup> [www.eldrimner.com](http://www.eldrimner.com)



## Lärosäten och akademisk utbildning

### Nationell och allmän utblick

Antalet studenter på svenska universitet och högskolor ligger årligen runt ca 340 000<sup>86</sup> varav studenter som påbörjar högskolestudier för allra första gången de senaste åren legat ganska stadigt kring 65-68 000. Detta efter att åren 2009-10 haft en kraftig topp med närmare 80 000 som blev in på landets lärosäten för allra första gången. Av de västerbottningar som påbörjade högskolestudier för första gången 2017 var 54,6 % kvinnor (jmf 55,6 % nationellt) och 72,6 % av samtliga studenter var 24 år eller yngre (jmf 73,4% nationellt) medan 6 % var 35 år eller äldre (likvärdigt nationellt). Avseende kön och ålder avviker alltså inte de länsbor som påbörjar högre studier från de i övriga i landet. Dock har antalet sjunkit successivt över tid medan det snarare ökat eller är stabilt på nationell nivå. Om detta följer den allmänna demografiska utvecklingen eller beror på andra faktorer fördjupar vi oss inte i här, utan vi konstaterar bara att de faktiska talen enligt trenden rent generellt minskar något jämfört med den nationella nivån, vilket i sig är oroande för länets kompetensförsörjning. Eller det ställer åtminstone krav på att det kompenseras på annat sätt, t.ex. genom inflyttning.

Diagram: Studenter som påbörjar svenska högskolestudier för första gången (1993-2017)<sup>87</sup>

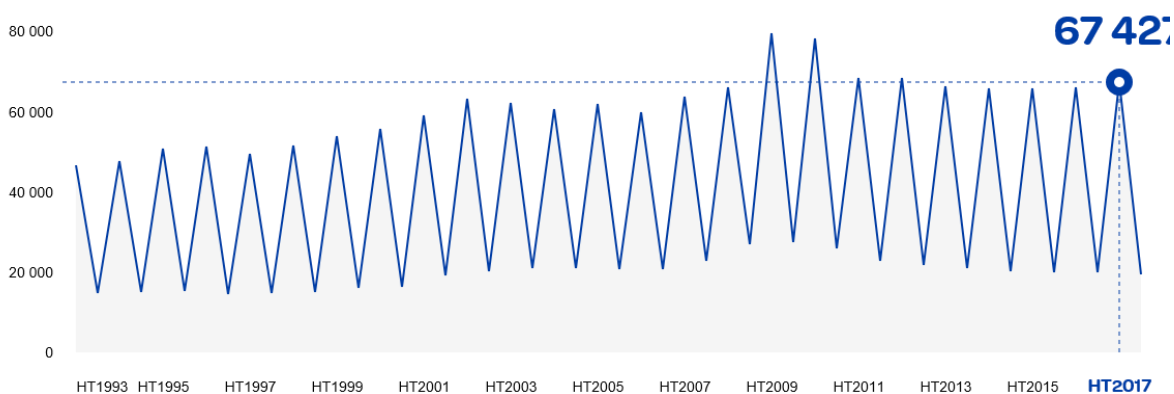
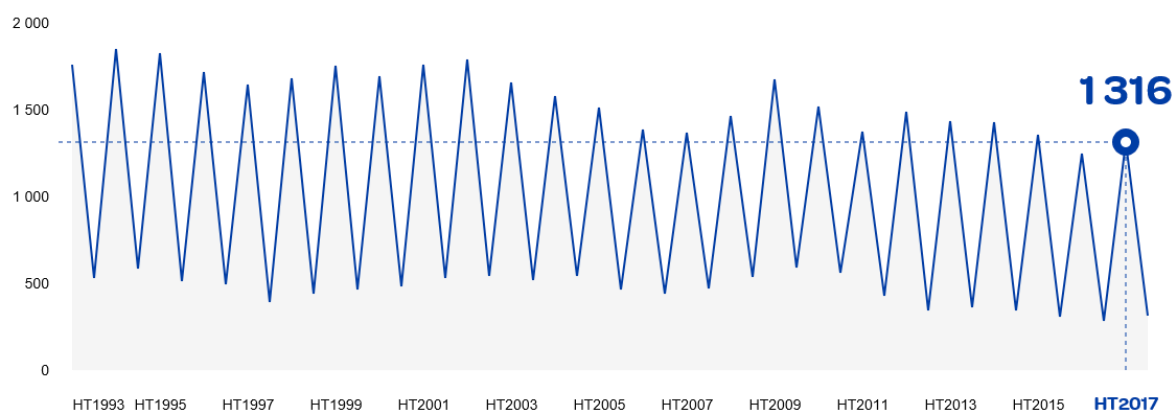


Diagram: Årliga högskolenybörjare från Västerbotten 1993-2017<sup>88</sup>



<sup>86</sup> UKÄ, Statistikdatabas: Högskolan i siffror, <https://www.uka.se/statistik--analys/statistikdatabas-hogskolan-i-siffror/>

<sup>87</sup> Se ovan

<sup>88</sup> UKÄ, Statistikdatabas: Högskolan i siffror, <https://www.uka.se/statistik--analys/statistikdatabas-hogskolan-i-siffror/>

Det finns ett antal lärosäten som utbildar studenter med direkt koppling till livsmedelsproduktion och livsmedelsförädling och ytterligare ett antal som på olika sätt kan bidra med relevant kompetens. I det följande ges en bild av lärosäten med relevanta inriktningar samt omfattningen på utbildningsplatser och genomströmningen av studenter. Det finnas ytterligare lärosäten med inslag av kurser som kan tänkas bidra till liknande eller angränsande kompetensområden men i mindre betydande och stadigvarande omfattning, varför de inte berörs här.

### Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU)

Merparten av de eftergymnasiala utbildningar som berör landets primära livsmedelsproduktion ges via Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU) vare sig det handlar om lantbruk, trädgård eller fisk och vattenlevande organismer. Här bedrivs utbildning på både grundläggande och avancerad nivå, inklusive forskning inom djur, natur, samhälle, skog, vatten och växter. Storleksmässigt och sett till antalet studenter tillhör SLU ett av de mindre lärosätena i landet. Stockholms universitet som är landets största är t.ex. sju gånger så stort medan Umeå Universitet är nästan fem gånger större. SLU är dock landets enda lantbruksuniversitet och dessutom ensam om att lyda under Näringsdepartementet till skillnad från övriga lärosäten som lyder under Utbildningsdepartementet.

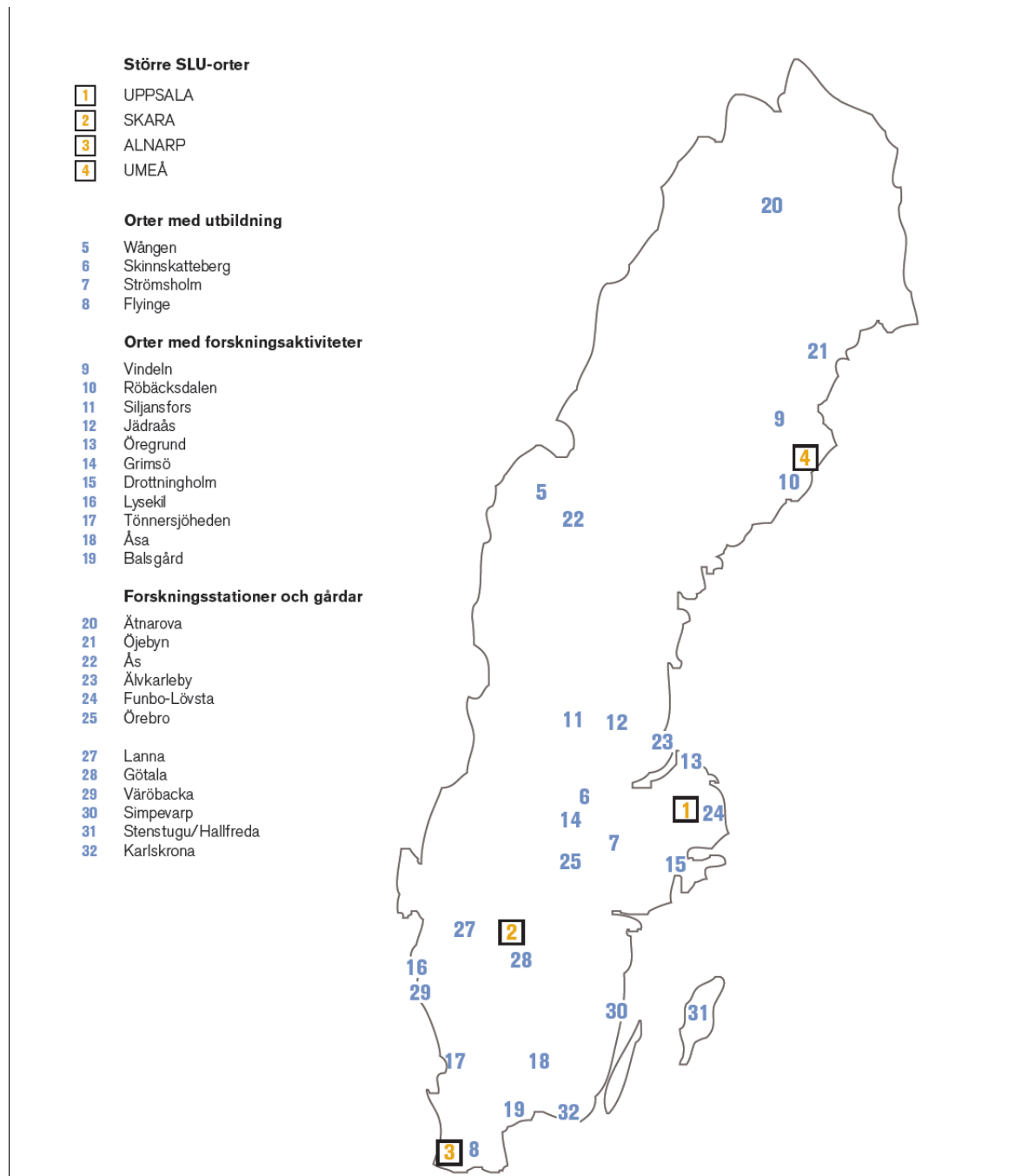
SLU är inte bara ett framstående lantbruksuniversitet utan idag även ett miljöuniversitet av hög klass. Lärosätet har fyra fakulteter med 34 institutioner och liknande enheter, varav de flesta har åtminstone någon koppling till just livsmedel och livsmedelsproduktion. SLU har störst verksamhet i Uppsala, Alnarp, Umeå, Skara och Skinnskatteberg men utbildning, forskning, försöksverksamhet och miljöanalys bedrivs också på fler andra orter i landet.<sup>89</sup>



---

<sup>89</sup> [www.slu.se](http://www.slu.se)

Kartbild SLU's närvaro i landet<sup>90</sup>



Utbildningsplatser SLU samt studerande och examinerade

Enligt statistik från UKÄ har SLU's årliga totala antalet studenter legat relativt stabilt de senaste tjugo åren liksom antalet examinerade. Ser man till de senare åren 2013-2017 rör det sig om 3 300-3 500 helårsplatser eller 3 800 studerande årligen, varav runt 90 % även fullföljer med någon form av examen.<sup>91</sup>

<sup>90</sup> [www.slu.se](http://www.slu.se)

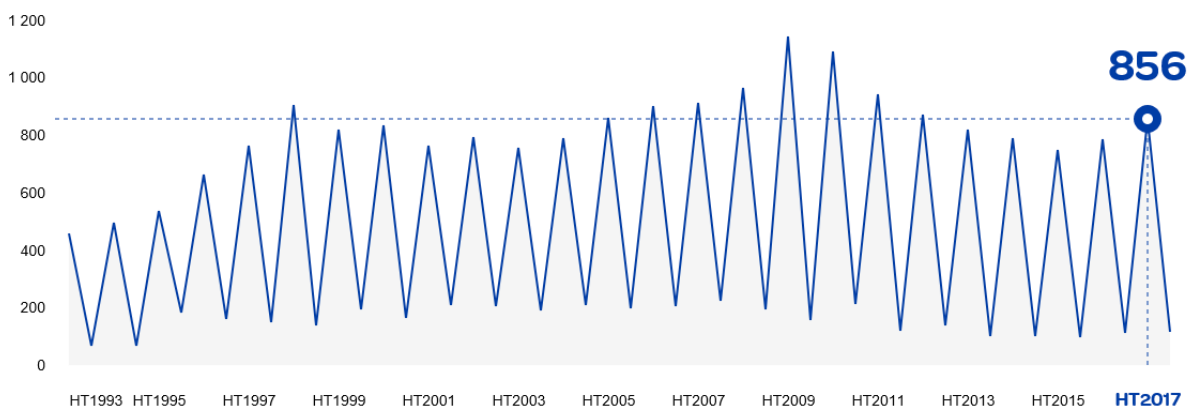
<sup>91</sup> UKÄ, Statistikdatabas: Högskolan i siffror, <https://www.uka.se/statistik--analys/statistikdatabas-hogskolan-i-siffror/>

Helårsstudenter	2013	2014	2015	2016	2017
Grundnivå	2 639	2 601	2 542	2494	2 492
Avancerad nivå	1 198	1 204	1 217	1 202	1 205
Ej nivåklassade kurser*	43	33	52	50	40
<b>Totalt</b>	<b>3 879</b>	<b>3 838</b>	<b>3 812</b>	<b>3 745</b>	<b>3 737</b>
Helårsprestationer					
Grundnivå	2 419	2 421	2 379	2 286	2 240
Avancerad nivå	1 096	1 119	1 129	1 088	1 064
Ej nivåklassade kurser*	8	9	17	5	6
<b>Totalt</b>	<b>3 523</b>	<b>3 550</b>	<b>3 525</b>	<b>3 379</b>	<b>3 310</b>

Källa: Lins (Ladok) \*Ej nivåklassade kurser avser nästan enbart utbytesprogram

Den årliga tillströmningen under samma period har varierat något men hållit sig runt 8-900 studenter årligen.

Diagram: Årliga högskolenybörjare SLU (1993-2017)



Åtminstone de senaste fem åren har även intresset för utbildningsområden med koppling till livsmedelsproduktion legat relativt stabilt även om trenden är lite olika för olika program.



Diagram: Aggregerat antal studenter Grundläggande nivå med koppling livsmedel år 2013–2017<sup>92</sup>

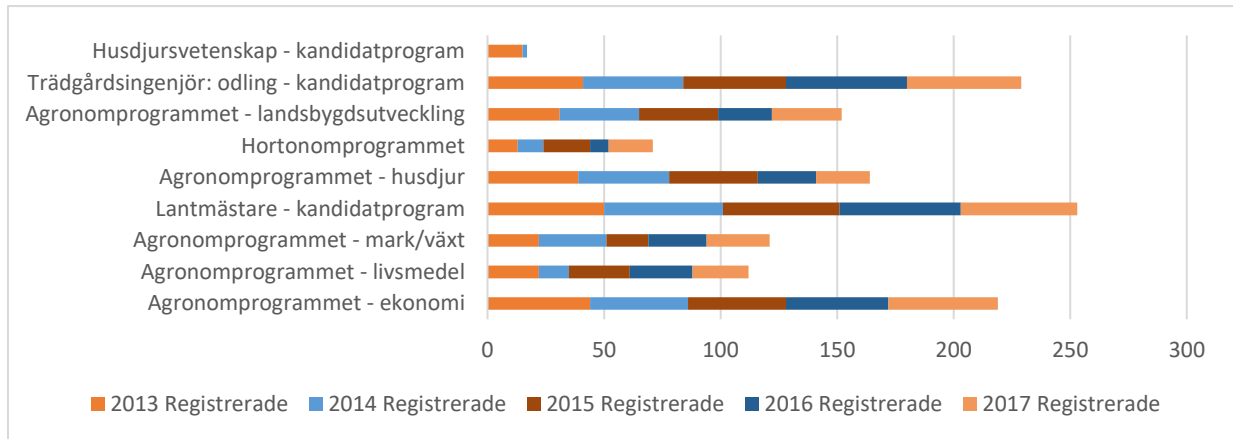


Diagram: Trend antal förstahandssökande Agronomprogrammet<sup>93</sup>

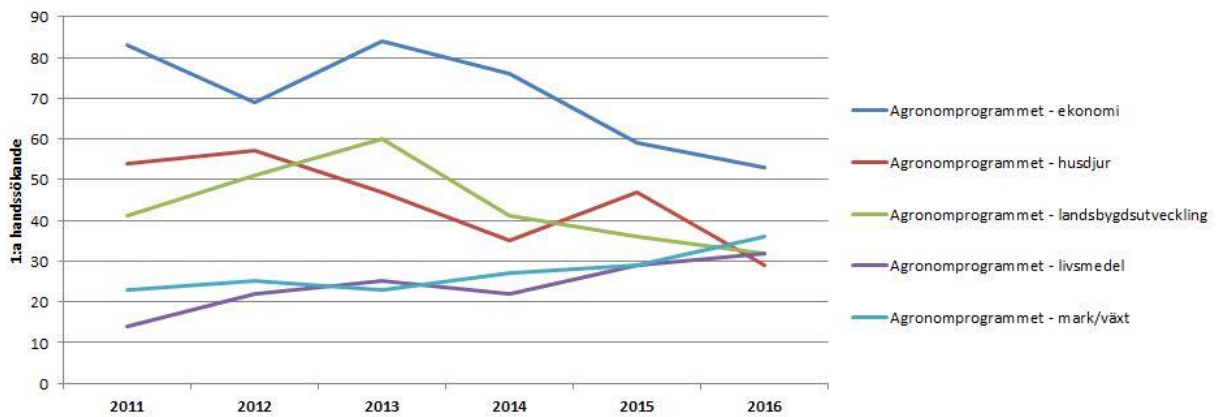
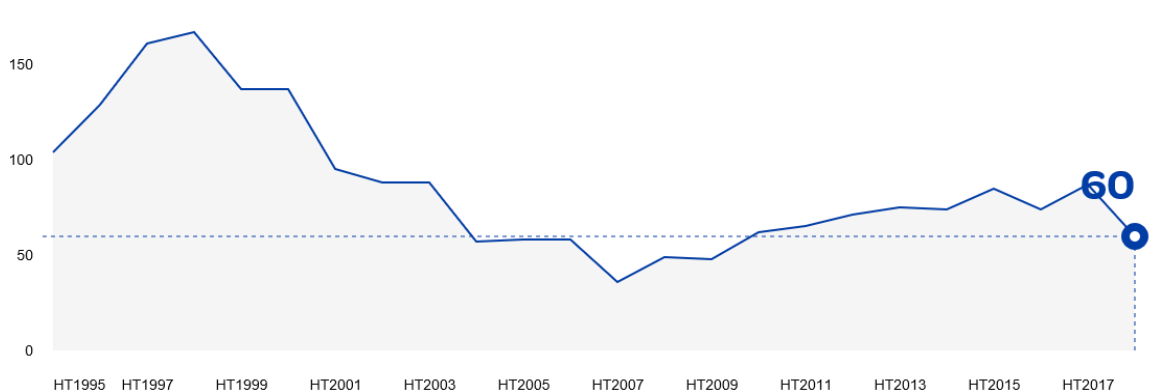


Diagram: Trend förstahandssökande Lantmästare 1995-2017<sup>94</sup>



Det man kan se av diagrammet nedan är att det inte är brist på befintliga studerandeplatser i nuläget som gör att det inte är fler som registreras på olika program med koppling till livsmedelsproduktion. Merparten av programmen fyller helt enkelt inte sina platser.

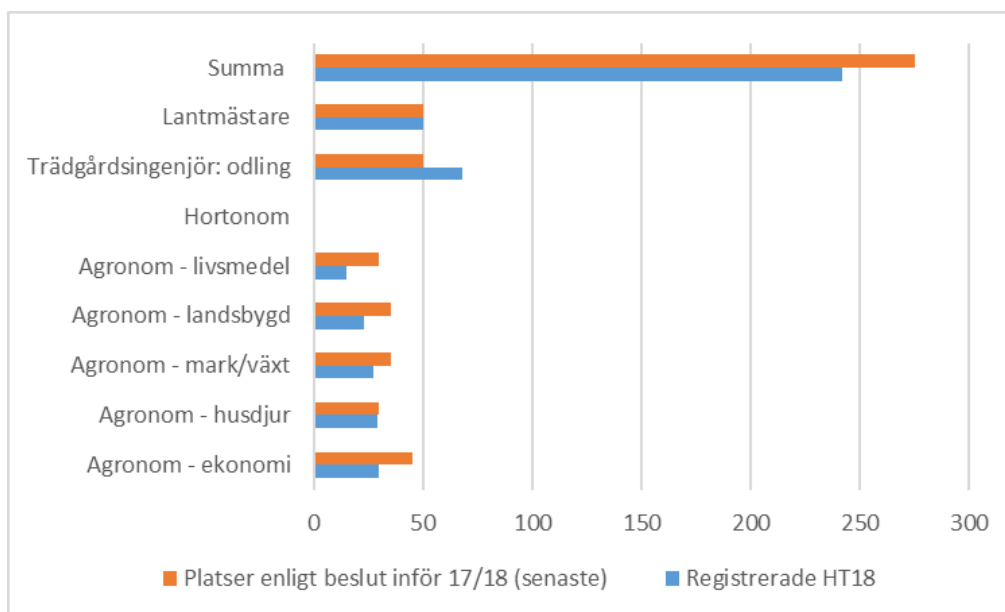
<sup>92</sup> SLU, baserad på erhållen statistik via mejl från planeringsavdelningen 16 nov 2018

<sup>93</sup> UKÄ, Statistikdatabas: Högskolan i siffror, <https://www.uka.se/statistik--analys/statistikdatabas-hogskolan-i-siffror/>

<sup>94</sup> UKÄ, Statistikdatabas: Högskolan i siffror, <https://www.uka.se/statistik--analys/statistikdatabas-hogskolan-i-siffror/>



Diagram: Registrerade studenter i förhållande till befintliga platser 2018 (fyllnadsgrad 88%)



Det exakta antalet examinerade med koppling till rapportens fokusområde har inte redovisats vid insamlingen av data men baserat på fördelningen av nya registrerade studenter årligen och generell examineringsgrad inom SLU, kan man räkna med ca 200-225 utexaminerad med relevant akademisk kompetens kopplat till livsmedelsproduktion i någon grad.



SLU, Campus Skinnskatteberg, bild av Jenny Svénnäs-Gillner, SLU - Eget arbete, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=25218457>

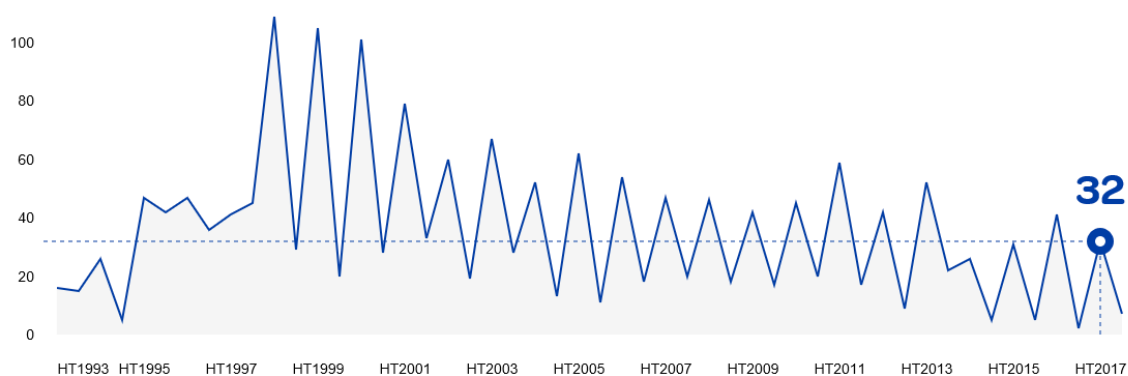
### Studenter från Västerbotten

För att ge ett exempel från 2017 så kan man se att det var totalt 32 studenter från länet som antogs 2017 på SLU oavsett valt program eller kurs och oberoende av om det fanns bäring på just livsmedelsproduktion. Fördelningen från Västerbotten utifrån kommuntillhörighet

var enligt följande; Bjurholm (1), Nordmaling (2), Robertsfors (3), Skellefteå (5), Umeå (20), Vilhelmina (1). Att de kommer från länet säger givetvis inget om huruvida dessa studenter sedan återvänder för att tillföra kompetens, men det ger ändå en uppfattning om omfattningen på sökande från länet med intresse för SLU's specifika utbildningsområde.

Om fördelningen från länet skulle vara likvärdig med helheten avseende intresset för olika inriktningar, kan man utgå från att ca 30 % av dessa valt ett program med koppling till livsmedelsproduktion, vilket skulle motsvara ca 10 personer. Det är knappast någon stor tillströmning av kompetens att förlita sig på. Naturligtvis kan länet ha tur att attrahera inflyttare med denna kompetens men vi vet att trenden generellt är att vi tappar till andra län och inte tvärtom, vilket redovisats under tidigare avsnitt.

#### Nya studenter på SLU från Västerbotten 1993-2017<sup>95</sup>



#### Ny färdplan för SLU

Under 2018 påbörjades arbetet med och ett projekt för att ta fram en ny färdplan mot bakgrund av de utmaningar samhället och landet står inför.

SLU:s vision är att man ska ha;

1. fördubblat totala antalet antagna studenter inom en 10-årsperiod,
2. ha flera kvalificerade sökande per utbildningsplats samt
3. att studenterna speglar mångfalden i Sveriges unga befolkning

Projektet ska inventera och sammanställa förslag till förändringar i programutbudet från programnämnder och institutioner, såväl som enskilda medarbetare och studenter. Även förslag om förändringar i kursutbudet tas emot. Projektgruppen kan också lämna egna förslag för ett attraktivt utbildningsutbud. Det samlade förslaget ska prioritera förslag där studentantalet behöver och kan ökas, dvs. arbetsmarknadens behov och studenternas efterfrågan ska bedömas. Förslaget ska tydliggöra när nya/förändrade utbildningar kan starta (hösten 2020 eller senare). Det behövs fler utbildade inom SLU:s ansvarsområden för

<sup>95</sup> UKÄ, Statistikdatabas:Högskolan i siffror, <https://www.uka.se/statistik--analys/statistikdatabas-hogskolan-i-siffror/>



att Sverige ska klara omställningen från en fossilbaserad ekonomi till en cirkulär och biobaserad ekonomi och en i övrigt hållbar utveckling.<sup>96</sup>

En bred diskussion kring hur universitetet ska utveckla sin samverkan med den gröna sektorn och resten av samhället pågår och redan 2017 sjuösettes t.ex. ett program för industridoktorander inom livsmedelssektorn tillsammans med näringen. En annan viktig satsning är centrumbildningen AgriFood<sup>97</sup> som gör kvalificerade samhällsekonomiska analyser inom livsmedels-, jordbruks- och fiskeriområdet samt landsbygdsutveckling på uppdrag av regeringen. Verksamheten är ett samarbete mellan SLU och Ekonomihögskolan vid Lunds universitet vars syfte är att ge regering och riksdag vetenskapligt underbyggda underlag för strategiska och långsiktiga beslut. Regeringens nya satsning på ett växtförädlingscentrum (Grogrund) med lokalisering till SLU, ska dessutom bidra till en lokal och nationell ökad livsmedelsproduktion<sup>98</sup>. Under 2017 formerades även nya viktiga framtidsplattformar för lärosätets verksamhet i form av Framtidens mat, Framtidens skog, Framtidens städer och Framtidens djur, natur och hälsa.<sup>99</sup> Ett nära samarbete har även initierats med både Naturvårdsverket och Havs- och vattenmyndigheten.

#### SLU Umeå

SLU Umeå ligger till största delen på universitetscampus i Umeå. På universitetsområdet i Umeå finns huvuddelen av den skogsvetenskapliga fakulteten där forskning bedrivs. Där utbildas också jägmästare. Men även en för norra Sverige mycket viktig institution ligger här, nämligen Institutionen för norrländsk jordbruksvetenskap som bland annat bedriver foderforskning i egen lagård med djur, vilket är unikt, samt ansvarar för fältforskningsstationen Röbbäcksdalen som funnits ända sedan 1954. På forskningsstationen utförs officiella sortförsök av vall, spannmål och potatis, samt flera olika långliggande försök med bland annat olika gödslingsnivåer, jordbearbetningar och växtföljder. Försöksverksamheten är en viktig SLU-resurs för att studera mark-växt-interaktioner inom många discipliner (ekologi, växtskydd, marklära etc.).<sup>100</sup>

Mårten Hetta, prefekt vid institutionen Norrländsk Jordbruksvetenskap samt avdelningschef för husdjursavdelningen, lyfter fram<sup>101</sup> det faktum att det idag är det mycket prat om hållbarhet, klimat, automation, robotisering och AI etc. och att dessa resonemang förs in i utbildningarna på ett teoretiskt plan. Men det är även viktigt att komma ihåg hur det till största delen fortfarande ser ut i den verklighet som möter de examinerade. Om glappet blir alltför stort mellan en framåtsyftande utbildning och den vardag examinerade möter när de kommer ut kan de känna sig lurade eller få svårt att känna igen sig och hantera den verklighet som de möter. Idealismen kring framtiden får inte styra utbildningarna helt. Man måste lika fullt först och främst kunna det som skall göras här och nu för att kanske sedan kunna bidra till utveckling och förändring och vara de som se hur vägen dit skall kunna nås.

---

<sup>96</sup> SLU, Färdplan för fördubblat antal SLU-studenter, PROJEKTPLAN 2018-09-06, SLU ua 2018.1.1.2-3688

<sup>97</sup> <http://www.agrifood.se/>

<sup>98</sup> <https://www.slu.se/ew-nyheter/2018/5/grogrund/>

<sup>99</sup> SLU ID: SLU ua 2018.1.1.1-523

<sup>100</sup> <https://www.slu.se/institutioner/norrlandsk-jordbruksvetenskap/infrastruktur/robacksdalens-faltforskningsstation/faltforskning-robacksdalen/>

<sup>101</sup> Egen intervju vid möte SLU, den 2 nov 2018

Även om visionen eller ett framtidsscenario till exempel är förarlösa och fossilfria transporter och jordbruksmaskiner måste man ändå förstå och kunna agera i en värld där traktorer fortfarande går på diesel och framförs av verkliga människor inom den befintliga produktionen.

Det enskilda företaget styrs dessutom av sin ekonomi och den praktiska verklighet man har att hantera samt vilka möjligheter att skapa vinst som finns utifrån den aktuella verkligheten. Få har kraft och resurser att leva en vision som ännu inte backas upp på makronivå. Investeringar är dessutom ofta oerhört kostsamma och kan låsa upp både kapital och arbetssätt för många år framåt. Allt detta och den spänning som uppstår mellan vad som gäller idag och vad som möjligen kommer, ställer krav på hur utbildning utformas och bedrivs. Märten lyfte ett antal möjligheter för länet att ta fasta på i livsmedelsstrategin.

- Relativt god marktillgång - mycket mark och lite folk...
- Ett genuint intresse för den lokala maten – statusen ökar (dra fördel av "hipstervågen")
- Viss nödvändig infrastruktur finns trots allt redan på plats här (foderfabriker, mejeri, slakteri etc). Det är inte givet i ett globalt perspektiv - konkurrensfördel
- Avnämarsidan är mer beredda att betala för lokalt/regionalt producerad mat än förr
- Länet bör producera mer grönsaker/potatis – här finns potential
- Goda förutsättningar att fortsätta producera kött och mjölk i norra Sverige
- Otrolig potential på fisksidan (odling) - vi har mkt vatten, inte så mkt folk och gott om naturliga vattendrag (landbaserad odling kanske är miljövänligare, men mkt dyrare)

Ska vi få fart på livsmedelsproduktionen måste dock folk flytta in utifrån, menar Märten. Vi behöver även bli bättre på att släppa in folk och få dom att känna sig inkluderade. Vi kan inte förvänta oss att det nödvändigtvis är de som redan finns här som kommer driva gårdarna och företagen i framtiden. Det är därför viktigt med nya ägarmodeller och nya sätt att driva lantbruk och livsmedelsföretag. Utbildningsmöjligheter behövs i hela landet, inte minst kontinuerlig fortbildning samt forskning och innovationsmiljöer. Exakt hur det ska lösas kan kanske se ut på olika sätt.<sup>102</sup>

#### Öjebyn Agro Park

Öjebyn Agro Park finns utanför Piteå i Norrbotten och ägs av Hushållningssällskapet. Här driver man försöksodlingar och forskning tillsammans med SLU samt projekt med koppling till lantbruk, trädgård, livsmedel och landsbygdsutveckling av olika slag i nära samverkan med näringen. Satsningen är under uppbyggnad och har inledningsvis finansierats med projektmedel men har säkerställt en regional grundfinansiering under några år. Målsättningen är att inspirera och tillgodose företagarens krav och önsknings på utveckling och nya innovationer inom trädgårds- och lantbruksnäringen i norra Sverige. Inom ramen för verksamheten ges kunskapspridande föredrag, kortare kurser och fältvandringar.<sup>103</sup>

---

<sup>102</sup> Intervju Märten Hetta, SLU den 2 nov 2018

<sup>103</sup> <https://hushallningssallskapet.se/om-oss-2-2/ojebyntagropark/>

## Lunds Universitet

Lunds Universitet ger en Livsmedelsteknisk högskoleutbildning som är tvååriga och öppen för den som redan jobbat minst två år någonstans i livsmedelskedjan. Utbildningen ger studenterna möjlighet att komma vidare i karriären och utvecklas samtidigt som de bidrar till utveckling och förbättring av framtidens mat. Utbildningens syfte är att möta behovet av personer som bedömer, säkerställer och leder säker livsmedelsproduktion och livsmedels-hantering. Syftet är även att bidra med livsmedelsteknisk kompetens inom industri, detaljhandel, storkök/restaurang, skola och myndigheter. Vid kontakt med programansvarig redovisades statistik för de senaste tre åren. Antagning till Livsmedelsteknisk görs vartannat år och 30 studenter antas. 2013/2014 samt 2014/2015 antogs inga studenter till programmet, så under de tre senaste åren finns statistik från två antagningar samt en årgång utexaminerade enligt nedan.

	Totalt antal sökande	1:a hand sökande	Antagna	Examinerade
Kull ht15	158	76	30	24
Kull ht17	122	74	35	

## Rådgivning och projektverksamhet

Det finns ett antal organisationer som bedriver rådgivning och även viss kurs- och utbildningsverksamhet inom såväl lantbruks- och företagsekonomi respektive primärproduktion och förädling. Det kan vara såväl i form av öppna projektfinansierade insatser eller som uppdragsverksamhet eller ren tjänsteförsäljning. Befintliga större aktörer är bland annat Länsstyrelsen, Hushållningssällskapet, Växa Sverige, LRF Konsult, RISE samt även Slow Food Sapmi. Samtliga dessa aktörer är givetvis viktiga för näringen och för att uppnå målet med livsmedelsstrategin men de bidrar kanske inte främst till den grundläggande kompetensförsörjningen utan snarare med stöd och utveckling i specifika sakfrågor eller inom enskilda avgränsade områden och projekt. Likaså finns det givetvis mängder av projekt som drivs av kommuner, leaderområden, ideella föreningar eller andra organisationer

Några specifika projekt som går för närvarande omnämns i det följande, då dessa har stort fokus just på utbildning och kompetensutveckling med koppling till livsmedelsbranschen.

### Lapland a Culinary Region

Lapland a Culinary Region är ett projekt som påbörjades i februari 2018 och beräknas avslutas i december 2020 samt har Vilhelmina Kommun som projektägare och är finansierat via Jordbruksverket inom ramen för Landsbygdsprogrammet. Det övergripande målet med projektet är att sätta främst landskapet Lapland med dess unika produkter på kartan vad gäller mat. Projektet består av tre delar:

- Mer lokalproducerat och ökad förädling av lokala råvaror.
- Fler "spetsrestauranger" med lokala råvaror och produkter, t.ex. fler restauranger från regionen som kvalificerar sig för en plats i White Guide.
- Fler lokala råvaror och lokalt förädlade produkter i butikerna. Projektet verkar direkt mot matproducenter, restaurangföretag och matställen samt butiker.

Utbildningsinsatser görs mot olika målgrupper varav en är lokala producenter och det finns en kurskatalog som visar vad som erbjuds de som deltar i projektet. Dessutom planeras ett stort antal matevents i form av "joint ventures" mellan matproducenter, restauranger och matställen runt om i regionen.

Vid samtal med projektledare Ulla Blomqvist<sup>104</sup> framkom hur mycket kompetens, drivkraft och resurser det ofta finns i våra krympande inlandskommuner, något som inte alltid lyfts fram. Det har många gånger tagit sitt uttryck i olika former av lokal kreativitet, ideellt engagemang, entreprenörskap, lösningsfokus och idériedom som kan utvecklas vidare genom företagsutveckling och olika verksamheter till gagn för bygden och människorna. Men även för hela länet i stort och landet Sverige som sådant. För att dessa resurser skall komma till sin fulla rätt behövs stödstrukturer och någon slags gemensam plattform för inlandet. Det kan röra såväl besöksnäringen som de framtida livsmedelsfrågorna och dess förutsättningar. På många håll är läget dessutom akut på grund av nedmonteringen av många grundläggande samhällsfunktioner. Det är t.ex. ofta förödande när både skola och affär försvinner då dessa många gånger är viktiga sociala samlingspunkter som binder ihop människor och idéer, samtidigt som den grundläggande servicen skapar förutsättningar att bo kvar.

Man måste se och förstå helheten och ta hänsyn till den lokala bygdens förutsättningar, människor och särart, menar Ulla Blomqvist, projektledare för Lapland a Culinary Region. Det finns inte en lösning som passar alla. Därför är det viktigt med ett underifrånperspektiv även när det gäller kompetensförsörjning, utbildning och kompetensutveckling som kan komplettera andra mer övergripande samhällsstrukturer.<sup>105</sup>

### Fler Får i Västerbotten

Projektet "Lokala kompetensnätverk för fler får, betande mular och öppna landskap i Västerbotten" drivs av Gröna Navet, Forslundagymnasiet och syftar till att stötta och utveckla fårnäringen i länet genom framför allt digitalt distribuerad utbildning samt stöttande och uppbyggnad av lokala kompetensnätverk. Projektet började 2017 och beräknas pågå åtminstone under 2019.

### Digitala möjligheter för ökat företagande och fler jobb på Västerbottens landsbygd

Projektet drivs av Gröna Navet, Forslundagymnasiet med fokus på att genom utbildning och individuellt stöd stötta och inspirera fler att tillvarata möjligheterna med digitaliseringen för ökat företagande på landsbygden. Det är ett projekt som ger konkret utbildning kopplat till digitala möjligheter och affärsmodeller med både handledning och mentorsstöd att tillgå längs vägen. Projektet rullar ut på allvar under 2019 och beräknas pågå under året samt troligen även förlängas under 2020 för att nå målen för antal deltagare.

Det är inte en satsning som specifikt eller enbart riktar sig till jordbruk och livsmedelsföretag utan utbildningsinsatserna är öppna för alla på landsbygden och i sig själva helt branschneutrala. Projektets kompetensutveckling passar dock mycket bra in även i livsmedelsstrategin utifrån de utmaningar som identifierats, och kan vara ett stöd för såväl blivande som

---

<sup>104</sup> Egen intervju vid möte 24 januari 2019

<sup>105</sup> Egen intervju vid möte 24 januari 2019

nuvarande mikro- och småföretag som behöver hitta nya sätt att nå ut, skapa marknader eller samarbeta med andra utan att avståndet blir avgörande. Projektet knyter aktiva kontakter såväl med Digitala Västerbotten, kommuners näringslivsutvecklare runt om i länet samt med länets leaderområden och även andra pågående projekt för att skapa optimala möjligheter att nå ut där insatserna bäst behövs utan att störa andra satsningar.

### REKO-ringar

Allt fler så kallade REKO-ringar dyker upp och det är ett nytt sätt för producenter och kunder att mötas utan mellanhänder med huvudsaklig samordning via sociala medier och distribution via lokala mötesplatser vid vissa bestämda utlämningstider. REKO-ringen i Vilhelmina som startades av LRF's lokalavdelning med syftet att öka antalet småföretag i inlandet blev till ett projekt som också fått visst stöd från EUs regionala utvecklingsfond. Pengarna ska användas bland annat till kurser för allmänheten i syfte att möta intresset för samt stötta trenden med lokalproducerat.<sup>106</sup>

## Diskussion

### Resultat

Nedan summeras de övergripande resultaten rapporten redovisat med koppling till de övergripande och inledande frågeställningarna.

#### Frågeställning 1 – hur ser utbildningslandskapet ut idag?

Rapportens insamling av data och olika underlag har visat att det visserligen finns ett utbildningslandskap som täcker de flesta nivåer och områden med anknytning till livsmedelsbranschen i någon mån, men att utbildningssfärens sammantagna dimensionering, distribution, geografiska spridning samt tillgänglighet har brister när det gäller att tillgodose de verkliga behoven, inte minst i länet.

Med brister i dimensioneringen utgår rapporten främst ifrån branschens och arbetsmarknadens perspektiv och avser tillgången på utbildningar och utbildningsplatser i relation till behovet inom olika områden. Det finns alldeles för få utbildningar och platser inom en del områden där behoven är stora inom branschen. Ett huvudskäl till detta tycks vara att det svenska utbildningssystemet inom de flesta nivåer och utbildningsformer under lång tid har haft ett starkt fokus på individens rätt att fritt välja och därmed direkt eller indirekt även styra utbudet av utbildningsplatser. Det har gällt gymnasiet allt sedan det fria skolvälet infördes och eleverna blev en slags handelsvara för marknadskrafterna, och det har även påverkat den högre akademiska utbildningen genom hanteringen av resurstilldelning och forskningsfinansiering, vilket lett till att genomströmningen av studenter i sig kan ha tillåtits bli viktigare än såväl kvaliteten som matchningen mot det övriga samhällets behov. Sammantaget har detta gjort att samhället har drabbats av en stor mismatch på arbetsmarknaden med så mycket som 50 % av arbetskraften fel- eller överutbildad, sett till den anställning de har. När inte längre utbildningsplatser erbjuds blir det hela en slags

---

<sup>106</sup> <https://www.lrf.se/mitt-lrf/nyheter/vasterbotten/2019/03/reko-kan-ge-ringar-pa-vattnet-for-foretagande-pa-landsbygden/>

självgenererande sanning och det blir dessutom svårt att upptäcka eventuella förändringar avseende intresset för de utbildningar som inte ges.

När det gäller den geografiska spridningen av utbildningsplatser med koppling till primärproduktion och förädling råder en tydlig förskjutning mot södra Sverige, där såväl större delen av lärosätenas utbildningar finns liksom merparten av de yrkeshögskoleutbildningar som blivit beviljade. Såväl statistik som forskning visar att glesbygd och därmed även länet och norra Sverige generellt tappar befolkning till förmån för framför allt Stockholmsregionen, och det är inte sällan studierna och de efterföljande karriärmöjligheterna som därefter erbjuds som är en anledning till att man blir kvar på annan ort och inte återvänder igen. Det är dessutom relativt få från länet som söker sig till landets gröna lärosäten. Hur många av dessa som sedan återvänder är oklart. Möjligheten till studier på distans är dessutom relativt obefintlig inom branschområdet.

För människor mitt i livet som vill byta yrke är det dessutom särskilt svårt om tillgängligheten på utbildning i närområdet är låg. Man är ofta redan väl rotad och har kanske även familj att ta hänsyn till. Det riskerar att begränsa valet till det som finns tillhands alternativt ger man upp tanken och fortsätter som förr trots att man kanske är just felutbildad för det man gör. Eller egentligen besitter helt andra drömmar och drivkrafter. Ska länet få fler att bidra till livsmedelsstrategins förverkligande krävs att inte steget till utbildning och kompetensutveckling är alltför långt. Annars är risken stor att de inte blir verksamma i den här delen av landet alternativt att kompetenshöjningen eller yrkesväxlingen bara helt enkelt uteblir.

#### Frågeställning 2 - fyller de utbildningar som finns behoven?

Det korta och enkla svaret är nej. Rapporten har visat att behoven i branschen och för livsmedelsstrategins framgång är betydligt större än vad utbudet av utbildningsmöjligheter är, framför allt när det gäller rena yrkesutbildningar tillgängliga på regional nivå både inom yrkesväx och på eftergymnasialnivå (Yrkeshögskola samt Universitet/högskola). Inom ungdomsgymnasiet finns det utbildningar men dessa lider av bristande söktryck i konkurrens med andra. Det kan vara svårt att göra något åt gymnasiet inom nuvarande system utöver det som handlar om generell ökad attraktionskraft och branschens eget arbete med att möta de målgrupper som finns tillgängliga idag och lyckas locka och förvalta dem i högre grad.

Det finns dock ljusglimtar och saker som kan bidra åt rätt håll. Rapporten visar att de båda nationella projekten kring "Mer mat – Fler jobb" kan komma att bidra om länet ser till att möta upp dessa på ett bra sätt. Projekten har fokus på riktade och matchade utbildningsinsatser för utrikesfödda samt på kompetensutveckling och rustning av redan anställda och befintliga företagare i branschen. Dessutom har länet fått en eftergymnasial yrkeshögskoleutbildning "Driftledare lantbruk" beviljad via Forslundagymnasiet ett antal år fram över, med potential att stötta utvecklingen av såväl nya företag och ägarskiften som gällande kompetensförsörjning hos befintliga. Även diverse befintliga projekt i länet kan förväntas bidra till företagsutveckling, nya idéer och samarbeten samt ökad tillväxt, framför allt hos små förädlingsföretag och diversifierade producenter.



### Frågeställning 3 - finns det behov av förändringar och insatser?

Rapporten har visat att det finns stora behov av såväl fortsatt arbete kring redan pågående satsningar som behov av ytterligare åtgärder. I alla fall om man ser till de siffror som finns kring ungdomars val, nysvenskars inkludering som en potentiell resurs för livsmedelsbranschen samt utifrån den allmänna åldersstrukturen i länet generellt, och inte minst inom primärproduktionen. Rapporten visar även att det finns behov av åtgärder om man ser till det nuvarande utbildningslandskapets brister och svagheter.

En av de stora utmaningarna och ännu delvis utforskade möjligheterna är att skapa fler och tydligare samt bättre kommunicerade vägar för yrkesväxling inom länets gränser. Kan man hitta nya sätt att fånga upp de som eventuellt har ett intresse men idag befinner sig någon annanstans i arbetslivet och bereda dessa möjligheter till utbildning som inte kräver att de flyttar, ja, då är det fullt möjligt att det finns en ännu oupptäckt potential utöver redan identifierade grupper i den så kallade kompetensreserven. Här behöver dock framför allt yrkesvux och yrkeshögskoleutbildningar samverka med såväl varandra som med den regionala nivån och branschen i ännu högre grad. Inte minst för att skapa en god och långsiktig kommunikation ut mot den potentiella målgruppen. Men även samverkan mellan Region Västerbotten, aktuella skolor och lärosäten inom området och kommunernas lärcentra behövs, kring en konkret strategi för att finna långsiktiga lösningar med erbjudanden som målgruppen hinner upptäcka och ta del av.

### Avslutande reflektioner och slutsatser

Livsmedelsindustrins utveckling har de senaste 50 åren gått mot allt fler nya produkter som svarar upp mot effekterna av den globaliserade handelns logik och den strukturomvandling den lett till. Det finns av förklarliga skäl en naturlig gräns för hur en äkta och oförädlad råvara kan hanteras och transporteras innan den slutar vara ett tjänligt livsmedel. Det kräver andra lösningar än tidigare i historien, nu när företagen söker storskalighetsfördelar och mat skall fraktas och distribueras på en global marknad. Inblandning av tillsatser och artificiella produkter och nya former av konservering och preparering krävs och ger helt enkelt bättre förutsättningar för livsmedel att passa in i dagens handelslogik. Vinnare är förutom de multinationella jättarna bland annat kemikalieindustrin, men även växtförädlingsindustrin och kanske även läkemedelsindustrin om man tar antibiotikaanvändningen som ett exempel. Förlorarna har istället varit de små och mer lokala företagen samt de som värnar rena och naturliga produkter som produceras med hänsyn till miljö, djurvälstånd och kanske även hälsan. Dessa företag har ofta sin utgångspunkt i de naturliga kretslopp som säsongen och de mer lokala förutsättningarna erbjuder, vilket många gånger är svårare att skala upp till en global marknadslogik. Inte minst för att produktionskostnaderna många gånger är högre. Naturligtvis är det inte så svart-vitt att detta alltid stämmer i varje enskilt fall och det finns givetvis både storskaliga och globala företag som tar hänsyn till miljö, djurvälstånd och hälsa liksom det finns små som inte gör det. Men grundprincipen och skiljelinjen finns där lika fullt om man ser till dagens globala situation. Och det påverkar möjligheterna till lönsamhet.

Effekterna av en global och storskalig livsmedelsindustri där produkter behöver nå en världsmarknad för att bli ekonomiskt lönsamma har både en fram- och en baksida. Å ena sidan får vi tillgång till mat och smakupplevelser som aldrig vore möjligt annars, och planetens naturligt ojämnt fördelade förutsättningar för matproduktion kan kompenseras så att vi kan bo i princip överallt och ha det rätt så bra. Det finns även en rent demokratisk



möjlighet i den globaliserade matproduktionen då den är en förutsättning för att utrota hunger och öka jämlikheten mellan världens folk. Å andra sidan har denna marknad skapat en hel del problem för både planeten i sig och för den lokala nivån och dess möjligheter att skapa tillväxt och hållbara samhällen. Idag ligger en stor del av värdet i maten vi äter i själva förädlingen och alla leden därefter, inklusive t.ex. restaurangens måltidsupplevelse. Den som kan skapa efterfråga, distribuera maten över stora områden och sälja den till många människor, oavsett om det egentligen är bra eller dålig för oss, miljön eller klimatet blir tyvärr ofta vinnare. Att den logiken medför en hel del utmaningar som vi idag ser effekterna av på global, nationell, regional och lokal nivå är inte förvånande.

Oavsett om vi anser att dagens situation är bra eller dålig är det den vi har just nu och antagligen kommer leva med ett bra tag framöver, åtminstone i någon grad. Det finns hot och utmaningar i det men även möjligheter och spännande vägval. Sverige har tagit fram en nationell livsmedelsstrategi som ska svara på en del av allt detta. Länets eget arbete är en viktig del i framgången och har stora möjligheter att bidra positivt både nationellt och globalt, samtidigt som den lokala nivån kan gynnas. Förutsättningarna för livsmedelsproduktion förväntas inte blir sämre utan kanske snarare bättre i vår landsända. Vi har redan i dag en outnyttjad potential inom flera områden vilket inte minst rapporten "Skafferiet mellan kust och fjäll, Livsmedelsproduktion i Västerbottens län" visat. Frågan är nog därför främst om vi kommer att ha människor som kan göra något av alla dessa möjligheter nu och i framtiden?

Att strategier tas fram, kunskap byggs upp via forskning eller att naturgivna förutsättningar redan finns och kanske till och med på sikt förbättras, hjälper föga om det inte också finns människor som kan förvalta det hela och göra något av det i praktiken. När fisken ska fileas, grisen slaktas och styckas, bären plockas, kon mjölkas eller grönsakerna skördas, behöver det fortfarande alltid finnas ett minimum av människor med tillräcklig kunskap. Likaså när råvarorna ska förädlas, nya produkter tas fram och marknadsföras, eller när de ska paketeras och distribueras på ett långsiktigt hållbart sätt. Från den enklaste produkt till den mest innovativa finns det alltså ett kontinuerligt behov av arbetskraft med yrkesmässig kunskap om naturens rikedomar, odling, skötsel av djur, olika livsmedelstekniska processer, avancerade redskap och automatiserade produktionsprocesser, liksom förståelse för marknad och försäljning, kvalitet och säkerhet, affärsmässighet och kundrelationer samt ekonomi och mycket annat. Annars händer ingenting.

Vi har ca 270 000 länsbor idag varav den absoluta merparten i arbetsför ålder redan arbetar. Den huvudsakliga kompetensreserven finns bland utrikesfödda och dessutom ofta bland dem med låg utbildningsnivå. Men även ungdomar utan någon större yrkeserfarenhet samt funktionshindrade i alla åldersgrupper tillhör en outnyttjad potential i samhället. För att ta tillvara på dessa grupper och den arbetskraft och den kompetens de representerar – och som givetvis kan utvecklas vidare – krävs förändrade attityder, ökad öppenhet och en medveten ansträngning att tänka i nya banor när man organiserar arbetet, arbetsplatsen och företagets verksamhet. Vidare kan det finnas en ännu oupptäckt reserv för livsmedelsbranschen som varit dold på grund av få vägar till yrkesväxling samt begränsad tillgång till utbildning lokalt och regionalt. Om det är så får vi aldrig veta med mindre än att försöka skapa dessa möjligheter samt lyckas kommunicera dem på bred front ute i länets kommuner.

Det behövs flexibla insatser och utbildningsalternativ som är anpassade till verkligheten och dess människor. Men kanske mest av allt behövs det en klarsynthet och en förmåga att se verkligheten som den är och inte fastna i hur man önskar att den vore. Självklart kan vi påverka framtiden och förändra förutsättningarna på sikt. Men det vi har här och nu det "är som det är" och då gör man klokt i att fokusera på hur man bäst hanterar det. Genom ett antal avslutande förslag på mål och rekommendationer samt konkreta åtgärder, överlämnar undertecknad härmed rapporten i händerna på samordningsansvariga för länets regionala livsmedelsstrategi.

## Förslag på mål och åtgärder

### Långsiktiga mål

För att nå ambitionen med den regionala livsmedelsstrategin såväl som den nationella måste kompetensförsörjningsutmaningen hela tiden adresseras på en övergripande och samordnad nivå för hela länets bästa. Görs inte detta riskerar olika insatser att beslutas på alltför snäva grunder och med endast det egna perspektivet eller uppdraget i fokus hos olika aktörer. Något som inte nödvändigtvis gynnar vare sig helheten, enskilda företag eller individer i längden.

Det finns alltid ett visst mått av handlingsutrymme och möjliga beslutsalternativ inom alla verksamheter oavsett om de är statliga, kommunala eller privata aktörer. Enskilda beslut påverkar såväl finansieringsmöjligheter som operativa frågor och bör därför i möjligaste mån fattas med bästa möjliga underlag som grund och utifrån ett brett helhetsperspektiv. Den regionala livsmedelsstrategin bör därför ha som ett av sina främsta mål att skapa former för denna samordning och dialog. Två övergripande mål med koppling till rapportens fokusområde utbildning och kompetensförsörjning har identifierats och formuleras nedan.

### Mål 1

---

*I Västerbotten är alla relevanta aktörer så samordnade och välinformerade om utbildningsvägar och pågående kompetensförsörjningsinsatser, att ingen med intresse för livsmedelsbranschen undgås att fångas upp eller slussas rätt.*

---

### Mål 2

---

*I Västerbotten är alla relevanta aktörer så samordnade och välinformerade om livsmedelsbranschens behov, att man gemensamt över organisations- och myndighetsgränser kan agera proaktivt när förändringar kopplade till befintliga utbildningsvägar eller utbudet behöver göras.*

---

## Kortsiktiga mål

På kort sikt finns ett par mål som skulle kunna vara vägledande för den närmaste tidens arbete med fokusområde Utbildning och kompetensförsörjning i länet.

### Säkerställ effekten av Mer Mat – Fler jobb regionalt

De förstudier<sup>107</sup> som gjordes av LRF och Arbetsförmedlingen tillsammans med SLA Arbetsgivare, Hushållningssällskapet och Bemanningföretagen har resulterat i två stora nationella och samordnade projektsatsningar via ESF inom PO1 samt PO2, vilka båda har en projekttid från 2018-12-10 t.o.m. 2021-12-31.

I det ena projektet<sup>108</sup> kommer fokus att ligga på att matcha utbud mot efterfrågan, bidra till livsmedelsstrategin, förbättra möjligheterna för fler att jobba med växter, djur och förädla råvaror till mat, underlätta för rekrytering för arbetsgivarna inom lantbruk och livsmedelsbranschen, utbilda befintlig personal inom branscherna samt allmänt öka attraktionskraften för branscherna. Det andra projektet<sup>109</sup> ska istället fungera som en sammanhållande funktion för att möta upp företagens behov av rekrytering samt analysera deras behov av kompetensutveckling och sedan tillhandahålla kompetensutvecklingsåtgärder. Följande angreppssätt är i fokus för att nå målen:

1. Rekrytering/Företagsanalys/ Behov/ Kompetensutveckling
2. Validering/ Urval/ Kompetensutveckling

Företagsanalyserna kommer visa vilka utvecklingsbehov som företagen har och vilken kompetensutveckling och arbetskraftsrekrytering som bedöms nödvändig. Företag som är i behov av rekrytering kommer inom ramen för projektet att kunna få direkt stöd i det arbetet, utgångspunkt för behov och analys finns i förstudien.

### Säkerställ kompetensförsörjningen inom slakteribranschen

En stor del av länets livsmedelsindustri står och faller med en väl fungerande slakteribransch. Den dominoeffekt brister i detta led riskerar att få kan bli enorma och det har länge varit en skör situation i länet som inte förbättrades av att Burträskslakteriet nyligen gick i konkurs och la ner, åtminstone tillfälligt. Även slakteriet i Strömdahla har en tuff tillvaro på grund av svårigheter att rekrytera och behålla slakt- och styckningskompetens, vilket ger effekter på andra delar av verksamheten som marknadsföring och försäljning.

Slakteristrukturen går givetvis över länsgränserna och åtgärder för att påverka denna i gynnsam riktning är troligen något som måste ske transregionalt och nationellt, samt tillsammans med andra aktörer. Kortsiktigt skulle man dock i länet kunna tillsätta någon form av regional slakterikommission som bevakar frågan kontinuerligt och samordnar både det långsiktiga arbetet för att skapa en tryggad struktur, och de kortsiktiga insatserna som möjligen kan bidra positivt i den mer akuta situationen. En första uppgift skulle kunna vara

---

<sup>107</sup> Arbetskrafts- och kompetensbehov i livsmedelssektorn 2018, en förstudie av LRF mfl branschorganisationer inom ramen för ESF-projektet 2017/00474 respektive Hållbar livsmedelskedja för ökad sysselsättning, slutrapport, Arbetsförmedlingen, 2018-10-14

<sup>108</sup> Projektbanken ESF Projektnummer 2018/00503

<sup>109</sup> Projektbanken ESF, Projektnummer 2018/00510

att se över exakt vilka behov av kompetens som finns och undersöka vilka riktade utbildningsmöjligheter som eventuellt skulle gå att skapa i länet.

### Åtgärdsförslag 1 – formera ett regionalt kompetensnav

Ett regionalt nav eller någon form av långsiktigt klusterinitiativ för samordning av utbildning och kompetensutveckling inom området skulle kunna ha till uppgift att löpande överblicka, koordinera, stötta och analysera tillgången på utbildningsvägar samt analysera och stödja den befintlig kompetensförsörjning i länet oavsett dess nivå eller varaktighet. Detta kan även tillse att frågan kontinuerligt lyfts in i rätt forum och arenor för beslut av vikt för livsmedelsstrategin. Sådana beslutsarenor kan t.ex vara de politiska på kommunal och regional nivå, liksom tjänstemannamässiga hos myndigheter och organisationer med stor påverkan på utvecklingen t.ex. Länsstyrelsen, Region Västerbotten, SLU, Umeå Universitet eller Arbetsförmedlingen.

I klarspråk handlar det alltså om att alla utbildningsalternativ på olika nivåer, pågående kompetensutvecklingsprojekt, eventuella arbetsmarknadsåtgärder eller liknande skall vara enkla att ta del av och kommunicera oavsett vilken aktör det rör sig om. Kunskapen bör inte vara bundet till frågor som rör mandat, organisation, formellt ansvarsområde eller finansieringsform, utan bör vara så fritt som möjligt från dessa aspekter och samordnas med målgruppen och livsmedelsstrategin i fokus. Ett dylikt nav bör ha som uppgift att identifiera brister och glapp i systemen och bör alltså kunna lyfta dessa med livsmedelsstrategin som utgångspunkt till rätt forum och beslutsnivå, t.ex. politiskt eller organisatoriskt. Navet eller klustret bör ha representation från samtliga parter som på något sätt är en del i kompetensförsörjningssystemet samt även samordna företrädare från de branscher vars behov av kompetens man bevakar. Det bör finnas ett känt och kontinuerligt årshjul för arbetet samt tydliga uppdrag och former för uppföljning.

### Motivering

För att få maximal effekt på insatser och åtgärder runt om i länet, vare sig de redan finns eller skapas i framtiden och vare sig de är mer stadigvarande eller tillfälliga, statliga, kommunala eller privata, så krävs förbättrad samordning och tillgänglighet. Många goda initiativ har både funnits och finns avseende utbildningssatsningar, arbetsmarknadsåtgärder och kompetensutvecklingsprojekt, men i dagens överflöd av information är det för att tala bildspråk lätt hänt att "tåget missas och någon med behov blir kvar på perrongen". Eller att "resenären", d.v.s. den i behov av kompetens, inte har någon att fråga som vet när nästa tåg kommer eller går och därför hinner ge upp och ge sig av någon annanstans. Vare sig ett nav är fysiskt, eller endast i form av en digital plattform, ett organiserat arbetssätt eller lite av varje, bör målet vara att på övergripande länsnivå ha full koll på "tidtabell, avgångar och olika destinationer".

### Åtgärdsförslag 2 – ökad uppföljning av regionalt yrkesvux

Det man inte vet något om kan man inte påverka. Redan idag finns inom länet en god samverkan och samordning i vissa frågor som rör vuxenutbildning. Detta skulle kunna bli ett skarpare verktyg och inte bara kopplat till en regional livsmedelsstrategi utan även - om man så önskar - på sikt även för andra regionala strategier.

Västerbottensvux samordnar redan idag ansökningar och fördelning av statsbidrag för yrkesutbildning inom så kallat regionalt yrkesvux samt har en gemensam webb för befintliga utbildningar i länet. Men det görs ingen egentlig samordning eller gemensam uppföljning kring genomströmning och resultat och ingen gemensam analys eller måluppföljning kopplad till regionala målsättningar i övrigt. I alla fall ingen som undertecknad lyckats ta del av. Statistik finns givetvis inom varje kommun och rapporteras till Skolverket men någon samlad och tillgänglig statistik finns ej heller där att tillgå offentligt när det gäller dessa yrkesutbildningar. Att samordna detta för att ha som underlag för kontinuerlig strategisk dialog om regionala behov och prioriteringar borde inte vara omöjligt. Även om uppdraget och slutmandatet när det gäller att erbjuda platser samt anta sökande, formellt ligger hos respektive kommun enligt förordningen om vuxenutbildning.

En pilotåtgärd kan vara att börja med just livsmedelsområdet och kopplingen till den regionala livsmedelsstrategin. Ett uttalat ansvar att årligen efterfråga, samla in och analysera effekten av yrkesvuxutbildningen på länsnivå kan ligga hos Region Västerbotten. När man sedan vet hur det ser ut kan man fundera på orsaker, effekter och eventuella åtgärder, vare sig det handlar om att föra dialog om förändrade prioriteringar och beslut på kommunal nivå, att skärpa informationen om möjligheterna ut mot målgruppen eller att kompensera med andra åtgärder och verktyg med regionala medel och insatser, t.ex. via projekt eller andra samarbeten.

#### Motivering

Vuxenutbildningen är en grundbult i samhället för både enskilda individers möjligheter hela livet och för kompetensförsörjningen av arbetslivet. Den är förvisso främst en rättighet och chans för individen, men det finns inget förbud mot att skapa synergieffekter med olika regionala strategier som t.ex. livsmedelsstrategin i högre grad än vad som görs idag. En skarpare och mer konkret dialog mellan kommuner om prioriteringar och tillförande av resurser med förtydligad koppling till regionala analyser, behov och mål, kan gynna såväl individen som den enskilda kommunen och länet som helhet.

#### Åtgärdsförslag 3 – kraftsamla kring digitaliseringens möjligheter

Trots allt prat om digitaliseringen och dess möjligheter finns det fortfarande en enorm outnyttjad potential inom många områden när det gäller plats- och tidneutrala lärandeformer. Distansundervisning handlar fortfarande ofta främst om distribuerad fjärrundervisning eller olika former av realtidsuppkoppling för möten och konferenser, snarare än att verkligen nyttja teknikens fulla potential och flytta makten över lärandet till mottagaren och den som behöver utveckla kompetensen i högre grad. För detta behövs dock både pedagogisk och teknisk kompetens på flera nivåer samt ibland också behov av nya strukturer, arbetsmiljöer och samverkansformer. Och inte minst handlar det om att ha en långsiktighet som tillåter och möjliggör att kännedom om tekniska verktyg och pedagogiska arbetssätt byggs upp, samt att tillgängligheten vidmakthålls och utvecklas över tid.

Goda incitament och idéer i den här riktningen har säkert skett inom ramen för olika projekt eller hos enskilda utbildningsaktörer, men sedan fallit när projektfinansieringen tar slut eller enskilda personer med kunskap och drivkraft försvinner. Vilket t.ex. gör att eventuella plattformar med information inte längre underhålls eller marknadsförs och innovativa arbetssätt och pedagogiska metoder utvecklas inte vidare efter att en specifik satsning avslutats. Utan

en medveten strategi förvaltas inte alltid heller det lärande som skett längs vägen för andra att bygga vidare på. Var och en börjar istället ofta på nytt utifrån sin egen förförståelse och kunskapsnivå om såväl teknik som distanspedagogik och e-learning.

En långsiktig modell för att samla kunskap, pedagogiskt förpackad och tillgänglig med dagens teknik för interaktion och självläring inom valda områden skulle vara en ovärderlig källa för många att tillgå inom inte minst den småskaliga livsmedelsbranschen. Och inte minst i gles- och landsbygd där avstånden till närmaste skola eller fysiska utbildningsmiljö är lång. Viss kunskap borde gå att paketera och distribuera digitalt och göras tillgänglig som en slags ständigt växande open source-resurs som ägs gemensamt i länet och kan användas om och om igen. Det skulle kunna vara en slags "sharing community" under strukturerade former för utbildningsfilmer, färdiga online-kurser eller andra element som appar, spel och självtester mm. Det kan vara utbildningsmoduler och material som anpassats för att fungera inom såväl vuxenutbildningen som arbetsmarknadsutbildning eller andra former av insatser och projekt, och främst inom områden som vi vet är återkommande och relativt beständiga. Allt som skulle behövas är egentligen en samordnande part som inte är beroende av tillfällig finansiering eller enskilda personer. Utmaningen är förstås just ansvaret för att samla och strukturera det hela samt inte minst finansieringen för att skapa innehåll över tid. Men den kanske främsta utmaningen ligger nog ändå i ansvarstagandet för att bygga upp, bibehålla och utveckla kompetensen kring användning av själva tekniken, eventuella lärplattformar, molntjänster och digitala verktyg samt inte minst själva pedagogiken.

Här skulle verkligen ett resurscentrum både rent fysiskt och pedagogiskt behövas där man kunde få konkret hjälp att utveckla digitalt material i utbildningssyfte, och inte enbart stöd i att ordna fjärrundervisning. Ett sådant digitalt resurscenter skulle kunna bestå av allt ifrån en fysisk inspelningsstudio att hyra in sig i för produktion, t.ex. utrustat med så kallat [learning glass](#), som finns i både fasta och mobila varianter, och andra tekniska lösningar och programvaror för produktion av kvalitativ digital utbildning. Det borde dessutom finnas en "lots" och ett bollplank kring digitala samt tekniska lösningar att tillgå och inte minst kring pedagogiska grepp och vägval vid själva produktionen och upplägget som helhet. För det är ofta här många har fastnat, när valet i slutändan blir att göra som man "alltid har gjort". Ofta handlar det om mer eller mindre traditionella undervisningsmetoder eller lösningar som bygger på realtidsmötet mellan pedagog/kunskapsförmedlare och deltagare för kunskapsöverföring.

#### Motivering

Rätt riggat och organiserat skulle troligen ett sådant resurscenter ge stor effekt ganska snart för många inblandade parter och inte minst för målgruppen nuvarande och blivande företagare som skulle få mer tids- och ortsoberoende utbildningsmöjligheter.

#### Åtgärdsförslag 4 – utred behovet av en gles- och landsbygdsinkubator/accelerator

En av utmaningarna för livsmedelsbranschen är dess komplexitet och beröring med så många olika delar av samhället och därmed även mängder av lagar och regelverk att ta hänsyn till. Till detta kommer att mat som få andra saker även är en essentiell del av alla människors kultur och identitet eftersom ingen kan vara utan den. Produktion och förädling av mat samt dess distribution, vare sig det är försäljning via handeln, direkt till kund eller indirekt via upplevelsepaketering inom restaurang och turism, handlar alltså om allt från miljö och klimat, djurvälstånd, hälsa, kultur, identitet och smakupplevelser.



Allt detta gör att det kräver stor kompetens och mångfacetterad kunskap för att bli framgångsrik inom området vare sig det handlar om stora eller små företag. Tillgången på stöd när den behövs som bäst kan många gånger vara avgörande i det sammanhanget. En långsiktigt stabil inkubator/accelerator kan därför vara en pusselbit för att främja livsmedelsstrategins genomförande och slutliga resultat. Det finns förstås redan en hel del inkubatorer och acceleratorer av olika slag i länet, t.ex. framgångsrika Uminova Innovation, Umeå Biotech Incubator, BIC Factory, eXpression Umeå och Go Business incubator i Skellefteå. Men få av dessa har branschspecifik kompetens eller samordnar stödfunktioner på ett sätt som passar den här branschen och målgruppens verklighet och förutsättningar. Eller det finns i alla fall skäl att tro att så är fallet varför detta kan vara värt att undersöka vidare.

#### Motivering

Att lägga tid på att ordentligt utreda frågan skulle gå hand i hand med länets Regionala utvecklingsstrategi 2020 (RUS) och gott om argument för att ta tag i frågan finns samlade i strategins avsnitt "Strategiska vägval" och inte minst under kapitel 2. Strukturer för innovation där 2.1 Ett samordnat regionalt innovationsstödsystem med starka aktörer, lyfter fram många viktiga åtgärder.

#### Åtgärdsförslag 5 – tillsätt snabbspårcoach

För att säkerställa effekten av Mer mat – fler jobb bör man undersöka möjligheten att göra som fastighetsbranschen har gjort när det gäller regionala snabbspårcoach. Dessa är finansierade via beviljade främjandemedel från Arbetsförmedlingen i syfte att synliggöra kompetens och att främja användningen av arbetsmarknadspolitiska insatser för nyanlända.<sup>110</sup>

Snabbspårcoacherna inom fastighetsbranschen utför informationsinsatser riktade mot Arbetsförmedlingens handläggare, arbetssökande inom etableringen samt arbetsgivare. Målet är att säkerställa att de arbetssökande inom etableringen som har relevant kompetens för fastighetsbranschens yrkesroller, hänvisas till det snabbspår för nyanlända som finns mot fastighet. För detta krävs att enskilda handläggarna på Arbetsförmedlingen har god kännedom om fastighetsbranschens yrkesroller, deras arbetsuppgifter, branschens valideringsverktyg samt snabbspårets olika delar, vilket alltså dessa snabbspårcoach för fastighetsbranschen kommer att arbeta med kontinuerligt. Något liknande vore fullt möjligt inom livsmedelsbranschen och inte minst kopplat till primärproduktion och förädling.

#### Motivering

Det vore förödande om den stora satsning som nu ska rullas ut och förverkligas inom ramen för beviljade projekt inte skulle komma länet till del på det sätt som vore möjligt. Ett sätt att säkerställa detta vore att bevaka frågan och vid behov driva på och underlätta genomförandet genom någon form av motsvarighet till fastighetsbranschens snabbspårcoach. Visar det sig att arbetssättet inom Arbetsförmedlingen och lokala handläggares kontakter med och kännedom om branschen räcker till för att både nå ut och leverera resultat, behöver man ju inte driva frågan vidare.

---

<sup>110</sup> <http://www.fastun.se/projekt/snabbspårcoach/>



### Åtgärdsförslag 6 – bedriv aktiv lobbyverksamhet mot myndigheter och departement

Ett strategiskt och aktivt lobbyarbete, gärna i allians med andra regioner, för att öka medvetenheten om bestående brister i utbildningslandskapet är av största vikt. Inte minst när det gäller möjligheterna till karriärväxling och yrkesbyte till bristyrken med avgörande betydelse för den nationella livsmedelsstrategin. Konkret handlar det bl.a. om att det på nationell nivå behövs en översyn av valet av rättighetsförskrivna kurser inom ramen för komvux så att vägen till relevanta yrkesutbildningar förbättras när det gäller livsmedelsbranschen.

#### Motivering

Här har inte branschen bevakat sina behov tillräckligt vilket möjligen kan bero på dess struktur och brister i förståelse av utbildningslandskapet och dess styrning. Alternativt har man trots försök inte fått gehör och då behövs fortsatt och förstärkt lobbyarbete från flera håll. Det borde vara en självklar uppgift att driva denna fråga inom ramen för den regionala livsmedelsstrategin utifrån dess påverkan på den regionala kompetensförsörjningen.

## Rapportens tagna kontakter och avgörande kontaktytor

Då rapporten är ett inspel signerat undertecknad och inte någon vetenskaplig rapport så är innehållet givetvis färgats av alla de regionala forum och sammanhang som undertecknad deltagit i genom åren och även för närvarande deltar i. Nedan är en lista på de enskilda personer som intervjuats specifikt med denna rapports frågeställningar som grund samt dessutom en redovisning av de specifika forum och sammanhang som en stor del av undertecknads egen förförståelse och kännedom om rapportens fokusområde bygger på.

### Lista på intervjuade intressenter

#### **Utbildningsanordnare**

Mårten Hetta, SLU

Björn Norén, Restauranghögskolan

Hanna Lövgren, Restauranghögskolan

Christer Lindvall, Akademi Norr

Lars Gavelin, Vilhelmina Kommun

#### **Företag**

Emelie Mångs, Norrmejerier

Gabriella Rahm, Norrmejerier

Björn Isaksson, Hällnäs Grönt

Patrik Strömdahl, Strömdahla Slakteri

Robin Karlsson, Förenade matfabrikanterna

Anniqa Nygård och Arne Edström, Edgården, Flarken

#### **Projektledare, övriga**

Ulla Blomqvist, Lapland Culinary Region, Vilhelmina Kommun

Arne Lindström, LRF

Forum, sammanhang och plattformar för dialog som indirekt bidragit till undertecknads förförståelse och därmed rapportens inspel

Kompetensplattformen i Västerbotten – den tidigare samverkansytan för regionala kompetensförsörjningsfrågor och utbildningsbehov (innan förtydligt uppdrag fr.o.m 18 december 2018)

Regionala Partnerskapet för Landsbygdsprogrammet – samordning och samverkan över organisationsgränserna till stöd för genomförandet

Matlandetgruppen/Matkompassen – arbetsgrupp till stöd för Länsstyrelsens arbete inom området

Yh Nord – projekt samt därefter fortsatt forum för Övre Norrland med fokus på samordning och utveckling av samarbetet kring och framtagandet av eftergymnasiala yrkeshögskoleutbildningar inom bristyrken utifrån regionala behov

Gröna Navet – mångårig samordning av gröna näringens behov av utbildning och kompetensutveckling

Viva Kompetenscentrum – Umeå Kommuns samordnade verksamheter inom områdena Vuxenutbildning, Integration, Arbetsmarknad och Vägledning